

Viața Rominească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

Frank B. Kellog	<i>Calea spre arbitrajul internațional.</i>
Demostene Botez	<i>Urlet (Versuri).</i>
I. Petrovici	<i>Impresii din Italia (Roma).</i>
Mihail Sadoveanu	<i>Pe o ediție nouă a lui Creangă.</i>
Henriette Yvonne Stahl	<i>Mătușa Matilda.</i>
I. M. Marinescu	<i>Din Sappho (Versuri).</i>
Mihail D. Ralea	<i>G. Ibrăileanu, moralist.</i>
D. I. Suchianu	<i>Ce este un film?</i>
T. A. Bădărău	<i>Deslegarea unui mister.</i>
Dam. B.	<i>Note pe marginea cărților (O culegere de eseuri).</i>
Emil Virtosu	<i>Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei.</i>
Al. A. Philippide	<i>Cronica literară (O nouă ediție a Poeziei lui Eminescu. — Operele complete ale lui Caragiale).</i>
Al. Hallunga	<i>Cronica economică (Impozite comerciale. — Patenta).</i>
D. I. S.	<i>Cronica ideilor (Centenarul lui Fustel de Coulanges).</i>
N. N. Tonitza	<i>Cronica artistică (Despre precursorii oficiali și despre premiul național de pictură).</i>
Thomas Greenwood	<i>Cronica externă (Primejdia relațiilor anglo-sovietice).</i>
T. Arghezi	<i>Cronica modei (Letopisefi).</i>
M. Sevastos	<i>Cronica teatrală (V. Maximilian. — Aglae Pruteanu. — C. Vernescu-Vilcea).</i>
P. Nicanor & Co.	<i>Miscellanea (D. Goga despre votul universal. — Confuziunea valorilor. — „Viața rominească” și ziarele bucureștene. — Documentările d-lui C. Stere).</i>

Recenzii: *Gala Galaction:* In pământul făgăduinței. — *Gib I. Mihăescu:* Brațul Andromedei. *Al. A. Philippide:* — *Izabela Sadoveanu:* Educația nouă. Indrumări pentru părinți și educatori. *D. I. Suchianu:* — *I. M. Marinescu:* Figuri din antichitatea clasică. *C. Balmuș:* — *D. Găzdaru:* Descendenții demonstrativului latin *ILLE* în limba română. — Texte rominești vechi publicate de *J. Byck*. *Al. Graur:* — *St. Procopiu:* Introducere în electricitate și magnetism. *I. Plăcișteanu:* — *Prof. T. Iordănescu:* O istorie a Țiganilor. *Al. Graur:* — *G. Clemenceau:* Măreția și amărăciunea unei victorii. — *Joseph Delmont:* Evrei în lanțuri. *D. I. Suchianu:* — *V. Bănăceanu:* Sur les désinences de l'indicatif parfait en latin. *Al. Graur:* — *Franz Werfel:* Geheimnis eines Menschen. — *Nicolas Berdiaeff:* L'esprit de Dostoievski. *Paul Zarifopol:* — etc.

Revista Revistelor: „Fustel de Coulanges și politicianismul” (*Revue Universelle*). — În căutarea societății” (*Revue de Métaphysique et de Morale*). — „Putem scăpa de revoluție?” (*Revue Mondiale*). — „Originile nemite ale gândirii occidentale” (*Revue de Paris*). — „Conquistadorii spanzoli în America” (*Revue d'Economie politique*). — „Viața la Café Vachette” (*Mercure de France*). — „Maniera literară a lui Gide” (*Adevărul literar*). — „Lupta pentru sufletul rusesc” (*Deutsche Rundschau*). — „Moliere și critica” (*Revue de Paris*). — „Soarta teatrului” (*Europe*). — „Emanciparea lirismului francez” (*Commerce*). — „Valéry: teorie literară” (*Commerce*), etc.

Măsurarea intelectuală în străinătate (Romane. — Artă. — Grafologie. — Istorie. — Politică).

Bibliografie.

Supliment ilustrat: *Jean Al. Steriadi.* Premiul național de pictură 1930.

Redacția și Administrația: Str. Const. Mille 7-9-11, București

1930

Viața Rominească apare lunar cu 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 500 lei; jumătate an 250 lei. — Pentru străinătate: un an 650 lei; jumătate an 375 lei.

Reproducerea oprită.

6137 L

VIAȚA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

București, Str. Const. Mille (Sărindar) No. 7-9-11

Anul XXII

Prețul Abonamentelor :

IN ȚARĂ :

Pe un an Lei 500

Pe jumătate an „ 250

IN STRĂINĂTATE :

Pe un an Lei 650

Pe jumătate an „ 375

D-nii abonați sînt rugați a trimite o dată cu abonamentul și Lei 150 anual, costul recomandării pentru țară sau Lei 240 pentru străinătate.

Abonamentele se pot face dela orice număr, trimițînd suma prin mandat poștal sau plătiînd costul direct la birourile administrației din București, str. Const. Mille No. 7-9-11.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922, 1923 și 1924, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu prețul de 200 lei colecția, iar 1925, 1926, 1927 și 1928 cu lei 300 colecția.

Administrația.

Calea spre arbitrajul internațional

În perioada aceasta de progres rapid și de înțelegere cordială între națiuni cea mai bună cale de a abolii războiul ca mijloc de aplanare a conflictelor internaționale e aceea de a extinde terenul arbitrajului încît să cuprindă toate chestiunile juridice, de a negocia tratate aplicînd principiile de conciliare la toate chestiunile care nu fac încă parte din domeniul arbitrajului și de a invita toate națiunile lumii să condamne recursul la războiu, să renunțe la acesta ca instrument de politică internațională și să se declare pentru aplanarea tuturor controverselor prin mijloace pacifice. Astfel ilegalitatea războiului ar putea fi stabilită în lume ca un principiu de drept internațional.

Mai sînt și alte măsuri care ar putea fi luate de autoritățile guvernamentale chiar și de organizațiile particulare din toată lumea, și aceasta-i de a introduce în mintea popoului o atitudine pacifică arătîndu-i că războiul nu-i numai un mijloc barbar de a aplana neînțelegerile dar și unul care a adus asupra lumii cele mai mari dureri, suferințe și dezastre. Dacă oamenii și-ar spune hotărît că nu trebuie să mai fie războiu, războiu n'ar mai fi. Arbitrajul e mecanismul cu ajutorul căruia pacea poate fi menținută. El nu poate funcționa efectiv înainte de existența unei voințe populare de pace.

La începutul ministeriatului meu, am găsit că, în ceiace privește războiul, unele din tratatele noastre de arbitraj, de prietenie și de comerț, au expirat și că unele din comisiile de conciliere, prevăzute de tratatele Bryan, au devenit incomplete sau vacante prin moarte sau demisie. Aceste locuri au fost completate și acum nouăsprezece din tratatele originale ale lui Bryan sînt în vigoare, printre semnatare fiind cuprinse unele dintre principalele națiuni ale lumii. Noi am mai negociat cinci tratate nouă și sîntem pe cale de-a mai

negocia și alte. Am negociat cu unele țări un nou tratat de arbitraj pentru aplanarea tuturor chestiunilor juridice, ceea ce constituie un progres față de vechile forme de tratate. În America centrală și meridională aproape toate țările au semnat și ratificat un tratat general de reconciliere din care Statele-Unite fac parte. În sensul acestui tratat, în cazul neizbutirii de a aplană un conflict prin mijloace diplomatice sau arbitrale, puterile semnatare consimt să supună conflictul unui tribunal de conciliere pentru examen și raport, și de a nu recurge la războiu în cursul unui timp rezonabil necesar examinării. Mai mult, conform unei rezoluții a Conferinței pan-americane ținută în Ianuar și Februar 1928, Statele-Unite au convocat toate statele care fac parte din Uniunea pan-americană la o conferință de arbitraj și conciliere care s'a și ținut la Washington în Decembre al aceluiași an.

Există deci o mișcare progresivă în toată lumea și o intensificare a sentimentului luminat în favoarea aplanării controverselor internaționale prin alte mijloace decât recursul la războiu. Ași putea aminti în această legătură tratatele din Locarno și altele negociate atât în Europa cât și în America centrală și în America de Sud. Poate nici o parte a lumii n'a făcut mai mari progrese în arbitraj decât America centrală și America de Sud, și fără 'ndoială nicăeri în lume sentimentul păcii nu este mai puternic și deci nicăeri primejdia izbucnirii unui războiu nu e mai mică decât aici.

Arbitrajul și concilierea se adresează din ce în ce mai mult imaginației oamenilor din toate națiunile. Eu consider că această mișcare are o importanță covârșitoare pentru promovarea păcii mondiale. Când toate națiunile vor ajunge la concluzia că neînțelegerile lor vor putea fi aplanate mai bine prin mijloace diplomatice și, în cazul eșecului acestora, prin arbitraj sau comisii de conciliere, lumea va fi făcut un mare pas înainte. Eu știu că tratate de arbitraj și de conciliere au existat și mai înainte și că, cu toate acestea, cel mai mare războiu al istoriei n'a fost evitat. Dar aceasta nu trebuie să fie o cauză de descurajare, fiindcă azi sentimentul mondial este mai puternic și mai favorabil acestor mijloace de aplanare a neînțelegerilor internaționale decât mai înainte. Eu mai știu că există chestiuni politice care nu pot fi aplanate prin arbitraj, dar pot fi rezolvite prin conciliere. Eu știu că gelozii și ambiții naționale și resentimente de rasă au fost adesea cauze de războiu. Aceste cauze de conflict pot fi înlăturate prin educație, prin dezvoltarea toleranței și prin suscitarea unei dorințe reale de pace.

În afară de aceste mijloace de-a asigura pacea universală eu nu mai cunosc decât unul și acesta e un tratat solemn angajând toate națiunile lumii să condamne recursul la răz-

boiu și să renunțe de a-l mai considera ca un instrument al politicii lor naționale fără celelalte națiuni și să declare solemn că: aplanarea neînțelegerilor internaționale de orice origine ar fi nu va fi urmărită niciodată decât prin mijloace pacifice. Acesta-i sensul tratatului multilateral contra războiului semnat la Paris în 1928. Sugestia originală a acestei inițiative a venit dela d-l Briand, ministrul afacerilor străine al Franței, într'o propunere făcută Statelor-Unite de a intra într'un tratat bilateral cu Franța pentru a condamna războiul ca mijloc de aplanare a conflictelor dintre aceste două țări. Guvernul american a crezut că această concepție înaltă ar putea fi împărtășită tuturor națiunilor din lume și că declarația sa ar putea deveni o parte a dreptului internațional și piatra fundamentală a templului unei păci durabile.

Un tratat de o importanță atât de imensă, afectînd atât de puternic supușii tuturor națiunilor, marcînd un atât de mare pas înainte n'ar fi putut fi realizat fără concursul, nu numai al oamenilor de stat, ci și al presei și al popoarelor din lumea întreagă. De aceea tratatul multilateral contra războiului a fost negociat în lumina strălucitoare a unei complete publicități. Și cu toate că vestea intenției de a negocia un astfel de tratat a fost primită la început cu mult scepticism impresia aceasta s'a risipit în curînd fiindcă ea a fost covîrșită de asentimentul opiniei publice universale care a susținut puternic mișcarea. Astfel desăvîrșirea tratatului n'a fost opera unei singure națiuni sau a unei singure individualități. E puțin probabil că un astfel de tratat ar fi putut fi negociat în taină de către reprezentanții diferitelor guverne. Eu n'am încercat-o. Nici d. Briand. Noi n'am fi reușit. Și n'am fi reușit fiindcă tratatul este expresia nădejzii milioanele de oameni din lumea întreagă. El porcede din viziunea cîmpurilor de bătae pustiite, a caselor ruinate și a oamenilor zdrobiți, din viziunea care a frînt marea inimă cucernică a omenirii. Mai e mirare dacă, în epoca aceasta înaintată și luminată, un protest universal s'a ridicat contra ororilor războiului?

Abia cîțiva ani ne despart de cea mai mare calamitate a tuturor timpurilor. Nimeni nu va putea zugrăvi durerea, moartea sau mizeria și jalea pricinuită de ultimul cataclism. Cînd ne întoarcem privirile spre epocile de progres gradual al civilizației noastre, mai e mirare că popoarele cer acum garanții pentru pace?

În cursul negocierilor acestui tratat am întîlnit cursul cordial al oamenilor de stat din celelalte țări și al oamenilor de stat din toate partidele Statelor-Unite. Ei n'au făcut-o din imbold politic. Eu m'am consultat cu senatori, cu deputați și cu oameni politici, cu cei mai chibzuiți și mai înțelepți oameni a timpului nostru și pot spune, fără nici o

umbră de îndoială, că tratatul a întâlnit aprobarea cumpănită a tuturor oamenilor din Statele-Unite.

Am fost întrebat de ce n'am încercat să negociem tratatul cu toate națiunile din lume și să fac din toate semnatare originale. Dar încercarea de-a negocia un tratat cu peste șazeci de națiuni ar fi provocat atâtea discuții și ar fi prelungit atât de mult tratativele încât ar fi îngreuiat, dacă nu zădărnicit, semnarea unui tratat și obținerea ratificării lui într'un spațiu de timp rezonabil. Mai mult, dacă o țară n'ar fi reușit să-l ratifice, tratatul n'ar fi putut intra în vigoare și prin urmare ar fi amânat chestiunea pentru o dată imposibil de prevăzut. Era deci preferabil să alegem principalele națiuni ale Europei, teatrul ultimului războiu, unde primejdia unui războiu era poate mai mică decât aiurea, și Japonia în Extremul Orient, și să negociem cu ele un tratat care să rămână deschis la adeziunea tuturor celorlalte națiuni din lume. Fără îndoială că un tratat satisfăcător pentru aceste națiuni ar fi repede acceptat de celelalte. Guvernul britanic, de exemplu, a susținut că tratatul propus prin însăși natura sa era unul din acelea la care nu poate participa decât solidar și concomitent cu guvernele Dominionurilor și cu guvernul Indiei, și sugerează ca Statele-Unite să invite aceste guverne să devină părți contractante. Aceasta s'a făcut și Dominionurile și Indiile au acceptat tratatul și l-au semnat deodată cu guvernul britanic.

În același timp, s'a ridicat chestiunea de a ști dacă tratatul propus nu e în conflict cu obligațiile tratatelor dela Locarno, cu Liga Națiunilor sau alte tratate de garanție a neutralității. Dar Liga Națiunilor n'a impus niciodată o obligație de a recurge la războiu. Iar în ceiace privește tratatele dela Locarno, acestea încă conțin o clauză cu angajamentul de a nu recurge la războiu. În adevăr în caz de violare flagrantă de către una din înaltele părți contractante, fiecare dintre părți se angajează să sară imediat în ajutorul părții contra căreia a fost îndreptată o astfel de violare sau un astfel de atentat. Prin urmare, dacă una din părțile contractante ale tratatelor dela Locarno recurge la războiu, violând aceste tratate, ea va viola și acest tratat. Apoi a fost un principiu general de drept că, dacă una din semnatarele tratatului ar viola acest tratat, cealaltă ar fi degajată și ar fi complet liberă de obligația de a întreprinde vreo acțiune, în afară de cazul că ar fi atacată. Pentru aceste motive, puterile dela Locarno devenind părți contractante și toate țările au fost de acord că în aceste condiții nici o modificare a tratatului prezent nu era de dorit.

Până în momentul de față cincizeci și opt de națiuni au semnat tratatul ca părți contractante sau și-au notificat intenția de a adera. Convingerea mea e că toate națiunile din

lume vor adera la acest tratat și vor face din el unul din principiile politicii lor naționale. E pentru prima oară în istorie că un tratat a găsit aprobarea atîtor națiuni din lume. Și aceasta fiindcă toate au fost mulțămite că nici o modificare a tratatului n'a fost necesară pentru a le satisface vederile. De altfel tratatul nu împiedică o țară de a se apăra în cazul unui atac, fiindcă nici o națiune n'ar semna un tratat implicînd expres sau clar o obligație care să-i conteste dreptul de a se apăra în caz că ar fi atacată de altă țară. Acesta-i un drept inerent oricărui stat suveran care e singur competent să decidă dacă împrejurările îi cer să recurgă la un războiu de apărare. Dacă are motive întemeiate lumca îl va aproba și nu-l va condamna. Dar o națiune trebuie să răspundă înaintea tribunalului opiniei publice și să arate că titlurile ei la dreptul de auto-apărare o justifică deplin să recurgă la războiu.

Unii critici au susținut că prin recunoașterea dreptului de auto-apărare, tratatul a fost considerabil slăbit, — că dacă o națiune va recurge la războiu sub cuvînt că a fost în caz de auto-apărare, pretențiile acesteia trebuie să fie acceptate de celelalte popoare ale lumii și că prin urmare tratatul unilateral nu schimbă prezenta situație juridică. Eu nu pot fi de acord cu acești critici fiindcă o națiune pretinzînd că e în caz de legitimă apărare, trebuie să se justifice înaintea tribunei opiniei mondiale și înaintea semnatarilor tratatului. Pentru acest motiv eu am refuzat să inserez în tratat o definiție a agresiunii sau a auto-apărării fiindcă eu cred că nici o definiție comprehensivă nu poate fi dată de mai înainte. O astfel de încercare ar fi dus la dificultăți nesfârșite. Ani de-a rîndul, oamenii de stat preocupați de-a împiedeca războiul, au încercat să stabilească definiții pentru agresor și pentru dreptul de auto-apărare cu scopul de a preveni conflictele între state, și n'au izbutit să-și atingă scopul. Apoi o definiție tehnică ușor poate fi eschivată de o națiune ce dorește să recurgă la războiu în scopuri egoiste. A părut deci preferabil să se facă o simplă declarație împotriva războiului. Încercarea unui popor agresiv de a-și dovedi nevinovăția, ar fi prin aceasta mai curînd ușurată decît îngreuiată. Căci dacă s'ar insera în tratat o definiție juridică riguroasă a actului de auto-apărare sau de agresiune, — și o astfel de definiție e greu, dacă nu imposibil, de găsit de mai înainte — poporul care ar recurge la războiu, s'ar găsi într'o situație mai ușoară invocînd o justificare tehnică, decît supunîndu-se, în lumina opiniei mondiale, unui examen larg, înaintea semnatarilor unui simplu tratat contra războiului. Simpla invocare a dreptului de auto-apărare nu este suficientă pentru a justifica o națiune înaintea lumii.

De altfel, eu nu cred că ar putea fi instituit vre-un tri-

bunal care să poată decide în mod infailibil această chestiune. Incercarea de a negocia un tratat care să stabilească un astfel de tribunal s'ar izbi de dificultăți nesfârșite și de opoziția multor națiuni.

Statele-Unite și alte țări n'ar fi semnat niciodată un tratat care să supună la aprecierea unui tribunal chestiunea dreptului lor de auto-apărare. Desigur că nu, dacă decizia tribunalului avea să fie urmată de aplicarea unor sancțiuni sau de o acțiune militară destinată să pedepsească statul agresor. Sînt oameni care cred în idealul sublim al unui tribunal mondial sau al unui supra-stat care să decidă, atunci cînd o națiune și-a violat angajamentele, că aceasta nu are să recurgă la războiu sau care să mențină prin forță pacea, sau să pedepsească pe agresor. Dar toate națiunile independente n'au ajuns încă la gradul avansat de cugetare care să permită stabilirea unui astfel de tribunal.

Amîna-vom noi aranjamentele internaționale pentru proscierea războiului până la un moment indefinit cînd popoarele lumii vor fi ajuns la concluzia că ele pot crea un stat suveran la dispoziția unui tribunal internațional de felul acestuia? Renunța-vom noi la orice pas pînă cînd vom putea îndeplini printr'un singur act o întregă revoluție în independența națiunilor suverane? În progresul civilizației noastre, toate popoarele vor fi crescute în ideia și vor ajunge la credința că națiunile în relațiile lor reciproce ar putea fi guvernate de principii de drept și că deciziile tribunalelor judiciare și eforturile delegaților de conciliere pot duce mai ușor la aranjarea conflictelor internaționale decît războiul. Dar această dezvoltare posterioară a umanității nu se poate face decît prin educație, prin experiența tratatelor de arbitraj și reconciliere și a angajamentelor solemne de a nu recurge la războiu. Cîte secole au trecut în lupta crîncenă a neamului omenesc pentru a înlocui forța și conflictele interne prin guvern și drept în ajustarea drepturilor cetățenilor între dînșii. E prea mult să sper raiul în realizarea ultimă a acestei idei mari în ajustarea relațiilor internaționale și personale ca parte a marii mișcări de progres mondial? Ultimul războiu a dat un puternic impuls acestei idei, și pentru acest motiv eu cred că momentul a sosit pentru o denunțare mondială a războiului.

Care ar fi beneficiile pe care le-ar putea aduce pactul dela Paris? Un angajament necondiționat de a nu recurge la războiu. Aceasta e recunoașterea principiului general că dacă o națiune violează tratatul, ea e lipsită de beneficiile acestui acord și celelalte părți sînt prin urmare în mod necesar degajate de obligațiile lor față de acesta ca stat beligerant. S'a spus că acest tratat este slab fiindcă nu prevede mijloace contra statului care ar rupe tratatul și că prin aceasta Sta-

tele-Unite au fost amestecate în afacerile europene; și că, deși nu printr'o obligațiune expresă, sînt subț obligația morală de a se alătura altor națiuni și de a confirma tratatul printr'o asistență militară sau alta. Nici una din aceste obiecțiuni nu este exactă.

Opinia mea personală e că alianțele militare au fost în trecut și vor fi șubrede în viitor; că executarea acestui tratat trebuie să se întemeieze pe garanțiile solemne și pe onoarea națiunilor; că dacă prin acest tratat toate națiunile se pronunță solemn în contra războiului ca mijloc de aplanare a neînțelegerilor internaționale, omenirea va fi făcut un pas înainte, se va fi creat o opinie publică, se vor fi întărit forțele morale ale lumii pentru observarea lui și se va fi asumat o obligație sfîntă care va îngreua mult mai mult precipitarea lumii într'un nou mare conflict.

În ce privește Statele-Unite, pactul din Paris nu ne implica în afacerile politice ale statelor străine mai mult decît alte tratate pe care le-am încheiat și dacă din cauza unei astfel de temeri Statele-Unite n'ar putea lua nici o măsură pentru menținerea păcii mondiale, aceasta ar fi o dovadă tristă pentru inteligența și patriotismul nostru.

De altfel Statele-Unite nu vor să ia parte la nici un aranjament care direct ar implica o alianță militară. Statele-Unite nu se pot obliga de mai înainte să se folosească de forțele lor înarmate contra vreunei națiuni din lume. Ele nu cred că pacea lumii sau a Europei depinde sau poate fi asigurată de tratate de alianță militară, a căror slăbiciune în garantarea păcii a fost de multe ori demonstrată de Istorie. De aceia Marea Britanie și alte națiuni europene au respins tratatul de asistență reciprocă. În schimb, interesul manifestat de Statele-Unite pentru afacerile europene și intenția lor de-a contribui la menținerea și consolidarea păcii a suscitat în Europa manifestația de recunoștință. De altfel Statele-Unite au arătat totdeauna un interes profund pentru menținerea păcii din lumea întreagă. Dece n'ar avea guvernul și poporul nostru un viu interes pentru această chestiune? În timpurile moderne nu se poate produce nici un războiu fără să atragă în mod serios celelalte națiuni. De aceia Statele-Unite au toată soliditatea pentru pacea, prosperitatea și fericirea popoarelor din Europa și din restul lumii. Fiindcă noi n'am aprobat tratatul dela Versailles și Liga Națiunilor din toate punctele de vedere, acest fapt nu trebuie socotit ca o dovadă că noi nu vrem să ne mai interesăm de afacerile din Europa și din restul lumii.

Oamenii de Stat din Europa ca și din celelalte părți ale lumii, care și-au garantat solemn națiunile contra instituției războiului, sînt prin aceasta niște idealști. Idealștii au iubit lumea în toate realizările ei mari pentru progresele guvernului.

lui, pentru răspîndirea culturii și pentru dezvoltarea artelor și științelor care au marcat progresul Statelor-Unite în această epocă de mare dezvoltare.

Azi probabil mai mult decît în alte timpuri amintite de Istorie există o dorință de pace, dorința ca noi să nu mai trecem prin ororile și ruinele unui războiu mondial.

Eu nu cred că un astfel de angajament solemn al oamenilor și al națiunilor luat, nu în frenezia unei surescîtări publice, ci în delibărarea rece a oamenilor nu va avea efecte morale mondiale. O astfel de declarație înseamnă un progres în idealul de guvernămînt și de civilizație.

Franța și Statele-Unite au indicat celorlalte națiuni o cale plină de speranțe pentru pacea mondială. Celelalte națiuni s'au alăturat voioase Franței și Statelor-Unite și s'au angajat să ne urmeze pe această cale. Dacă ne vom atinge sau nu scopul comun, aceasta depinde nu atît de guvern cît de hotărîrea popoarelor dela care derivă puterea lor și care vor desigur să-și vadă realizat idealul lor scump de pace pe pămînt.

Frank B. Kellogg

Fost ministru de externe al Statelor-Unite

Urlet

Să scriu poemul ceasului de-acum.
De unde cuvintele,
De unde trăsnetul,
De unde furtuna?
Cine copie vorbe vechi pentru-o fristeță mare?
Cine are pace și răbdare
Să le pue în picioare,
Să le-alinieze,
Să se joace?
Cine,
Decît nebunul care s'a trezit în mine...
Unde-s stîncile care n'au fost cioplite,
Unde-s copacii fără creștături
În inima albă de pom,
Unde-i pămîntul fără pași din păduri,
Unde-i cuvîntul spus de 'ntăiul om,
Unde-i pustiul în care s'a frînt,
Unde-i ecoul?...

★

Iată urletul meu,
Răcnetul gol de gorilă,
Barbar și hidos
In ceasul acesta, cînd totul mă doare, —
Cel mai frumos vers, cel mai frumos,
Singurul vers al omului singur
Urlat spre Dumnezeu
Fără ... nici ... o ... așteptare.

Demostene Botez

Impresii din Italia

R O M A

Văd Roma cu mare întârziere, în raport cu mania mea ambulatorie, cu însemnătatea istorică a acestei cetăți unice și cu importanța ei deosebită față de poporul căruia aparțin.

Mă bucur, totuși, acum că alerg spre dînsa într'un tren cu viteză mussoliniană, mă bucur că ea constituie pentru mine o comoară de desfătări neatînse. Oricît ași prețui valoarea amintirilor și m'ași delecta evocîndu-le, e, totuși, preferabil că priveliștile pe care le voi avea, de mine, în față păstrează frăgezimea noutății. Sentimente asemănătoare îmi amintesc a le fi avut și'n alte circumstanțe. Citise toată lumea strălucitul roman al lui Sienkiewicz, „Quo Vadis”, și eu încă nu îl luasem în mînă. Dar această întârziere am plătit-o cu avantajul de a-l avea mai multă vreme cu o rezervă de încîntări intacte, în timp ce, pentru atîția alții, reprezenta o emoție epuizată...

Am părăsit Veneția într'o zi, pe înserate, și am privit-o lung, profilîndu-se cu flota ei de palate, încremenite'n largul mării. De cum am atins uscatul, rapidul, mai domol de-asaupra lagunelor, și-a luat vînt ca un glonte. Ai fi zis că, infuriat pe iuțea disprețuitoare a avioanelor, voia să dovedească acestor parvenite că și dela suprafața pămîntului se pot înghiți distanțele tot așa de repede. Curînd, însă, întunericul unei nopți, pe care au grăbit-o nouri mari de ploae, a cufundat peisajul în obscuritate. Ferestrele vagonului au început a fi săgetate de linii de apă, care se încrucișau ca într'o țesătură. Era o ploae bogată de primăvară, cu toate că ne aflam pe la sfârșitul lui Decembre. Afară nu se mai zărea absolut nimica, frenezia trenului se exprima în țăcăneală uniformă, iar conductorul, după perforarea biletelor, a micșorat lumina becurilor electrice. De toate părțile venea invitație la culcare și la închiderea ochilor...

Cele zece ore de beznă au fost agitate și fără puțința o-

dihnei profunde. Foarte tîrziu, după ce am trecut de Bolonia și Florența și mi-au stropit pleoapele fierbinți luminile scîntectoare de pe peronul acestor două gări, m'a înlemnit ceva mai tare înțepenirea somnului, până cînd, după trei-patru ore, o vagă rumoare pe culoarul vagonului m'a desmeticit dintr'odată din zăpăceala ațipirii. Afară era tot noapte și pe geamuri tot horbotă de stropi. Dar, de-o parte și de alta, defilau întezindu-se, oștiri întregi de lumini aprinse. Nici vorbă că intram într'o localitate însemnată și de mari dimensiuni.

Am consultat ceasornicul și m'am încredințat că era ora cînd — într'o țară unde circulația e matematică — trenul ajunge la Roma.

* * *

Farmec cit Roma de mare poate mai au și alte orașe, — deși nu din cale-afară multe. Dar farmecul Romei nu-l mai are nimeni, fiindcă nimeni nu mai este, ca dînsa, un tom de istorie complectă, îmbrățișînd în fulgere de lumină toate evurile omenirii. Ea n'a avut numai o epocă de grandoare, fiindcă, din cenușa măririlor sale, au răsărit îndată altele, fiindcă momentele ei de prăbușire n'au fost decît schimbări de perspectivă. Ca o sfîntă treime, Roma unică cuprinde astăzi trei Rome cu individualitate distinctă, deși integrate într'o singură cetate: Roma antică, Roma pontificală și Roma modernă, capitala Statului italian.

Căutînd, în pimele zile, să dobîndesc o imagine de ansamblu a Romei integrale, am străbătut-o fără alegere și am îmbrățișat-o cu privirea de pe înălțimi dominante, de pe terasa de la Pincio, de pe Gianicolo, și de pe alte coline, de unde revărsarea edificiilor înfățișează totalul unei singure mari capitale.

Dar, cînd a fost s'o studiez în amănunte, atunci a trebuit să-i divid epocile, s'o cutreer în ordine separată, așa cum îmi propun s'o zugrăvesc cetitorilor și în paginile ce urmează.

* * *

Roma antică e un arhipelag de insule semănate în cuprinsul Romei actuale: forul roman, forul Traian, forul lui August, forul Argentina, și alte apariții mai mărunte. Cea dintăiu impresie pe care am destăinuit-o călăuzei mele — un tînăr arheolog, care ține cursuri la Universitate — a fost micimea suprafeței acestui arhipelag, în raport cu faima Romei vechi și, mai ades, cu milionul de locuitori care ar fi încăput pe vremuri în capitala imperiului roman.

Citeva îndrumări mi-au fost de-ajuns pentru a înțelege situația. Roma veche era cam tot atît de întinsă ca Roma de astăzi, dar pe edificiile sale năruite s'a așternut pămînt, iar peste acesta s'au așezat construcțiile Romei actuale. Valurile

clădirilor nouă au acoperit ca o mare urmele Romei antice, cu excepția câtorva insule care s'au putut menține la suprafață. Sau, folosind o altă imagine, Roma nouă ar fi postavul hainei, iar Roma veche căpțușala, care rămîne ascunsă și nevăzută, în afară de câteva locuri unde postavul de de-asupra este găurit. Astfel, o bună parte din vechea Romă va rămînea deapururi ca o avere zăvorîtă, fiindcă nu este de așteptat un Nerone înamorat de arheologie, care să distrugă Roma actuală, pentru a scoate la iveală pe aceia de odinioară.

Și, totuși, cineva care e tot ce poate fi mai departe de aberațiile neroniane, dar are îndrăzneala romantică a creatorilor — e vorba de Mussolini — lărgeste într'una raza vechii Rome, dezgropînd rămășițe de edificii până mai eri necunoscute. Subt pretextul lărgirii străzilor și a deschiderii de piețe, șeful guvernului italian dărimă fără odihnă șiruri întregi de case, aruncînd după asta sonda exploratoare în pămîntul degajat. Și, mai întotdeauna, și-au făcut după asta apariția muchii de ziduri vetuste, colțuri de colonne trunchiate, care îndemneau la adîncirea săpăturilor. Nu sînt doi ani de cînd, în centrul Romei, ca într'un fund de basin, s'a încadrat forul Argentina cu șiraguri lineare de coloane retezate, desenînd conturul unei mari basilici, unde arheologii au și stabilit — cu mai multă sau mai puțină probabilitate — locul unde s'a ținut ședința Senatului, cînd Iulius Caesar a fost asasinat. Fiindcă, pare-se, în vechea Romă, Senatul nu avea un edificiu propriu, ședințele ținîndu-se cu schimbul prin temple și basilici variate...

E o zi minunată, cu cer albastru și cu temperatură de primăvară, deși sîntem la începutul lui Ianuar. Profesorul de arheologie mă asigură — în timp ce eu cîntam climatul fericit al Italiei — că vremea aceasta e și pentru Roma o excepție, că'n anotimpul acesta cunoaște și dînsul, dacă nu omăntul, dar revărsări neîntrerupte de ploae, cu umezeală și frig.

— Atunci, cum umblau strămoșii noștri fără paltoane și cu capul gol? îl întreb, ca să-i ajiș verva povestitoare.

— Togele lor erau de lînă — industria lînei și țesutul erau una din ocupațiile principale ale matroanei romane și ale sclavelor ei; și apoi, pentru ploae, aveau un soi de glugi sau chiar și pălării speciale, care făceau oficiu de umbrelă.

Deși parcă tot mai bine echipat pentru ploae decît vechii Romani, sînt nesfîrșit de bucuros de norocul zilelor cu soare, care îmi dădeau posibilități întinse de-a cunoaște și de-a mă desfăta.

Privesc îndelung, depe monticulul Capitolului, impresionanta învălmășeală de ziduri ruinate, care constituie principala enclavă antică: forul roman. Ruinele au poezia lor specială și sînt — mai ales în măsura de-acolo — cel mai eloc-

vent ceasornic pentru scurgerea veacurilor. Dar, cum nu eram eu singur ca să mă las în voia melancoliei, și cum știu c'aveam prilejul de a primi explicații competente dela un om foarte priceput, mi-am înfrinat năvala sentimentelor, selecționând acele impresii, care deschideau calea spre probleme raționaliste.

Și printre cele dintâi a fost uimirea că Roma veche era așa de radical ruinată — căci, afară de vre-o trei arcuri de triumf intacte, restul e spăimântător de distrus. Prea multă nimicire, parcă, într'un oraș care nu fusese niciodată părăsit! Călăuza mea îmi lămurește cauzele: mari cutremure de pământ, invazia barbarilor care au devastat cu urgie și, în sfârșit, o a treia cauză, pe care arheologul pasionat de epoca veche mi-o spune vibrând de mînie, papii, care în loc să conserve monumentele antichității, au ajutat opera barbară, fie prefăcînd în biserici greoaie templele păgîne, fie luînd pietrele din ele pentru a face construcții nouă.

Aci urmează între noi o discuție vie. Eu înțeleg regretul pentru toate cauzele de nimicire, inclusiv pentru aceasta din urmă. Dar, pentru a judeca echitabil gestul papilor, trebuie să ne dezbrăcăm de mentalitatea noastră și s'o adoptăm pe-aceia de-atunci. Astăzi — cu concepția noastră *relativistă* — noi nu mai apreciem civilizațiile epocilor după un pretins criteriu de valoare *absolută*, ci le judecăm în raport cu evoluția vremii și le socotim ca expresii interesante ale unui moment istoric. De-acî, pornirea de-a respecta orice formă și întruchipare ca manifestarea concretă a unei trepte evolutive. Dar mentalitatea creștinismului inițial era cu totul alta, și nu trebuie să uităm că pe-atuncea se lua credința în serios. Pentru primele secole ale creștinismului triumfător, epoca păgînă a fost opera diavolului, și cea dintâiu datorie a oamenilor purificați de erezie era să șteargă urmele vremii păcătoase.

O explicare pe care arheologul o primește, dar fără a-l mîngăia din cale-afară!

Discuțînd, coborîm în incinta forului roman, unde se desenează uliți cu lespezi late, la încheeturile cărora se ivește verdele buruenilor. Pornind pe una din ele, avem, la stînga și la dreapta, defilări de temple dărîmate, întîmpinîndu-ne, la unul numai, treptele scării de intrare cu cubul de piatră al altarului, — la altul, cîte o coloană-două în picioare, — la altele, chiar o bucată de fronton. Căci ruina acestui cartier de splendoare nu s'a făcut la fel în toate părțile, năruirea edificiilor nefiind la același nivel, ca la o apă care scade. Se văd părți de clădire rase până în pământ, în timp ce alte fragmente stau drepte și întregi, așa cum fuseseră în vremea lor de slavă.

Ne oprim mai mult în fața rămășițelor unui templu, —

acel al lui Castor și Pollux. Sînt numai trei coloane în picioare, — restul nu mai există. Profesorul de arheologie încearcă o reconstituire. Odată, templul acesta ar fi avut patruzeci și șase de coloane, și îmi îndeamnă fantazia să-l vadă așa precum a fost. Dar eu, în loc de asta, alunec pe panta unor reflexii de altă natură și mi-am zis: Doamne, ce însemnează *Soarta!* Soartă și la oameni, și la lucrurile neînsuflețite. Toate cele patruzeci și șase de coloane au fost, în vremea lor, construite din același material, cu aceeași grijă, cu aceeași pricepere tehnică. N'a fost în geneza lor nimica, pentruca să se deosebească într'atîta în destinul care le aștepta. Și, totuși, patruzeci și trei din ele sînt distruse pentru totdeauna, pe cînd aceste trei au rămas în picioare și vor înfrunta vremea pe vecie, căci de-acuma înainte are cine îngriji de ele. Ce este acel *ceva*, care nu poate fi pus într'o formulă, care de joacă toate socotelile și toată logica noastră, acel *ceva*, care introduce o selecție arbitrară și pe care, în lipsă de altă explicație, omul o numește soartă sau noroc?! Contemplînd cele trei coloane neclintite în mijlocul prăbușirii totale, am simțit parcă aripa unui fior...

Dela Templul celor doi eroi mitologici — zei ai prieteniei indisolubile —, interesantul meu tovarăș mă oprește succesiv la mormîntul lui Caesar, la acel al lui Romulus, unde îmi explică însemnătatea cuvîntului „rege” pe-o inscripție dintr'o epocă fără documente, apoi îmi arată tribuna unde vorbeau oratorii în piață și alte și alte colțuri evocatoare, cu neprețuitul avantaj de a-mi face lecția arheologică nu cu disertații fastidioase, ci cu lămuriri sobre, esențiale și precis formulate.

Mai străbatem încă o dată forul, de-a lungul mărturiilor sale impresionante, pentru a ne sui pe înălțimea Palatinului, unde au fost reședințele împăraților romani. În treacăt, călăuza mea îmi mai indică încă un factor care a contribuit ca priveliștea pustie de astăzi să se îndepărteze așa de tare de ceiace a fost forul roman odinioară. Anume faptul, foarte rezonabil, de-a se fi ridicat toate statuetele găsite, pentru a fi păstrate la adăpost de vicisitudini, în muzeul de la Terme și'n acela de pe Capitol. E poate un dezavantaj al arhitecturii, că operele ei nu pot fi transportate la adăposturi mai sigure, — alături de avantajele pe care ele le păstrează față de creațiile celorlalte arte. Unul dintre acestea este, fără îndoială, privilegiul de-a putea fi conservate prin reparații, în timp ce aceasta nu se poate, bunăoară, cu capodoperele picturii. Domul din Milano se conservă admirabil, avînd lucrători pe schele aproape în fiecare an. Dar „Cina cea de taină” a lui Leonardo da Vinci — cealaltă nestimată a Milanului — a fost lăsată să se macine pe zidul unde fusese întruchipată, fiindcă a o restaura înseamnă a o nimici de tot...

Pe dealul Palatinului, ravajele vremii au fost teribile. L-am suit cu emoție gândindu-mă la ceiace a fost aici odată, pe locul unde s'au încheșat atâtea planuri ambițioase, de unde s'au poruncit atâtea fapte uimitoare, unde a fost atîta mărire, atîtea cruzimi și atîta desfrîu! Din vechile locuințe imperiale n'a rămas mai nimica, și puținul care se vede astăzi a fost dezgropat de curînd, multă vreme dealul Palatinului apărînd în mijlocul Romei ca un peisaj de țară cu iarbă și vegetație cîmpenească.

Acum, în urma săpăturilor, s'au scos la lumină fundațiile cîtorva palate — căci împărații foloseau întotdeauna locuința predecesorului, găsind-o îndeobște nu îndeștul de majestuoasă —, vestigii vagi de o sală a tronului, o arenă — aceasta mai bine păstrată — unde se dădeau spectacole de circ, la împărat acasă, tot așa după cum în palatele regale ale statelor moderne se află de regulă și o sală de teatru.

O vastă terasă din timpul lui Septimiu Sever, de unde se urmăreau mișcările Romei, îți oferă o splendidă priveliște asupra orașului.

Dar poate cele mai interesante dintre toate sînt cele două-trei încăperi, care au rămas păstrate destul de bine, din vechea locuință a lui August, o vilă modestă, fără dimensiunile somptuoase ale palatelor de mai tîrziu. Din această reședință sobră, — unde a tronat, alături de geniul politic al primului imperator, și virtutea exemplară a soției sale Livia, venerabilă figură de suverană, care n'a mai avut pereche în istoria imperiului roman, — din această reședință, se pot vedea și astăzi vre-o două chilii, și folosesc intenționat expresia aceasta, raportîndu-mă la încăperile sumbre, fără ferestre sau cu mici ferestruice aproape de acoperiș. În genere, în aceste odăite ale locuințelor romane, lumina venea pe ușă, redusă la un cadru gol, pe care se lăsau cînd și cînd faldurile unor draperii.

— Mohorîte mai erau odăile la Romani!... Mai ales, ce trebuie să fi fost în vreme de iarnă!

La această reflexiune, călăuza îmi obiectează că strămoșii noștri comuni stăteau foarte puțin în casă, petrecîndu-și toată vremea în piețe, pe străzi...

— Dar femeile?

— Nu mi-ar fi plăcut să fiu femeec pe vremea accia, îmi răspunse tînărul arheolog, — deși Cornelius Nepos și Ferrero susțin că și femeile romane duceau viață publică intensă, spre deosebire de acele grece care nu eșeau din gineceu.

Ziua era pe sfîrșite, dar totuși mai aveam timp pentru o raită la Coloseu.

Monstruoasa construcție circulară în arena cărcia a curs atîta sînge, nu pentru groaza, ci pentru desfătarea mulțimilor avide de petrecere, se profilează uriașă și așa de intactă în

geometria arhitecturii sale — doar cu uşoara ştirbitură dela o margine — încit, dela distanţă, ai putea-o socoti în toată voia ca o clădire care se foloseşte încă. Fireşte, cînd te apropii, lucrurile se schimbă şi caracterul de ruină se impune implacabil şi aci. Nu mai vorbesc de podoabele statuare care vor fi ornat firidele, şi de alte decoraţii luxuriante care au dispărut de mult.

Dar chiar scheletul ciclopului edificiu este dărăpănat şi frînt în multe locuri, mai ales pe faţa dinăuntru, cu toate că, şi aicea, liniile generale se menţin îndeajuns. În orice caz, aci, restaurarea imaginativă e considerabil ajutată de ceiace a rămas şi este încă în fiinţă. Căci amfiteatrul treptelor pe care se aşezau spectatorii se păstrează *grosso modo* şi nu este greu să-ţi închipui furnicarul plebei etajate, cuprinsă de aceiaşi beţie de masacre, ca şi Cezarul care le va fi privit cu încîntare, de-acolo unde se presupune că era odată loja imperială.

Foarte sugestiv răsar, din partea săpată a arenei, gropniţele de piatră unde aşteptau fiarele înfometate, până erau aduse în arenă, — pare-se c'un fel de ascensoare. Aci găseau ospăţul lor de gală, trupurile creştinilor îngenunchiaţi de spaimă şi de speranţă, în timp ce galeria bucuroasă îşi lărgea urechile, să cuprindă gemetele victimelor, şi nările, să respire mirosul singelui cald.

Pe aceste locuri, unde au fost sfişiaţi fără milă rînduri întregi de oameni care nu voiau să părăsească o credinţă în care vedeau suprema mîngăere a vicţii, s'a aşezat după trecerea vijeliilor, în amintirea atîtor oribile suferinţe, o cruce care se înalţă şi acuma, chiar în mijlocul arenei. E poate singura cruce care are un sens şi nu te îndispune, aşa trufaş instalată printre rămăşiţele lumii păgîne...

În interiorul Coloseului, am găsit o ceată întregă de vizitatori, care cercetau pasionaţi toate ungherele. Umbrele crescînde ale însorării ne-au strîns pe toţi în centrul arenei, de unde era cea mai bună perspectivă a vastei încăperi rui-nate pe care trebuia s'o lăsăm în curînd în sama stafiilor nopţii, — aci mai justificate ca oriunde.

— Orice s'ar zice, observă cineva din public, s'au îmblînzit mult inimile şi s'au făcut mari progrese în omenire. Pentru Romani — deşi civilizaţi şi dînşii — aceste spectacole barbare erau suprema distracţie. Să recunoaştem că astăzi sufletele noastre nu mai îngăduie asemenea desfătări!

Fireşte s'au făcut progrese.

Mă întreb, totuşi, dacă acea bestialitate este realmente dispărută, sau — ca şi Roma veche subţ cea nouă — numai îngropată, împinsă mai în adîncul fiinţei noastre şi acoperită cu o pătură fragilă de principii şi rafinării morale. Ajunge atuncea un cutremur pentru ca eşafodajul de de-asupra să

se prăbușească și să libereze iarăși bestialitatea comprimată. În definitiv, ce sînt războaiele, din ce în ce mai aprige? Supape de siguranță, răsuflători, ale acelei sălbăticii ascunse în adîncuri și silită multă vreme la tăcere.

Și apoi, încă un lucru: Oare nu era mai bine, cum procedau strămoșii noștri, făcînd în mod normal și pe față educația cruzimii, decît așa ca astăzi, cînd ți se face stăruitor educația blîndeții și a duioșiei, pentruca mine să fii aruncat în vîlvătaia unor izbucniri de bestialitate, — pe care civilizația actuală nu garantează a le conjura — aruncat într'o completă dezarmare sufletească și într'o deplină nepregătire morală?

Ziua următoare, continuarea cercetării ostroavelor arheologice: Forul Traian, Termele lui Dioclețian, Termele lui Caracala și altele și altele, pînă la stropii de Romă antică, încrustați ca niște boabe de piatră scumpă în parterele parcului-promenadă, care se chiamă pe italienește: *Passegeata arheologica*.

De sigur că cea mai vie curiozitate, hrănită de amintiri care-au ajuns organice, am avut-o pentru forul întemeetorului Statului nostru, în forma Daciei colonizate, care a servit ca ideal și ca bază pentru înfăptuirea Romîniei întregite.

Forul Traian e un loc dreptunghiular, scufundat ca un fund de albie, incomparabil mai mic și mult mai neîngrijit decît forul roman. Dungile de iarbă verde care, la acesta din urmă, erau simple chenare poetice ale despezilor dislocate, la forul Traian, au ajuns tapiserie compactă. De asemeni, nu știu pentru ce, tocmai locul acesta a fost ales pentru lepădarea pisicilor care forfotesc și se înmulțesc în voe în fundul acestui basin fără apă, încercuit c'o balustradă care nu lasă accesul înăuntru decît cu o permisie specială.

Totuși, svelta columnă Traiană, cu panglica ei de reliefuli comemorative, care o sue în spirală, ca o ederă acățătoare, este minunat de frumoasă, și ți-ar lăsa cu siguranță o impresie desăvîrșită, dacă nu te-ar uimi statua Sfîntului Petru, în vîrfurile columnei. Sfîntul Petru și cucerirea Daciei, — a Daciei care nici măcar n'a binevoit să se creștinească în confesiunea apostolică!

Este, desigur, unul din cazurile cele mai izbitoare de schimonosire anacronică, căreia au căzut victimă logica și armonia din monumentele frumoase ale antichității!

Noaptea, Roma antică se scufundă în obscuritate. Noaptea, nu poți continua vizitarea și, dacă vrei să eși din casă, trebuie neapărat să fii al Romei nouă. Am ales, totuși, pentru a păstra unitatea zilei — un loc de desfătare, care să nu mă depărteze de Roma veche și să-mi mențin contactul cu ea.

Pe terenul unde a fost mormîntul lui August și folosind în parte zidurile lui, s'a construit o sală de spectacol, circulară și vastă, căci mormîntul acesta avusese pretenții de piramidă egipteană, de sigur fără a atinge chiar dimensiunile monumentelor de pe valea Nilului, și preferînd liniile rotunde ale altei figuri geometrice.

Nu mă despărțeam astfel cu totul de lumea de fantome în care trăisem ziua, ducîndu-mă după masă la concertul simfonic din sala „Augusteo”, — aceia de care am vorbit mai sus. La această alegere am fost ajutat, de altfel, încă de o pricină: patenta mediocritate și inactualitate a programului tuturor teatrelor din Roma. La operă, „Matrimonio secreto” și „Elixir d'Amore”. La celelalte teatre, piese ca acestea: Bărbații Leontinii, Controlorul vagoanelor de dormit, Niobe, Cafeneaua cea mică și alte cîteva de aceeași speță, jucate de mult la noi în țară și acum complect istovite. Nu mi-a fost deci tocmai grea alegerea, preferînd, dintre toate, locul bogat de evocări antice.

Sala de concert este însă uriașă, — deși parcă nu destul de îngrijită. După salutările recunoscătoare ale personalului dela garderobă, am înțeles repede că aicea garderoba nu este obligatorie, și cea mai mare parte a publicului intră cu paltoane și cu pălării. O spun aceasta nu pentru a mă plînge, tardiv, de-o cheltuială pe care ași fi putut-o înlătura, ci pentru a lămuri că sala, în parte și de asta, n'a putut oferi priveliștea de eleganță a toaletelor puse în vază, întrucît umerii sau genunchii fiecăruia devenise cuier de palton.

Până la sfîrșit, s'a strîns lume multă și, după ce toți muzicanții ocupaseră scena, o ropoteală sgomotoasă de aplauze vestește sosirea șefului orhestrei. E — pare-se — un compozitor prețuit, un maestru respectat, dar care până una alta te înmărmurea printr'o slujenie grozavă și foarte caracterizată.

Un personaj oficial, cu care m'am întreținut în pauză a avut grijă să-mi spună, pe cînd vorbeam de artele frumoase, că mă roagă să nu judec beleartele din Roma după înfățișarea capelmaistrului din acea seară.

În orice caz, însă, tot grație lui am putut avea în timpul concertului o transpunere în depărtările trecutului. Ceiace n'au putut valorile simfonice, a izbutit înfățișarea maestrului.

Ce e dreptul, nu m'a transportat în timpul antichității romane, ci cu zeci de mii de ani mai în urmă, atunci cînd omenirea se deosebea foarte puțin la față de speța din care odată am descins prin evoluțiune...

I. Petrovici

Pe o ediție nouă a lui Creangă

Trebue să mărturisesc lumii un adevăr. — îmi scrie bunul meu prieten cuconul Ilie Leu, — anume că cei mai buni chelneri din Regat se găsesc la Oradea. Am avut mai multe prilejuri să mă încredințez de asta, cînd am fost acolo pentru treburi nu tocmai importante, însă mai ales pentru plăcerea mea. Căci, cum ți-am mai spus și'n alt rînd, mie îmi place foarte să umblu prin locuri depărtate.

Ca să nu uit, cată să-ți spun că orașul acesta de dincolo de Munții Apuseni, în marginea pusteii, privind cătră orizontul Mediteranei, are o înfățișare cochetă și curată și-și oglindește clădirile și monumentele în apa limpede a Crișului Repede. Acest riu frumos nu-i profanat nici de fabrici, nici de guri de canale. Își păstrează oglinda din munte și unii din Orădeni aruncă depe fereastră undița în unda lui. Ici e restaurantul și căfana și jos is păstrăvii.

La restaurant și la căfană bună rînduială, mîncări cu care m'am împăcat și chelnerii de care-ți vorbesc. Nici n'ai apucat a scoate bine țigara și făclioara chibritului ți-a și lucit dinaintea nasului, iar în dosul făclioarei, cel mai amabil zîmbet. Abia te-ai așezat pe scaun, și o persoană respectuoasă și cochetă, în frac, ți-a adus un pahar de apă. Asta-i din bună-tatea inimii, din politeță și gratuit. Poate vrei să te odihnești o clipă și ești însetat.

Cît am întirziat în acea regiune, am văzut o serie de locuri din munți și din cîmpie. Am fost la Uilac de Beiuș și la Vașcău, la Tîncea și la Beliu, la Cefa, la Ceheiu și Rontău, la Bratca, la Roșia și'n alte multe cotloane. Mai ales în munte, am fost izbit de asemănarea portului și a locuințelor cu portul și așezările muntenilor dela noi din ținutul Neamțului. Fi-rește, nu e același lucru, identic, dar e aceeași familie. Asta nu mi-ar fi părut de mirare, dacă, în spațiul de 600 de km., care desparte Crișul de Bistrița, ași fi găsit linia de continuitate. Ne despart elemente foarte diverse; și, dintr'o dată, acolo, it

marginea cîmpiei ungurești, mi-au eșit înaintea neamuri. Ele nu m'au cunoscut; dar eu le-am identificat îndată în inima mea.

Am șezut la sfat cu domnul Vasile Sala, învățător, cu domnul senator Harșa, cu domnul protopop, Horvat, cu vrednicii frați din neamul Iacob și cu alții, și îndată am băgat de samă că asemănările merg ceva mai departe, cum am să-ți lămuresc îndată.

În sat la Roșia, am dat peste un bătrîn de 108 ani, care stătea încă dirz pe prispă, în toată firea și'n toate mințile.

„Mai este, zicea el, unul din vremea mea, care-i cu trei *ai* mai mic decît mine. Așa, noi n'am fost decît de două ori la Beiuș în tîrg: o dată la 1848, pe vremea lui Kosuth, și o dată acu, de cînd cu țara”.

Vorba asta mi-a adus aminte de Neculai Căliman din susul Bistriței dela Șaru-Dornei, care o viață de om nu trăise decît cu oile, cu cîinii și cu soții, în singurătățile de piatră.

Trei din acești munteni au venit la Oradea și s'au adunat cu mine și cu domnul doctor Iacob la o căfană. (Aici se vede de ce am început prin a lăuda chelnerii de acolo.) Cum am deschis gura și am început a ne cunoaște, omul cel cuviincios, în frac, s'a înfățișat cu cinci pahare de apă pe tabla. Era cald, în Iulie; — le-am băut cu plăcere. Bună apă și rece. Întreb eu pe oamenii mei despre vreme și despre vite. Cu vădită plăcere încep ei să-mi lămurească cum merg treburile și că toate atîrnă dela bunăvoința Celui de Sus. Chelnerul cel cuviincios se înfățișează iar, cu alte pahare de apă. Le depune pe masa de marmoră. Trage la vreme, un chibrit și ne dă la toți să aprindem. Îi mulțămim, el ne răspunde printr'o înclinare, și se retrage cu demnitate.

Înainte de a-mi răspunde la cea din urmă întrebare, muntenii beau apa. E bună. Văd că le place.

Încep să fiu atent la vocabularul pe care-l întrebuițeză, cum fusesem atent la forma specială *ai* în loc de *ani* a bătrînului dela Roșia. Chelnerul trece, ne observă. Imediat se întoarce și depune pe masă trei pahare de apă. Muntenii se uită la ele. Le beau și urmează să-mi dea deslușirile pe care le ceream.

Cu grabă, însă cu bună rînduală și'n bună cumpănă, omul cuviincios ne aduce cafele nemțești. Inspectînd masa, nu-i plac paharele goale. Le duce și se întoarce cu altele, pline. Le depune delicat dinaintea oamenilor mei. Ei le primesc cu îndoială, dar, însfîrșit, le beau. Apoi, după puțină gîndire, cel mai în vîrstă se pleacă spre tovarășul meu și-i spune cu oarecare sfială și tainic:

— Domnule doctor, tare te rog să poruncești nebunului celuia să nu mai aducă apă. Dacă mai bem un rînd, crăpăm.

Am rîs puțințel; însă am prețuit în mine cuviința dom-

nului cu frac și mi-am făcut în același timp o convingere ne-strămutată despre valoarea breslei. La această convingere, sînt sigur că contribuie și plăcerea pe care mi-o făceau acei munteni. În amestecul de ungurisme, care țin locul neologismelor noastre, în accentul special al vorbirii, întrucîtva aspru și mai răpezit decît la noi, eu descopeream vocabule moldovenesti. Am devenit mai atent și am întreprins son-daje. Am ajuns la un rezultat pe care trebuie să-l pun alături cu observația dela început. Vocabular moldovenesc ca'n Bihor, nu mi-a fost dat să aud în altă parte de țară. Deși nu sînt filolog, am căutat să-mi dau eu singur explicația lucrului. Cercetînd și notînd, făcînd mai tîrziu și alte legături și întrebînd și pe fiul meu Anastase, care știi că are multă în-vățătură, am ajuns la o a doua concluzie. Ți-o împărtășesc în taină, cu același accent pe care-l întrebuița munteanul cu apa cătră domnul doctor Iacob.

Creangă n'are nevoie de glosarul special al editorilor decît în insula Munteniei și în Ardealul sudic. În marea majoritate a țării, începînd din Oltenia și trecînd prin Banat, Crișuri, Maramureș, Ardealul nordic, sfîrșind în Bucovina și Basarabia pînă la Nistru și Mare, cuvîntul lui e înțeles direct, fără tălmăcire.

După ce a cetit marea operă a lui Alexandru Philippide despre originea Romînilor, Anastase mi-a explicat că primul val de întorcere al poporului acestuia dela Sud în spre Nord s'ar fi făcut pe această linie. Din Oltenia și Banat, Romîni vechi s'au întins spre Bihor; din Bihor au trecut în Maramureș și apoi s'au revărsat în Moldova și spre Nistru. Deci, nu Bihoreni vorbesc ca noi, ci noi vorbim ca Bihoreni. Ei sînt cei mai vechi, alcătuiind așezările de baștină.

Al doilea val a suit cătră Muntenia și a răzbit pînă în sudul Ardealului. Venind mai tîrziu, teritoriul ramurii a doua a rămas mai restrîns.

Notele mele verifică această afirmație a bătrînului academician și filolog dela Iași. Dar nu pentru această verificare ți le comunic domnieitale, ci pentru că am auzit despre o nouă ediție a lui Creangă, pe care e vorba s'o tipărești la toamnă. Eu ași zice să nu-i mai adaugi glosarul, sau să-l reduci cit se cuvine. Acest scriitor nu ni se mai înfățișează astăzi deloc c'un aer de provincial. Dimpotrivă.

Anastase are dreptate cînd spune că studiul filologiei te poate duce la descoperiri nu numai în istorie, ci și în sociologie și economie politică. Domnul Philippide, în chilia lui, pe urmele cuvintelor, a ajuns în Balcani și la anul 1000. Pentru dînsul vorbele sînt sufletele nemuritoare ale trecutului. Așa și Anastase, care e un tînăr curios în felul lui, îmi dovedea într'o zi, cu două vorbe, — *pămînt și mormînt*, — că părinții noștri cei mai vechi, înainte de a fi ciobani și înainte de a

rătăci, au cunoscut viața civilizată și au trăit în cetăți pentru-că *pământ* înseamnă *paviment* și *mormint* vine dela *monument*. Tot el îmi arată că relațiile prime ale Românilor cu Slavii au fost pașnice și fericite, deoarece au rămas ca mărturie vie a acelor timpuri vorbele *iubire* și *ibovnic*. Iar cuvântului *fleandură* tot Anastasie îi găsea legătură cu postavurile de *Flandra*, pe care le aduceau neguțătorii de odinioară pe aceste meleaguri. În înțelesul lui peiorativ, putem vedea atitudinea cu ochii pieziși a oamenilor de demult.

Așa cu, stimate prietene, în vorbele însemnate în acest carnet, care-mi stă pe masă, văd rude de demult și de departe. În ele este, dacă vrei, toată istoria noastră eroică, deoarece eroismul nostru, care ne-a adus prin veacuri până la marele războiu, a fost poate numai de ordin filologic. Din valea Ozanei, cuvântul aripat al lui Creangă trece ca o pasăre fantastică până dincolo de Munții Apuseni și se așează la Cheresig, pe turnul lui Vladislav Cumanul. Dă glas; cei vii o înțeleg și trecutul îi răspunde.

Tot timpul cât am mai stat pe acele meleaguri, m'am îndeletnicit să-mi însemn vorbele speciale, cu care urechea mea a fost din copilărie obișnuită în Valea Bistriței. Ți le însemn și domnieitale aicea, de curiozitate. Fac parte și din glosarul special al lui Creangă.

Sfadă, tină, prund, cocostirc, horn, curechiu, holteiu, să deie, să steie, să ieie, ai (ani), o leacă, o lecuță, o firă, pită, jumere, mine, pine, cîne, nănașă, părete, păreche, mulțămesc dumitale, oloiu, miță (masculin mițoc), sudalmă, a sudui, moare (de curechiu sau de castraveți), a zgiții, bade, șese, șapte, șerpe, boboc (numai pentru „puiul de giscă”), rălucă (răușcă), laz (curătură), cofă, ciubăr, pas! pasă!, a vișea, cergă, fărină, vintre, ogradă, curte (reședința boerului), hirtop, ponor, finaș, nimaș (ea în valea Moldovei), harmasar, bumb, a boscorodi, tont, gădină, tăt (tot);

*Nu te lăși, broască, 'n tău,
Că nu-i tăul tăt a tău!;*

groscior („smîntînița” pe care o lingea Ionică a lui Ștefan a Petrei depe ulcioarele maică-sa), *hat, ladă, gălițe* (găini), *tureacă* (tureată), a *mogorogi, aici, buna-vremea* (salutare de sară), *omăt, negură, hodină, a o tuli, a probozi, acela, aceia, aesta, aiasta, bunic, bunică, tată-bătrîn, mamă-bătrînă*, (pentru „bunic” și „bunică”), *dubit, dubălărie, mătușă, moșneag, pe brînci, arin, zice* (cîntă), *icea* (aici), *haine nouă, chizeș, faur, haizaș, deșințat, măi!, a vărui, a murui, maiu* (pentru „ficat”), *rînză* (pentru „pipotă”), *rărunchiu, a zăpsi, primariul, morariul, cucoare, cânură, genunchiu, iaca, mire, colb, însă praf* (de pușcă), *fintînă* (în loc de „puț”), *viton,*

măscur, ciunt, pintece, inimă (pentru „stomah”: *mă doare inima*), *vătămătură, sfîrtică, bubă, gangur, jele, șură, ne lovim* (ne potrivim), *brăcinar*, etc.

Te scutesc de altele, ca să nu rizi de mine. Acuma îmi vine și mie a zîmbi. Cine poate fi emoționat de o asemenea înșirare stearpă de cuvinte? Ei bine, eu eram emoționat ca de niște prieteni regăsiți în locuri depărtate. Am auzit și un cîntec, întocmai ca la noi în Valea Bistriței, ori în Valea Moldovei:

*Trandafir mîndru rotat,
Șasară te-am așteptat.
Cînd văzui că nu mai vii,
Pusei dorul căpătîiu,
Cu dragostea mă'nvălii,
Doamne, rău mă hoțîinii!*

Cînd treceam prin sate, copii răsăreau la porți, cu păr de cînepă și ochi vii, și ne salutau gălăgioși. Erau în cele mai sumare haine albe, păreau veniți de dincoace. Dar nu, ei înfloresc acolo de mult, generații după generații. Ochii lor și zîmbetul și toată atitudinea deosebită și cunoscută o recunoșteam și la părinții lor. Sînt cei mai săraci și mai năcăjiți oameni dintre toate neamurile care conviețuiesc aici, dar s'au ținut cu îndărătnicie. Au stat aici și ne-au trimis și pe noi către Răsărit. Ca și Creangă prin uncheșul său Oșlobanu (Vaslab), toți venim dintr'acolo.

Dacă tipărești o ediție nouă a povestitorului dela Humulești, trimite-o acolo fără glosar.

Mihail Sadoveanu

Mătușa Matilda

Din subsol, urcă scările cu un lighean plin cu apă. Când ajunse sus în curte, servitoarea bătrână suflă greu, azvîrli apa, privi apoi cerul și spre soare și oftă:

— Of, Doamne!

E primăvară. Aerul, într'o tremurare ușoară, alintă pămîntul. O lumină de un verde auriu scaldă totul.

E călduț, e moale, e bine.

Bătrîna strigă:

— Maică, nu sta așa în soare, că o să te doară capul.

Și un glas tînăr răspunse:

— Bine, lasă! De unde vii? De la mătușa Matilda?

— De la ea, maică, de la ea! Ce să fac!

— Dar ea ce face?

— Ce să facă? Stă. Nu te duci să o vezi?

Și Liliana își aminti că acolo, în odae, e întuneric și umed și frig.

— O să mă duc, lasă.

— Să te duci, maică. De! e bătrînă și ea...

Servitoarea oftă iar. În lumina zilei, oftatul sună straniu, a moarte. Plecă apoi încet spre casă. Pe cer, soarele strălucind topi orice amintire tristă, orice gînd rece.

Da, da, sînt zile ușoare, bune. Totul e ușor și gîndurile atît de ușoare și bune — ca pîlpîirea aerului în soare — atît de ușoare, încît ți-e teamă să le gîndești. Știi că niciodată nu le vei putea prinde în zborul lor. În zilele astea poți crede și aștepta orice, căci orice e ușor. Dacă noaptea pașii bîjbie pe trepte plate și obișnuite, ca în visurile în care nervii cad inspăimîntați, și cu ochii năpădiți de întuneric te apleci să cauți, să găsești cu mînile locul unde ai să calci, — sînt însă zile cînd poți alerga pe trepte atît de ușor, încît mersul îți pare o plutire de sbor. Da, pe aceleași trepte plate ale zilelor fără sfîrșit.

Cîteodată totul este ușor. Liliana își îndreaptă întreaga făptură mlădioasă:

— Doamne, ce bucurie, cită bucurie!

Și oftă și ea, dar un oftat de descătușare, curat de orice gînd greu.

Dacă ar întinde brațele, s'ar putea înălța, ar putea zbura. E sigură de asta! Dar ea își încercuește sufletul, îl strînge în ea, cu bucurie, ca pe o comoară, căci simte că de acolo, din piept, pornește bucuria asta, zborul ăsta și trebuiește păstrată bucuria.

O adiere de primăvară, moale ca o mîngăere, o prinde, pătrunde prin haine până la ea, goală. Dar atîta nu ajunge, atîta nu ajunge. E o putere tînără ce vrea să trăiască, o putere ce trebuie risipită, o putere, care, dacă nu îi dă voe să zboare, te copleșește, și gîndurile, care au acum tremurarea transparentă a aerului în soare, s'ar topi, de plumb.

Mătușa Matilda însă este bătrînă. Liliana știe cum e un om bătrîn: pe același contur al trupului care se înfățișa tînăr, s'a așezat un val de oboseală, care a ofilit toată carnea. Incet, incet... Apoi, ofilirea se adîncește atît, încît nu se poate mai departe; și atunci, slăbit, moleșit, trupul tremură neoprit, capul și mînile, mereu. Ea însă, Liliana, dacă voia, putea cu o caznă vie, pornită dinăuntrul ei, să împiedice ofilirea, așa cum un corp cald ar împiedica frigul din jurul lui să i se apropie, să se așeze asupra-i, să-l răcească. Așa simțea ea. Tineretă în ea avea puterea să oprească ofilirea. Nu se putea altfel. Asta era tot atît de ușor, cum ușor îi era să zboare. Închise ochii, căci soarele o amețise. Înăuntrul ochilor simți lumina adunată, caldă, ca o sărutare. Da, cîteodată totul este ușor.

Mătușa Matilda a fost și ea tînără; și, cu toate că lucrul pare de necrezut, totuși este adevărat. Se spune că a fost și frumoasă. Fotografiile nu mint și într'adevăr pe fotografii stă o femeie tînără, plină de viață și frumoasă. Dar asta înseamnă că trebuie să fie mătușa Matilda? Liliana știe bine că e mătușa Matilda, dar cu toate că știe precis, totuși nu poate crede. Lucrul e simplu. Tot așa, dinăuntrul ei, e ceva care oprește gîndul acesta. Gîndul este, dar fără însemnătate, pentru că nu are putere să se așeze. Aleargă, numai așa, împrejurul minții.

...Liliana își surîde sieși ertătoare. Știe, știe tot ce i s'ar putea spune. Vede toate gesturile acelea mărunte, — parcă începuturi de tremurare — făcute cu capul de cei care au început să îmbătrînescă, cei care n'au avut puterea să rămînă tineri, — cînd vor să o încredințeze că e un copil care încă nu știe ce e viața... Dar asta n'are importanță, nici asta n'are importanță. Importanță are numai faptul că ea totuși simte așa și că așa e bine. Pentruce să știi cum e viața, dacă așa, fără să știi, e bine?! De ce tocmai cei care o iubesc, vor să-i arate că viața „nu e așa cum crezi tu“, ci, dimpotrivă.

rea, nemiloasă, fără sens, și nu se poate nimic, nimic, nimic, niciodată... nicidecum „zbura“. Deodată Liliana nu-și mai putu stăpîni risul. Sint hohote care strălucesc curate, limpezi, în lumina zilei. Asta e viața, asta e, și atît... Și dacă e și altceva, o să fie altădată, mai tîrziu... cîndva... dar în tot cazul nu acuma. Acuma e bine, e bine și ușor.

Mătușa Matilda, se spune, cu surisuri în ochi, că era cochetă. Bine înțeles că nu mătușa Matilda cea bătrînă, ci femeia aceea tînără, frumoasă din fotografii, despre care se spune că e mătușa Matilda. Rochii lungi pînă 'n pămînt, și acolo bogăție fragilă de valencienne, pliseuri, gofreuri. Cînd se mișca mătușa Matilda, rochia avea o grație frivolă, indolentă, de a însemna pe pămînt un drum pe care se putea merge în urma ei. De aceea trebuiau să o urmeze cei ce o iubeau. Deasupra ei, o umbrelă transparentă, creată într'adins pentru a pune în jurul ei o aureolă blondă de mătase, îi învăluia părul clar cu o lumină topită, iradiată. O mișcare a minii albe învîrtea umbrela, care-și filsiia franjurile ca pe niște fluturi prinși acolo, înfrigurați că nu pot veni să se așeze asupra ei, asupra părului ei, crezînd că e o floare nouă, rară. Mina cealaltă a mătușii era liberă, pentru a fi sărutată. Bine înțeles, cel care i-o săruta trebuia să fie un ofițer, și ofițer nu ca acum, cu haine pămîntii, ci din acei, — poate roșior, — cu galoane multe, cu eghileți, cu pîteni, cu aur, cu roșu, cu străluciri, cu sabie, cu decorații, cu panaș alb. Alături de el, ținut de o ordonanță, un cal mare, negru, cu spume la gură, răscolește pămîntul așteptînd, și, bine înțeles, că tot primăvară era, atunci... atunci... cînd mătușa Matilda era tînără.

Rudele Liliane și mama ei și tatăl ei, spun că bărbatul mătușii Matilda o bătea.

Aci, lucrurile se încurcă. Pe cine bătea unchiul Alexandru? Pe mătușa Matilda bătrînă, sau pe femeia aceea frumoasă?... Și pentru una și pentru alta, lucrul era tot atît de greu de închipuit! Cum o să bați o femeie frumoasă? Dar una bătrînă? Și totuși se spune sigur că a bătut-o mereu, și cînd era tînără și cînd era bătrînă, și că o bătea și atunci și atunci, pentru că era gelos.

„Mătușa Matilda fusese cochetă“. „Unchiul Alexandru o bătea pentru că era gelos“. Din gelozie ți se iartă și crima: „O iubea, domnilor, o iubea!“ strigă avocatul, și curtea cu jurați, într'o sală care plîngea de emoție, o achită. O iubea, o iubea unchiul Alexandru, și de aceea avea voie să o bată.

Toate acestea sînt niște povești de neînțeles. Probabil că orice întîmplare, cu adevărat întîmplată și nu imaginată, trebuie să aibă un înțeles, o explicație, să fie posibilă de vreme ce a fost și să aibă un început care să te facă să înțelegi totul; dar dacă nu ți se dă începutul acela, lucrul poate să rămînă neînțeles.

Cînd unchiul Alexandru o bătea, ea fugea la rude, se ascundea. El o găsea, venea acolo, plîngea, cerea ertare și se împăcau din nou.

Liliana știe tot, vede tot, mai ales din cele ce au fost. Dacă i se spune un cuvînt, ea cunoaște toate amănuntele, mai multe amănunte chiar decît cei ce povestesc. Pentru lucruri care se întimplă în fața ochilor ei, e mai greu... Poate chiar că se înșală totdeauna; de aceea e mult mai bine și mai ușor să te gîndești la ce a fost. Un cuvînt ajunge ca să înțelege ce 'înseamnă „a fi gelos”. Cînd pleca el de-acasă, o los, îngrozitor de gelos, ca o fiară. Ea însă, desigur, trebuia să rămînă aceeași, mereu aceeași, neturburată, fără să poată înțelege ce înseamnă: „a fi gelos”. Cînd pleca el de-acasă, o încuia; cînd se întorcea, ea sărise pe fereastră și era plecată la plimbare. Sara venea înapoi, liniștită, fericită, cașicum totul era dela sine înțeles. O bătea... Ea nu înțelegea dece... Plîngea,... fugea din nou la rude...

Mai tîrziu, mult mai tîrziu, atunci cînd mătușa Matilda îmbătrînise, el urmase să fie gelos, dar pentru trecut. Cînd îl prindeau din urmă amintirile, avea gesturi demente, parcă pentru a-i plăti datorii uitate, datorii negre, iscălite cu sînge stors din rădăcinile unui suflet care nu iartă. Atunci, din fundul trupului, se înălțau chinuri care nu-și înțeleseseră pînă atunci rostul, care de aceea nu putuseră muri și-și strigau abia acum — înspăimîntători, ca strigoi neliniștiți — acea întrebare, cea mai crudă: „pentru ce?” În față îi sta ea, bătrînă. În ea, nimic care să-i fi dat vre-un răspuns, nimic decît un trup schilodit de vreme care nu păstra nimic din orice cuvînt sau mîngăere date lui pentru că fusese frumos. Se topise tot, tot. Din toate, nimic, nici o urmă. Și totuși era ea, ea... aceea... Atunci el, unchiul Alexandru, răscolea toată casa, pentru a găsi urme, pentru a găsi vinovăție, în lucruri dacă nu în om, să fie sigur, să știe precis. Dar nu găsea decît amintiri frivole, care-l umpleau de furie și de groază: panglici, pantofi, cutioare, bilețele dulci și insignifiante, rochii de bal, pe care le zvirlea și le trîntea...

Rochiile se prăbuseau la pămînt, tăcute, moi, ca zdrențe inutile și ridicole, ele care îmbrăcaseră trupul tînăr, trupul pe care el, pe vremuri, înebunit, îl văzuse legănîndu-se în ritmul valsului lin, în brațele altora.

Ea se repezea la lucruri, cu spaimă. El o bătea. Ea nu înțelegea dece. Se lăsa bătută, lovită, fără nici un cuvînt și, cu eroism, le strîngea la loc, preferînd să păstreze umelte de chin și lacrimi, decît să piardă amintiri vii de fericire. Le strîngea, le încuia și apoi, nu mai vorbea cu el.

Săptămîni întregi nu vorbeau unul cu altul, dușmănoși, privindu-se pe furiș, să-și găsească cusururi nouă, după o viață de 50 de ani trăită împreună. De altminteri, aceasta era o dis-

tracție. Vara plecau și la băi. De acolo trimiteau cărți poștale ilustrate, cu fotografia hotelului: „Salutări din Govora, Vichy, Veneția, Slănic, Constanța: Matilda și Alexandru“.

Unchiul Alexandru era într'adevăr, sau fusese, ofițer; căci și el ca și mătușa Matilda tot doi oameni au fost: el tânăr și el bătrîn. Numai că unchiul murise, și cel tânăr și cel bătrîn; pe cînd, dacă mătușa Matilda cea tinărară murise, cea bătrînă mai trăia încă. Liliana își amintește doar vag de unchiul Alexandru, cel bătrîn; și tocmai pentru că prea vag, cel tinăr, din fotografiile pe care le poate vedea oricînd, îl înlocuise complet pe cel bătrîn. De aceea, cînd a auzit că unchiul Alexandru o bătea pe mătușa Matilda până la bătrîneță, Liliana a văzut-o bine pe mătușa Matilda bătrînă, dar pe unchiul Alexandru nu l-a putut vedea decît tot tinăr: un ofițer tinăr, înalt, bătrînd o femeie bătrînă.

Și unchiul Alexandru are multe fotografii, dar nici el, ca și mătușa Matilda, ca și aproape toată lumea, nu avea fotografii decît din tinereță și cite una, așa, cînd începuseră să fie mai grași; apoi nimic. Bine înțeles că și din pricina asta Liliana nu putea prinde „îmbătrînirea“. Ea, Liliana, are 16 ani, mama ei 38, tatăl ei aproape 40 și Mătușa Matilda 80. Mătușa, însă, niciodată nu spunea atît: spunea numai 70. Dece? Poate așa din obicei; căci la vîrsta ei, ce rost?!... În fine, astea nu sînt lucruri pe care să le poți înțelege decît atunci cînd ajungi la ele, și până atunci...

Și Liliana își aminti suspinul servitoarei bătrîne, în fața grădinii imprimăvărate: aruncase apa din lighean și suspinase, cașicum prin asta se mai împlinise unul din gesturile hotărîte, care te apropie de un sfîrșit. Poți să spui: „a mai trecut un an“. Mătușa Matilda însă, în loc de 80 de ani, spune 70. Zece ani economie. Probabil că asta îi face bine. Cîteodată, probabil că și pentru ea totul este ușor...

Pe fotografii, unchiul Alexandru are o înfățișare măreață: înalt, cu cioc ca al lui Cuza Vodă sau Napoleon III, cu care și seamănă — în tot cazul, ăsta nu este un semnăment, căci toți din vremea aceea semănau unul cu altul, cașicum vremea ar șterge pentru ochii noștri deosebiriile, și-i vedem pe oamenii unei epoci toți la fel, cum de exemplu sînt caii pe stradă. Și mătușa Matilda seamănă cu împărăteasa Eugenia a Franței sau cu Doamna Elena Cuza, la care, rochiile acelea cu talia strînsă și malacof amplu și-au răsfrînt parcă puterea până și în stilul umerilor largi, în căderea lor lină, până și în expresia feței.

Fiecare se naște, vine în viață și strigă tot timpul: „eu, eu sînt!“ Așa cum face mătușa Matilda cînd își arată fotografiile. Dar încolo toți sînt la fel. Puțin timp să treacă, și nu mai există „eu, eu“, totul se învâluie într'un val mai larg, și mii și mii de oameni ajung cu o singură expresie, un sin-

gur nume. Apoi, încă puțin înapoi și... era terțiară, antedevlaviană. Mătușa Matilda, însă, își amintește încă detalii despre ea din vremea când era tinărară. Iți poate povesti cum era rochia albă cu dantelă pe care a avut-o la balul acela dat la palat, ce față au făcut cutare și cutare când au văzut-o pe ea, și probabil că atunci cei ce au văzut-o pe ea — cutare și cutare — cei care o iubeau nu o confundau cu Doamna lui Cuza Vodă sau cu împărăteasa Eugenia a Franței. Ii spuneau ei: „tu”, și glasul lor tremura; iar acel „tu”, cuprindea o singură ființă: mătușa Matilda.

Și mama este acum tinărară de tot, pentru că azi femeile nu mai îmbătrinesc așa repede ca înainte. Și despre mama ei, Liliana poate crede că nu va îmbătrini niciodată. Cutoatecă și mama își face fotografiile pentru mai târziu. Dar mama nu seamănă cu nimeni și nu va putea deci semăna cu nimeni. Bine înțeles că și astea toate sînt gînduri care se lasă gîndite numai în zilele când totul este ușor și tremură lumina pretutindeni, căci altfel, în alte zile, când mama e obosită, când îi e fața trasă, Liliana se uită cu grijă la ea și știe tot ce va fi și i-ar veni cu lacrimi în suflet să o roage ca ea, mama, să nu îmbătrinească niciodată. Mama a spus: „Ah, uite un fir de păr alb!” Tata s'a apropiat și a sărutat ușor locul arătat; mama însă, cu fața aproape de oglindă, a căutat firul, l-a prins și l-a smuls înainte ca tata să fi avut timpul să o oprească. „E mai bine așa”, a spus mama. Și tata a surris vag. El are multe fire albe. Ii stă bine. Mătușa Matilda și-a cănit părul. Ii stă urît. E slabă de tot, așa cum au fost slabe la bătrîneță toate femeile care au semănat cu Doamna Elena a lui Cuza Vodă ori Impărăteasa Eugenia. Când se ridică mătușa Matilda de pe fotoliu, e înaltă. Merge până la dulap și se uită și ea în oglindă. Oglinda asta s'a aburit. Nu se mai poate curăți cu nimic. Înăuntrul ei s'au împăinjenit imaginile.

Mătușa Matilda se apropie, și-apropie fața, cașicum s'ar căuta acolo, înăuntru, mai adînc, nu la suprafață. Probabil că acolo, ascunsă sub val, a rămas ea tinărară, frumoasă, căci după o clipă mătușa Matilda pare că a găsit: se descovoie, se îndreaptă, își îndreaptă gitul, capul, i se întinde fața... Când e așa, pare răsărită din povești... Dar deodată totul cade și mătușa Matilda merge din nou la scaunul ei, se ghemotocește și stă. Poate sta așa ceasuri întregi. Desigur că, acum, aplecată asupra amintirilor, pe care le găsește învăluite și în minte, poate găsi acolo mai bine ca în orice oglindă imaginea ei tinărară, frumoasă, mlădioasă... așa cum era atunci când timpul nu trecuse încă peste ea. Căci timpul trece. Sigur că trece și poate că e mai bine așa.

E bine că trece timpul; dacă ar sta pe loc mai mult de o clipă, ar fi îngrozitor... poate. Liliana, pentru că nu e sigură, ar vrea să-și închipue cum ar fi; dar deodată difi-

cultăți de necrezut îi închid orizontul acestui drum. Și se întoarce Liliana cuminte înapoi, lăsând lucrurile așa cum sînt, cu dărnicie față de natură și mersul ei. Simte că tot trupul i s'a făcut un singur surîs binevoitor, ironic și vesel. Cum ar fi dacă... Și renunți, pentru că e prea complicat să clădești totul din nou.

Mătușa Matilda mai fusese o dată căsătorită. De mult, de mult de tot, înainte de a fi fost căsătorită cu unchiul Alexandru. Acela nu era ofițer. Era însă bogat, tare bogat, și mătușa moștenise totul pentrucă el murise întâiu. Bărbatul acela fusese mai în vîrstă decît mătușa Matilda, murise însă în pușcărie și nu de bătrîneță, căci avea 35 de ani cînd a murit, și ea 20. Se spune că nu furase, că ar fi fost cu adevărat și complect nevinovat — toți ai casei știu asta și știu sigur asta — dar, pînă să se facă procesul, pînă să se facă dreptate, el murise acolo. Și Liliana auzise că l-ar fi otrăvit ceilalți, cei care l-au închis: niște oameni cu care el lucra.

Despre unchiul dintăiu, căci și el i-a fost unchiu, Liliana nu știe nimic, deși ar vrea să știe; dar cînd începe ea să vorbească de el, toată lumea tace. Și Liliana simte că pe acesta, pe unchiul Filip, îl iubește. N'ar putea desluși dece, dar lucrul e sigur. Poate pentru că murise nevinovat, închis: asta nu se întîmplă oricui!

Cînd o întrebă pe mama ei despre el, ea răspunde invariabil: „Lasă-l, săracu!"; cînd îl întrebă pe tata, el răspunde: „Altceva n'ai găsit de vorbit? Vezi-ți de ale tale"; iar pe mătușa Matilda, n'a îndrăznit niciodată să o întrebe... și totuși ar fi bine poate.

Cum să cunoască viața, dacă nimeni nu vorbește atunci cînd întrebă de lucruri pe care nu le știe?! Toată ziua o amenință: „Ai să vezi tu ce e viața!" dar, cînd întrebă cîte ceva, o gonesc: „Vezi-ți de ale tale. Ai tot timpul!". Și nimic nu-ți strică „ale tale" decît să fii trimis la ele cu de-a sila. „Du-te de te joacă", îi strigau cînd era mică, și apoi mai joacă-te dacă poți! Acuma la fel: „Vezi-ți de ale tale dacă poți!"

Unchiul Filip nu are în casă nici o fotografie. Liliana și-l închipue frumos, înalt și blînd cu mîni care au totdeauna o mișcare de a te apăra. E bine să stai lîngă el. Cu gîndul, căci altfel nu se mai poate. Din oameni nu poți păstra, în lăzi, semne vădite care să ți-i amintească, așa cum poți păstra din lucrurile în mijlocul cărora ai trăit, pe vremuri, așa cum și mătușa Matilda și-a păstrat toate rochiile din tinereță și pe care Liliana le-a văzut într'o zi cînd a căutat cu mama ei ceva pentru un bal mascat la care se ducea. Liliana a stat acolo pînă cînd mama ei a ales. Bine înțeles că mătușa nu știa nimic. S'ar fi îmbolnăvit. Chiar a și spus asta mama, rîzînd, tatei care a privit-o curios... parcă trist.

Liliana a văzut rochiile. A stat acolo pînă cînd

a ales mama. Erau multe, de toate felurile și colorile. Erau și pantofi, erau și umbrele, erau și pelerine mici și mănuși și mărgelce, și evantalii, și o păpușă, și cutioare, și panglici, și batiste. Mama a exclamat: „Extraordinar!” apoi a șoptit: „N’o să mă încapă cu corsetele astea de acum!” Dar totuși a ales, a închis la loc, și a plecat bucuroasă, cu rochia în brațe. În ladă erau și costume de bal mascat — un costum de turcoaică cu clopoței, unul de țigancă cu bani de aur — dar mama a spus tatei: „Mă costumez în stilul de atunci!” și a luat o rochie pe care mătușa Matilda o purta când nu se costuma. În pod, în lăzi, au rămas toate celelalte.

Deodată Liliana se sculă. Era amețită de soarele care o moleșise, o topise parcă și îi pusese în vine un alt sînge cu mult mai cald și mai dens, pe care-l simțea acum în frunte, în temple, în ochi. Se îndreptă spre casă aproape șovăind, cu gîndul rămas la rochiile mătușii Matilda.

În casă era frig. Resturi de iarnă, pe care, din economie, sau bucurie că a venit primăvara, întru afirmarea primăverii poate, nu le mai gonești cu un foc clar făcut în sobă. Ileana se grăbi, ajunsese la scara podului și urcă treptele.

Cînd a ajuns și a deschis ușa podului, mirosul acela specific o prinse de gît. Mirosea a „amintiri”. Poate să miroasă pur și simplu a violete, a primăvară, a mucegaiu, și poate chiar mirosul să-ți amintească apoi ceva, dar poate să miroasă a „amintiri”. Căci, înainte de a ști ce se întîmplă, amintirea e atît de puternică încît îți face deodată, înaintea oricărui gînd, un suflet așa cum l-ai mai avut vreodată și, cum ai da eter unui om leșinat ca să se trezească, așa sînt unele mirosuri care deșteaptă în tine un om vechiu care a trăit vreodată: un îndrăgostit, un copil, un bolnav.

Liliana găsi aci, deșteptat de mirosul podului unde se jucase atîta și atîta, sufletul de copil care-și iubește păpușa nemărginit, cu patimă, ca pe singurul lucru cert sufletul mic, îngrozit la gîndul că dacă pleacă mama de-acasă nu se va mai întoarce poate niciodată.

Se duse încet la ladă și o deschise. O ladă mare de lemn. Întăiu, totul învăluit în hîrtie albastră, plină de un praf miraculos de fin; apoi, dedesubt, un cearceaf; apoi, dedesubt, moarte, toate rochiile care au fost vii.

Cu mîni slabe le ridică încet, cu grijă. Un parfum vag de paciuli o turbură, cum te turbură cînd vezi pe fața unui mort ceva la care nu te așteptai, ceva care te sperie pentru că seamănă a viață: gură care s’a deschis, fire de păr pe față care au urmat să crească...

Apoi, de acolo, din fund, ochii păpușii răsăriră și o priviră. Păreau îngrozitor de triști ochii albaștri de piatră, tristă fața cu surisul absolut inutil, fața penibilă de tinără, acolo, în fundul lăzii de rochii moarte. ...Și într’o cutie scrisori.

Erau dela unchiul Filip, cel care murise în pușcărie, și dela unchiul Alexandru, cel care o bătuse pe mătușa Matilda, dela amîndoi bărbații ei. Erau înăuntru, în aceeași cutie, două teancuri care semănau, așa cum seamănă atîtea, atîtea lucruri numai și numai pentru că trece vremea. Liliana își aminti deci de era antedeluviană, dar, cînd deschise o scrisoare, timpul se topi și cuvintele înviate avură sunet clar. Își strigau dreptul la viață, își strigau durerea, și pentru că nu răspunsese nimeni, ele strigau încă. Erau flăcări ce pîlpăiau, era sînge ce curgea și era durere multă care se zbătea încă. Același sunet și același glas, aceleași cuvinte și același des-nădejde, atunci ca și oricînd.

„18 Februar

Draga, draga mea, scumpa mea copilă,

Imi e greu fără tine, și gîndurile nu mă lasă să mă potolesc. Mai mult decît oricînd, acum, știu că te iubesc. Tu pentru mine ești viață. Indoiala mea nu cunoaște margini, cînd știu că tu ești tină ră și frumoasă și că te-am lăsat singură. Tu însă știi că eu nu sînt vinovat. Matildo, tu și cu Dumnezeu știți că eu nu am vină. În genunchi, vă rog să mă ajutați. Iartă-mi gîndul păcătos, că pe Dumnezeu cel bun îl așez alături ție, dar te iubesc cu suflet curat și el e bun și va erta. Dragostea mea te înalță pe tine până la el. Niciodată tu să nu uiți asta. El poate mă va ajuta. Tu însă, Matildo, trebuie și tu să mă ajuți, căci, Matildo, sînt în grozavă suferință. Mă sfîșie gîndul că tu ești acolo singură, eu aci, și că trebuie să te trimit pe tine, copil, copil sfînt, pe drumuri cu rugăminti la cei ce sînt în drept și vor putea să mă ajute. Ești frumoasă și ei au să te asculte pe tine. Și eu sufăr de asta, dar numai tu, neprețuita mea, mai poți face ceva pentru mine, căci numai tu cunoști și știi unde este dreptatea. În urmă, vor vedea și ceilalți, dar, până atunci, tu să nu mă lași, tu să nu mă uiți, și să mergi pentru mine. Tu să nu uiți acolo că pentru mine te-ai dus și că eu aștept răspunsul tău și pe tine. Sîntem tineri și vom trăi fericiți. O viață întregă e înaintea noastră. Voi fi supus ție prin dragostea ce ți-o port. Pentru nici un suflet nu voi fi mai supus și mai blind. Aci e greu și tristețea mea e dintre cele mai negre. Făgăduesc bunului Dumnezeu că voi ști prețui apoi tot ce e liniște și bucurie în viață. Ai să te duci, Matildo, și ai să te rogi lor. Eu nu mă pot mișca. E cea mai grozavă pușcărie ce se poate închipui, căci pereții aștia mă despart de tine și mă lasă singur și pentru că în afara lor tu ești singură. Gîndul meu e chinuit și înăuntru zidurilor, și în afara lor. Cîteodată, cînd timpul trece și mai greu, mi se întunecă mintea. Ași vrea să-mi juri tu, pe credința ta cea

mai adîncă, Matildo, că eu mă gîndesc cu chinuri la tine numai pentru că sînt departe de tine, dar că tu ești numai a mea, că te voi găsi eu pe tine atunci cînd, liber, voi veni să te găsesc. Matildo, te iubesc. E adevărat că simt nebunia aproape, îmi este teamă și nu mă pot mișca. Îmi este teamă de tine. Mînile tale mici și trupul tău întreg se pierd lîngă mine și totuși îmi este teamă de tine. Cîteodată ai priviri care nu știu ce vor să spună. Matilda mea, pasăre cu ciripit atît de blînd, viața mea, ajută-mă. Mergi și dă celor în drept înțelesul nevinovăției mele, ei au să te creadă, au să facă lumină. Să bagi de samă însă. Tu nu cunoști cît e de mîrșav sufletul de bărbat în fața femeii care se roagă lui. Matildo, mai bine nu-ți mai spun nici un cuvînt. Vei face cum vei crede tu. Îți alătur aci o scrisoare pentru... cel din urmă cu care am vorbit în seara aceea, știi tu, la noi acasă. El poate mult, foarte mult.

Primește tu dragostea și încrederea mea, și lasă-mă să-ți sărut mînile mici.

Al tău pentru toată viața

Filip

P. S. Și acum că e isprăvită scrisoarea, îmi pare că e prea lungă și că, totuși, nu ți-am spus nimic din ce trebuia. Cuvintele au omorît gîndul și au înghețat sîngele în mine, că ai putea tu. Matildo, să o cetești ușor. să nu bănuiești din ce suflet amar a pornit, ori eu nu mai am putere să-ți mai spun nimic. Un singur cuvînt încă: te iubesc.

Filip“

Liliana simți ceva fierbinte în tot trupul. o nevoie de a striga. de a alerga. În aceeași clipă însă se topise parcă amintirea locului unde trebuia alergat. Timpul omorîse locul și rămăsese dorința singură fără scop. Cu mînile tremurătoare mai deschise un plic, al doilea în șir:

..21 Februar

Matildo, pentru numele lui Dumnezeu. ce înseamnă asta?

Ce înseamnă tăcerea ta? Ce s'a întîmplat? Ce fapt te-a putut face să nu-mi răspunzi tu mie?! Pentru Dumnezeu, ce suflet de piatră e în tine ca să rămînă nemișcat cînd eu strig la tine a moarte și a nebunie! Ce fapt a putut să te facă pe tine să mă uiți? Îmi este inima mușcată de spaimă și îndoială. Nu înțelegi că sînt ziduri în jurul meu și că eu nu mă pot mișca, nu pot alerga și să știu? Oricui, cînd suferă, i se pare că e încercuit, că nu se poate mișca. dar aci sînt ziduri,

— auzi tu? — ziduri în jurul meu, ziduri în jurul gândurilor mele, ziduri în jurul trupului meu. Înăbuș...

Matildo, pentru numele lui Dumnezeu, tăcerea ta e nebunie. Nu se poate, nu se poate să nu se fi întâmplat ceva. Sufăr. Matildo, pentru numele lui Dumnezeu răspunde, tăcerea ta e nebunie și m'a cuprins. Nu mă pot mișca și nu găsesc odihnă. Gândurile negre sînt cele care vin întăiu și ele au sosit și m'au cuprins. Dar tu trebuie să știi că nu cred nimic din tot ce-ți spun rău. Nu cred nimic rău, căci, dacă ași crede, fie chiar o singură clipă, ași inebuni, ași muri. Matilda mea sfîntă, tu ești totul pentru mine și eu nu mă pot gândi rău de tine, nu pot să mă gîndesc rău, Matildo, dar pentru numele lui Dumnezeu răspunde, din milă, ajută-mă nu mă lăsa așa! Ce gânduri negre, ce groază în jurul meu... Și tu unde ești acumă?! Tu plîngi sau rizi acumă? Nu te mai pot vedea nici în minte... Totul s'a turburat...

Filip"

Și apoi încă o scrisoare:

..26 Februar

Inger sfînt, iartă-mă. Eu trebuia să știu că tu nu ești de vină, că tu nu poți păcătui, pasăre nevinovată. O clipă am amețit și poate am vrut să te urăsc, dar nu uram decît durerea și întîrzierea ta pentru a mă mîngăia. De ce să-ți fi fost teamă de mine? Tu nu înțelegi că am surîs — un surîs care mi-a limpezit curat sufletul — cînd am înțeles de ce n'ai răspuns?! Ce ai făcut seamănă atît de bine cu tine, copilul meu! Asta m'a înduioșat cum mă înduioșează minile tale mici pe fruntea mea obosită. Să răstorni tu cerneala, pe scrisoarea aceia, bine, înțeleg; dar să-ți fie teamă de mine, pasăre, floare scumpă?! Cum poate să-ți fie teamă de mine? Tu nu te-ai gîndit că pot serie îndată altă scrisoare cătră el? Și că e mai ușor asta decît să mă lași să mă chinui?! Cîteodată nu te înțeleg. Să nu-ți mai fie teamă de mine, să nu mai tremuri pentru mine decît de bucurie, așa cum fac eu cînd mă gîndesc la tine, Matilda mea, și viața mea. Îți sărut ochii mari de căprioară speriată. Ai plîns poate? Tu să nu plîngi, cutoatecă niciodată nu ești mai frumoasă, mai scumpă decît înlăcrimată. Orice ți-ași da atunci. Te iubesc. Ești frumoasă, ești a mea... Matildo, Matildo, din nou gândurile acelea care mă omoară. Ești a mea? Eu stau aci de viu închis departe de tine. Ce păcate șterg eu cu suferința asta. Iartă-mă că-ți vorbesc așa, tu atît de copilă, dar crede că dacă ai avea grijă, cît de mică grijă să-mi spui din timp în timp că ești fericită, că eu te pot face fericită, ași răbda ori-

ce pentru tine... și apoi mai târziu, trebuie, trebuie să fie bine.

Matildo, tot atît de lin și ușor îți este mersul? Sărut cu credință urmele nașilor tăi și aplecarea asta a mea îmi este bucurie. Să umbli și să trăești pentru mine, pasăre de aur.

Filip

P. S. Nu uita să mergi cu scrisoarea alăturată la locul cuvenit. Fii cuminte. Vezi să nu se piardă și asta. Eu aștept.

Filip“

.....

„2 Mart

Scumpa mea, spui că ai dus scrisoarea și că te-a primit îndată. Îți mulțămesc ție, îi mulțămesc lui — să-i spui asta — și mulțămesc bunului Dumnezeu care ne ajută și care te-a așezat în calea mea.

Totuși, din scrisoarea ta, nu înțeleg bine toate. Sînt multe lucruri pe care nu le înțeleg. De ce a spus el că *acum*, nu poate face nimic? Ce e *acum*? Și acel *mai târziu*, va fi cu mult mai târziu? Nu te supăra și înțelege bine ce ți se spune și caută și ține minte, ca să-mi poți spune și mie. Așa îmi va fi mai ușor să te îndrumez în cele ce trebuie să faci. Spune-i că *acum* trebuie făcut ce e de făcut, și mai ales fă-l să creadă, să înțeleagă că nu sînt vinovat. Tu știi bine lucrul acesta. Tu știi, dar asta nu ajunge ca să mi se dea drumul. Ei însă pot căuta vre-o dovadă. Trebuie să fie dovada. Nu se poate altfel, dar să caute *acum*, până nu vor avea timp cei ce mi-au dat durerea asta să șteargă poate urmele care mă vor duce la lumină. Și mai ales, până tu nu mă vei fi uitat. Căci asta e tot. Pentru celelalte lucruri, eu am răbdare, căci am credința că nevinovăția trebuie să iasă la suprafață; ea e totdeauna cu suflet ușor și plutește la urmă peste sufletele grele de păcate și ură. Dar tu, tu Matildo, tu...

Te sărută cu dragoste caldă, al tău

Filip“

.....

„6 Mart

Iubito, din nou cîteva zile fără un cuvînt dela tine. Dar n'ai să înțelegi ce însemnează *cîteva zile* căci desigur pentru tine trec ușor și tu nu știi ce însemnează zile de dor și așteptare și îndoială. Te rog să-ți fie milă de mine. Orice putere are margini; și cîteodată eu văd marginea, și acolo e prăpastie neagră de unde nu te mai întorci. Matildo, trebuie să cauți și să te gîndești că mă poți nenoroci și nu trebuie. Nu știu cum să-ți spun lucrul acesta, așa ca să-l înțelegi în

toată grozăvia lui și în același timp să nu te sperii tu. Nu trebuie să te sperii, căci cu un cuvînt ori un suris, ți-am spus, mă ții locului, liniștit... Dar vezi, te rog, să nu fie cuvîntul cu prea mare întîrziere spus, atunci cînd sunetul drag va fi zadarnic. Da, cîteodată simt că mi se întunecă mintea și mă lovește îndoiala de mine, de tine și de tot ce e în jurul meu. Și dacă ai ști tu ce loc strîmt mi-au lăsat unde să-mi zbat chinul! Și totuși și atîta e prea mult, căci e fără line. Prea mult loc pentru mine singur. Singur îmi este destul și cu mult, mult mai puțin... Și cu mult, mult mai întunerec... Înțelege tu, floare de aur, căci fără tine eu nu pot trăi. Gîndul că m'ai putea iubi atît cît te iubesc eu, îmi dă în suflet o tremurare de bucurie; și e sufletul atît de ușor, încît se înalță pînă la cer. E prea înalt, amețesc și-mi este teamă de atîta fericire. Desigur că sufletul omenesc nu poate duce atîta fericire, și de aceea nu-i este dat să ajungă pînă la ea. Totuși, Matilda mea, eu aștept, căci acuma eu știu unde e ascunsă fericirea.

Copil drag și sfînt, mîni scumpe în fața cărora îngenunchi, toate trebuiesc să fie ale mele, ele și cu sufletul care le mișcă pe ele, cu viața din ele. Matildo, dacă ai ști cît de strîmt e aici. Nu-mi mai au loc gîndurile, teama, speranțele. Se lovesc de ziduri și le simt și în mine însîngerate, înspăimîntate, adunate acolo, ele care vor să trăiască și să lupte.

Nu știu ce ai să poți înțelege tu din toate acestea fără sir, dar cetește-le cu răbdare și primește-le, căci e singurul drum care-mi deschide calea spre viață. Nu îți scriu decît pentru a-ți spune mereu că-mi ești dragă și asta o pot spune fără oboseală viața întregă. Nu trebuie să cauți în scrisorile mele altceva decît cuvîntul care te binecuvîntează că trăești. Nu trebuie să ții sama de îndoelile mele, căci ele nu sînt decît pentru ochii mei care nu te văd aci în fața mea, pentru că nu-ți aud glasul, pentru că nu-ți pot săruta fața, pentru că trec clipe fără tine, acum cînd știu ce înseamnă și clipele și dragostea mea pentru tine.

Sînt ceasurile lungi cînd aștepti, și eu aștept și aștept cu înfricoșare. Cîteodată mi se pare că așteptarea nu o să mai aibă sfîrșit. În clipa morții, cei care mai așteaptă ceva nu pot muri, și cîteodată, iartă-mi gîndul, îmi pare că moartea îmi va fi o caznă, căci voi muri așteptîndu-te încă pe tine. Iartă-mă că-ți vorbesc așa. S'a întunecat de tot și o dată cu întunerecul acesta a pătruns și în mine în suflet un alt întunerec înfricoșător. Scriu ca un orb și mă gîndesc cu bucurie că poate literele astea, scrise pe întunerec, încălcite, nu le vei putea ceti. Totuși trebuie să ți le dau. E tot ce e mai adevărat din mine, mai al tău. Trebuie să ai puterea asta...

Filip“

Și apoi încă o scrisoare:

„Matildo,

Cîteva zile *încă*, fără nici o veste dela tine. Pot striga?! Și dacă ași striga, ce ar rămînea din glasul acesta slab, cînd s'ar lovi de zidurile care mă înconjoară?

Acum, sufletul mi-e prăbușit și a înțeles ceiace bănuia. Mai pot striga cuvîntul „Dumnezeu”, cînd el *vrea* să-mi dea durerea asta? Pot spune „facă-se voia lui” fără ca o zvîrcolire neagră să nu-mi zvîrle în minte un singe răzvrătit — căci dacă sînt multe căile Domnului, pot fi de multe ori și neînțelese. Nu vreau acuma durerii să adaog și minciună. O șoptă de „Dumnezeule” e atît de înfricoșată acum, încît nu mai e credință ci gemăt. Mi-e groază de lumina care pătrunde dimineața după o noapte de chin, prin fereastra mică, și aduce o zi nouă de așteptare. Voi muri așteptîndu-te! Cît de lungă e agonia celui care moare așteptînd! Scriu încet, deslușit, pentrucă nu mă grăbește nimic, pentrucă de acum nu mi-a rămas nimic de făcut. Pot scrie cît de încet, cît de deslușit, tu vei ceti aruncîndu-ți abia ochii și nici un cuvînt nu va răsări viu în mintea ta, să strige acolo cu aceiași putere ca în mine. Și, Matildo, un singur cuvînt ar ajunge... Da, ar ajunge, ca să înțelegi ce înseamnă: groază. Și dacă acum cuvîntul „Dumnezeu” e gemăt, numele tău e otravă. Cînd îl șoptesc mă doare trupul. Dacă ți-ași dori răul, te-ași blestema ca să găsești și tu vreodată un nume pe care dacă l-ai șopti, șopta să strecoare în tine tot atîta otravă ca numele tău, Matildo! Și îl spun totuși numele tău, Matildo, îl strig numele tău, Matildo, și apoi, chiar de nu l-ași striga ori șopti, el totuși, singur, răsare fără voia mea în minte și atunci, nu aduce mai puțină otravă cu el în trup, Matildo. Și apoi, chinul cel mare, Matildo, este că otrava *asta* nu aduce moartea! După o clipă chinul începe din nou, Matildo... Voi muri așteptîndu-te încă pe tine...

La urmă, cînd voi sfîrși scrisoarea, adică atunci cînd voi obosi deodată, îți voi spune, Matildo, că totuși fericirea nu se poate găsi în nimic altceva decît în dragoste. Și atunci, la sfîrșitul scrisorii, nu-ți voi adăoga că totuși *asta* nu se împlinește niciodată. E ceva totdeauna alături cu drumul. Nu-ți voi spune asta și va fi singura răzbunare a mea, căci și tu, și tu vei trăi „alături cu drumul”.

Răzbunarea asta o pot îndrepta asupra ta, căci dacă nu o voi face eu, se va împlini totuși dela sine. Eu însă voi putea crede că dela mine a pornit blestemul. Ceiace bănuiam și am înțeles e prea în începutul ei, dragostea ta — ca să dai crezare cuvintelor mele. Ca toate celelalte cuvinte vor aluneca și ele pe lîngă tine.

Matildo... Matildo... Nu știu dacă șoptesc, dacă strig, sau dacă numele e în sânge și-și strigă acolo singur otrăvirea lui, dar, din grămada cuvintelor, aleg greu pe toate celelalte. Scriu încet, însă numele tău răsare singur și picură otravă în orice clipă, Matildo...”

Și din scrisorile unchiului Alexandru, Liliana deschise una:

„21 Februar

Prea iubita mea Matilda.

Îți mulțămesc pentru ceiace ai făcut pentru mine. Sint foarte fericit. De acum trebuie să ne așezăm viața astfel încît să nu mai fie nici o *pedică* pentru fericirea noastră. Te vei duce și vei da scrisoarea aceia acum, așa cum îți spune el și cătră cine îți spune el, apoi *trebuie* să-i spui că nu mai ești a lui.

Eu nu pot primi să te împart. Dintru început, îți spun că gelozia mă poate omorî. Într'adevăr, acum o să fie mai greu să-i spui așa ceva, dar în fața imposibilului trebuie să te pleci și acum e imposibil altfel.

N'am mai venit la tine zilele astea tocmai pentru a putea judeca mai bine aceste cuvinte și hotărîrea din ele. Acum hotărîrea e luată. Nu voi mai veni la tine până cînd nu-mi vei scrie tu că i-ai spus.

În curînd va fi procesul lui, se va libera și-și va căuta de viață. Viața noastră e împreună.

Nu găsesc alt cuvînt pentru a-ți arăta toată dragostea mea decît cele scrise mai sus. În ele sint cuprinse totul și tot ce vreau.

Al tău
Alexandru”

Și încă o scrisoare tot dela Alexandru:

„Matildo, știu că n'ai găsit curajul să faci ceiace era cînsit să faci. Dacă nu o vei face tu, o voi face eu, îi voi scrie...”

* * *

În pod era o liniște înfricoșătoare și cald. Se auzi, subt strășină, un glas slab de păsărică. Afară era primăvară. De parte, ca sosînd din alte vremuri, un cocoș își înălță strigătul. Apoi cîntecul lui se înmulți, dus din ce în ce mai departe, mai șters.

Cel de aproape răspundea și el citeodată, înviind în-lănțuirea lor. Astea toate, Liliana le auzi, dar nimic nu i se păru că este adevărat. Totul era venit dintr'altă lume, în care ea deodată s'ar fi trezit. Podul cenușiu sta tăcut subț praful cernut fără sgomot, prin răbdarea clipelor infinit de mici.

....„Că voi muri așteptându-te încă pe tine”... striga sângele în Liliana, „că voi muri...” și o șoptă mai îndepărtată ca un suspin: „Acum eu știu unde e ascunsă fericirea, pasăre de aur”.

Pasărea de aur era acum jos, în subsol, închisă în odae, zgribulită, și neagră și bătrână acum. Mătușa Matilda tremura. Tremurau minile, cu unghiile încovoiate cu ghiare, cu vinele tari, vizibile. Tremura capul, tremura întregul trup.

... „Așteptându-te încă pe tine”... striga într'ajutor glasul celui care murise așteptind, cel care știuse zadarnic unde e ascunsă fericirea!

Liliana cobori scările fugind, urmărită de groază. Se trezi apoi în odaia mătușii Matilda. Intrase fără să bată, fără să-și dea sama ce face. Bătrina, cocoloșită ca de obicei în fotoliu, nu se mișcă. Părea că doarme, că a murit. Liliana șopti: „Mătușă”.

Atunci bătrîna vru să deschidă ochii, dar numai unul se deschise, celalt, cleios, rămase lipit... „Pasăre de aur...” și așa cu un singur ochiu, o privi fix.

„Mătușă”, strigă Liliana. Și îi era frică și frig.

„Ce vrei?” răspunse glasul mort. „Ah, tu ești? Vino, vino. Ia loc”.

Liliana se așeză în fața ei. Bătrina închise din nou ochii. „Dacă moare, se gîndi Liliana, o să fie prea tirziu.”

„Copil sfînt”, șopti Liliana.

— Ce ai spus? întrebă mătușa Matilda. Și pentru că Liliana nu răspunse, ea continuă:

„Sînt bomboane acolo, uite acolo”. Și ochiul deschis, albastru, fără lumină, arată locul. „Pe noptieră. Dă-mi și mie, dă-mi”, spuse un glas plîngăreț, jalnic și slab. „Ia și tu, ia și tu”, plîngea glasul.

„Nu pot”, înăbuși Liliana, cînd vru să o ducă la gură, și rămase cu o bomboană în mină. Incet, cleioasă, începu să se topească.

„Mătușă”, șopti Liliana, și simți că tremură. „Te rog, unchiul Filip, cum a murit?...”

— Cine? întrebă mătușa.

— Unchiul Filip, cel dintăiu bărbat al dumitale.

— Unchiu... Unchiu Filip?... Dar mai știu și eu?! Ce vrei cu el? O fi răcit și el. Să-l erte Dumnezeu că m'a bătut viața întreagă.

— Nu, strigă Liliana, el nu te-a bătut, mătușă; unchiul Alexandru te-a bătut. Filip a murit în pușcărie. L-au otră-

vit?... Sau s'a otrăvit el?... Și d-ta puteai să-l scapi, mătușă Matilda.

— Da mai știi și eu!

Inchise ochii, și rămase din nou nemișcată.

Liliana strigă:

— Nu vrei nimic? Nu vrei să te scoli? Nu vrei să vii afară? E soare afară, e primăvară...

Bătrina se ghemotoci mai tare și aruncă o privire speriată împrejurul ei:

— Lasă-mă, șopti ea. Lasă-mă, ce vrei cu mine?

Mătușa Matilda se uită în jurul ei cu spaimă. Din toate colțurile o pîndește moartea. Stă nemișcată, dar cu nimic nu a putut împiedeca să treacă timpul, și minile, minile să tremure.

Liliana începu să plîngă incet.

— Mătușă, cum ai putut dumneata să-l lași? Cum n'ai înțeles dumneata atunci...!

— Lasă-mă, că doar nu l-am otrăvit eu! Fiecare cu viața lui.

— El te iubea, dumneata nu știi cum te iubea!

— Ei și dacă mă iubea, ce vrei să-i fac! Și eu l-am iubit... dar m'a bătut prea mult...

— Vorbești de Alexandru mătușă, eu îți vorbesc de Filip, cel care a murit otrăvit în pușcărie.

— Bine. Filip, dacă vrei. Toți bărbații sînt la fel.

— Cum, tu crezi că el minția cînd scria atunci din pușcărie scrisorile acelea?

— Asta nu se poate ști niciodată.

Afară era soare, același soare, și primăvară, o primăvară nouă. Mătușa era bătrînă, ceilalți morți. În mina Lilianei, bomboana sta viscoasă. Era inutil să o mai arunce, totul era murdar. Cu cealaltă mînă își căuta fața: era netedă, nici o zbîrcitură, nimic lăsat. În trup se pierduse însă acea putere care avea credința că poate îndepărta ofilirea. De acum totul era inutil. În fiecare clipă o să moară ceva. Și dacă în fiecare clipă moare ceva, nu e mai bine moartea deodată? „În fiecare clipă, picură în suflet otravă“... cînta un glas în Liliana. Să mori repede ca să scapi de moartea înceată, moartea fiecărei clipe, moartea în totul, în toate. Ce grabă spre viață sau ce răbdare în viață ar putea schimba alune-carea asta? Și gîndurile, gîndurile de acum...

Cuvintele acelea se așezară în mintea ei și strigau vii. Erau o însămințare venită tîrziu, cînd murise cel care culesese grîncele astea — într'un pămînt nou, proaspăt, tinăr. „Totdeauna alături cu drumul“, cînta glasul în Liliana, „totdeauna alături cu drumul, Matildo, Liliano, Matildo, Liliano“, „e blestemul pe care ți-l dau fără frică, pentrucă, dacă nu dela mine, va veni sigur dela viață.“ Pașii bijbie pe trepte

plate și obișnuite, minile au să caute fiecare treaptă unde ai să calci, și ochii, ochi morți în întunec, se vor topi căutând, îngol, un drum... ochii, Liliano, ochii, copil sfânt, pasăre de aur, ... fericirea noastră este împreună de acum... Trebuie să ai curajul să fii cinstită și să-i spui adevărul. La început poate că da, dar m'a bătut prea mult... să mori încet... câtă fericire, câtă bucurie, să mori încet, cu fiecare clipă să mori, Doamne! câtă fericire, o fericire de o viață întreagă... așteptându-te încă pe tine“...

Și Liliana simți într'adevăr că se topește, că moare, că zboară. Leșină.

Henriette Yvonne Stahl

Din Sappho

I.

O, zeița mea cea nemuritoare,
Copila lui Zeus, isteață-Afrodită,
Tu, ce stai pe-un tron plin de strălucire,
Ruga-mi ascultă!

O, zeița mea, nu lăsa să piară
Inima-mi în griji și 'n nenorocire:
Vino, dar, și-acum, vin' ca și-altădată,
Cînd te chemasem.

Coborîși atunci din palatul de-aur
Al tatălui tău, și veniși spre mine
In frumosu-ți car, tras de păsărele
Mîndre și repezi.

Peste-acest pămînt, negru de 'ntuneric,
Cu sprintene-aripi, aerul izbindu-l,
Te-au adus din cer, străbătînd plin spațiul
Lin și eteric.

Indată-au ajuns și, prea fericito,
Mă 'ntrebași atunci, cu nemuritoare
Buze surizînd, la ce te chemasem,
Ce-aveam pe suflet?

Mă 'ntrebași ce vrea inima-mi bolnavă.
„Pe cine dorești să iubești de-acuma,
Scumpa mea Sappho? Cine 'n grele chinuri
Azi se frământă?

Cum te va căta cea care-acum fuge,
Cum o să-ți mai dea daruri acea care
Nu ți le primea și cum te 'ndrăgi-va
Chiar fără vrere-i!..“

O, zeița mea, vin' așadar iarăși,
Scapă-mă de chin, doru-mi împlinește.
Aleargă chiar tu, vino 'n grabă mare,
Vin' de m'ajută!...

II.

Mi se pare-a fi asemeni cu zeii
Cel care, șezînd alături de tine,
Îți poate-asculta din apropiere
Glasul tău dulce.

Surîsu-ți plăcut inima-mi topește.
De cum te zăresc, îmi dispare glasul,
Foc subț piele simt, limba mi-i uscată,
Turburi mi-s ochii.

Urechile-mi bat, de sudoare-s plină
Și de-un tremur greu zguduită-s toată,
Chipu-mi pare-acum de coloarea erbii
Și-s ca și moartă.

I. M. Marinescu

G. Ibrăileanu, moralist

Se știe că unul din motivele pentru care Nietzsche prețuia mai mult civilizația franceză și o punea într'un rang superior celei germane era și pentru simțul psihologic, pentru sentimentul fin și nuanțat al diferențierii specifice a oamenilor pe care-l avea cea dintâi și care lipsea în bună parte celei de-a doua. Atitudinea francofilă a filozofului german era datorită în mare măsură admirației pe care o nutrea marilor moraliști francezi, în special lui La Rochefoucauld și lui Chamfort.

Motivele ni se par foarte legitime. Dacă e vorba de apreciat valoarea calitativă a unei civilizații, gustul pentru speculația psihologică trebuie să tragă greu în balanță. Moraliștii, autori de maxime și de reflexii adânci asupra naturii omenești nu se găsesc, fără pic de îndoială, decât la popoare de înaltă cultură. Mai întâi, firește, fiindcă reflexia asupra structurii sufletului e un semn al dezvoltării conștiinței, a fenomenului de dedublare, de auto-observație a existenței vieții interioare. Literatura obiectivă, epopee ori roman, și confesiunea lirică, plângătoare, pot atinge cele mai înalte grade de perfecțiune chiar la popoare primitive. Apariția romanului rusesc la mijlocul secolului trecut e o dovadă. Chiar cuceririle, inspirate de o metafizică naivă ori de viața religioasă, asupra sensului vieții, asupra morții, etc., încă se pot împăca cu o stare de semi-civilizație. Pentru determinarea și comparația mecanismului sufletesc, a tipurilor de oameni, a diferențelor dintre ele, trebuie însă o mare complexitate mentală. Acest gen, destul de curios, apare, așa adăuga, la popoarele de vitalitate relativă; acolo unde conflictul dintre conștiință și viață s'a înfățișat. Viața voește să trăiască simplu și orb. Conștiința oprind în loc pentru studii spontaneitatea „elanului” vital, îl împuținează și-l rărește. Civilizația, care

e o conștiință colectivă, anemiază pornirea instinctelor unui popor, le fixează o clipă, le enervează, le artificializează ca să le observe. O porțiune din curentul vital a fost abătută pe alte căi, în dauna disponibilităților inițiale. Gustul pentru auto-observație, adică pentru introspecțiune e, din punctul de vedere biologic, un fruct pervers caracteristic culturilor tardive, în epocă de apogeu sau chiar de început de declin.

Dar și sub alt aspect moralistii, — cum impropriu au numit Francezii pe autorii de maxime, — presupun o maturitate în dezvoltarea vieții sufletești. Psihologia concretă, consemnată în maxime, a apărut în saloane, în conversații perfid șoptite într'un colț, unde aproapele era descusut și forfecat fără milă. Defectele, capriciile, ridicolul erau pândite de ochi ageri și transmise prin practica convorbirilor de la un cuplu la colalt. Psihologia care începe, evident, în lumea elegantă e un fel de *mahalaqism superior* al societăților rafinate și închise. Proust a remarcat-o pentru faubourg-ul Saint-Germain cu toată dreptatea. Dar Saint-Simon făcuse același lucru mult înainte. Oameni subțiri, cu observație ascuțită, trăind în cercuri restrânse, din plictiseală, își remarcă toate trăsăturile și se critică la infinit unii pe alții. Conversația e originea psihologiei. Nu conversează însă decît popoarele foarte evolute.

Trebue să mai adăugăm apoi, în aceeași ordine de idei, că, dacă alte genuri se pot acomoda cu dezvoltări greoaie, cu reveniri, cu obscurități, maxima presupune o expresie lapidară, deci o formă literară perfectă, rezultată dintr'o lungă tradiție de mînuire a limbii.

Concluzia acestor considerațiuni devine evidentă de la sine. Tinăra noastră literatură nu putea să aibă până astăzi moralști. D. G. Ibrăileanu e primul.

* * *

Se pot deosebi cel puțin trei tipuri de maxime.

Unul, — și e cel care presupune cele mai multe calități literare, — fără să se bazeze pe o observație care știe să prindă aspecte originale ale vieții, trăsături de caracter nebănuite, exprimă mai mult lucruri cunoscute, dar le înfățișează prin comparații perfect proprii, prin exemple care surprind în analogia și exactitatea lor. Antiteza care le prezintă, contrastul care le marchează reușesc să se înfățișeze strălucit și spiritual. E maxima spirituală în care a excelat Voltaire ori Chamfort. „Il n'y a que le superflu qui est necessaire“ (Voltaire); „Tout ce qui est exagéré est insignifiant“ (Talleyrand); „La vie est la poursuite de l'impossible à travers l'inutile“ (Tarde). Iată cîteva exemple din această speță. Tot meșteșugul în această categorie e de a găsi o formă mai strălucită,

mai izbitoare, mai spirituală, adică de a spune mai bine un lucru care s'a spus.

Vine apoi tipul maximelor paradoxe. Aspecte parțiale exprimate ca adevăruri generale; atitudini exact contrarii, perfect antipodice celor obișnuite, plâsmuiri de fantezie prezentate drept realități curente: astfel de procedee oferă de obicei materia din care se recrutează cugetarea paradoxală. Oscar Wilde, Swift, Remy de Gourmont, Barbey D'Aurévilly sînt regii netăgăduiți ai acestui gen. Iată și din acest fel cîteva mostre. „Optimismul e o expresie a fricii” (O. Wilde); „Nu numai că nu e adevărat că sufletul e nemuritor și corpul muritor, dar e adevărat exact contrariul, deoarece sufletul piere pentru totdeauna cu moartea, pe cînd corpul se poate transforma și reînvia odată în altă formă” (Renan); „La reconnaissance est le sentiment des faveurs à venir” (Swift).

Al treilea tip e mai puțin vanitos. El nu urmărește strălucirea orbitoare, nici grația, nici eleganța desăvîrșită. Ambiția sa e mai mică. El se mulțumește cu observația care surprinde realitatea crudă și care-l prezintă simplu, încărcat de adevăr. Indîrjirea acestui tip de maximă constă în a trăda secrete până atunci învăluite, în a revela clar și evident ceia ce nu știam din misterele sufletului sau pe care abia le bănuiam. Firește pentru un astfel de gen forma e ceva secundar. Totul e observația psihologică și justeța pe care o conține. Pe acest tărîm a debutat și a rămas nemuritor La Rochefoucauld, care împreună cu Freud au atins cele mai adînci sonde în obscuritățile periferice ale sufletului nostru, necălcate până la ei de observatorii comuni — ambii insistînd până la saturație în infinite variante asupra celor doi poli ai tuturor tendințelor omenești: amorul propriu și impulsivitatea sexuală.

Din acest tip din urmă fac parte și maximele d-lui G. Ibrăileanu. Nu veți găsi în volumul său echilibristici de spirit, antiteze tăioase, comparații ingenioase care să popularizeze și pentru cei mai puțin ageri o constatare din domeniul comun. Sînt observații directe, luate „sur le vif”, care valorează prin descoperirea lor sau prin interesul pe care-l oferă punctul de vedere din care sînt observate. Maximele lapidare de semnificație mai mult literară, firește, nu lipsesc cu desăvîrșire. Din cînd în cînd le întîlnim. Bunăoară: „Tot ce nu este etern este zădarnic. Nimic nu este etern” (p. 50); sau: „E naiv să te miri. E cinic să nu te indignezi” (p. 73); sau „Călugărul Ieronim de la Rîșca spunea : un bărbat care nu se simte rudă cu nevasta lui trăește în concubinaj. Iar cînd se simte rudă trăește în incest” (p. 76), etc, etc.

Dar acest gen e izolat și destul de rar frecventat. Pe d. Ibrăileanu îl atrage, cu o curiozitate sumbră, adesea tragică, constatarea aspră, directă, aprigă asupra sufletului gol,

deasupra căruia nu așează cu grațioasă cochetărie ori feminină pudoare nici o frunză de vișă. El rupe vălurile roze și împrăștie iluziile siropoase, care, dintr'o iremediabilă ipocrizie, fac din oameni maturi cu dureroase experiențe, domnișoare suave de pension.

Autorii de scurte cugetări în felul acestora, cu excepția poate numai a lui La Rochefoucauld, Nietzsche și Schopenhauer, nu dau dovadă de un spirit metodic de sistem. Ei zboară ușor și anarhic, „papillonează” din subiect în subiect, fără o preocupare constantă, fără o idee fixă. Totul îi atrage la întâmplare, observația lor rămâne empirică, fiindcă niciodată diversitatea observațiilor pe care le culeg, nu se prezintă ca infinite atribute ale aceluiași substrat unic. Ei n'au spiritul metafizic care vede, în nenumăratele fețe ale existenței, proba repetată a unui element fundamental. Moralității sînt, în genere, spirite diletante, care nu supun realitatea la calapodul unei idei.

Maximele d-lui G. Ibrăileanu sînt și ele foarte variate și, desigur, gîndite fără „parti-pris” metafizic. Dar d-sa e un spirit prea filosofic, contemplația sa nu e numai a cuiva care are spirit de observație, ci, mai de grabă, aceea a unui gînditor care și-a întocmit unitar, deși fără obsedanta monotonie a metafizicienilor care văd în toate același fenomen, o concepție coerentă despre viață și lume.

D. G. Ibrăileanu face parte dintr'o generație care a avut trei zei: Darwin, Schopenhauer și K. Marx. Toți trei profund pesimiști. Intunecoasa și ferocea imagine despre carnajul universal a lui Darwin, pe care a acceptat-o toată epoca evoluționistă dela Taine la Spencer, a fost acceptată (sau era poate în atmosfera timpului) și de materialistul Marx. Ambii au avut un punct de plecare, unul în Biologie, celalt în Sociologie, strigătul profund alarmant al lui Malthus, care le vestea profetic și înfricoșător că proviziile descresc, în timp ce umanitatea crește mereu. Pe alimentele astfel împuținată, lupta omnirii veșnic înmulțită va fi fără cruțare. Cineva a spus despre Marx cu multă dreptate: „il avait une étrange compréhension pour le mauvais côté de la nature humaine”. Și dacă la critica sa pesimistă adăugăm pe aceea, declarată ca atare, a lui Schopenhauer, tabloul existenței capătă tot doliul necesar.

Și să nu uităm încă faptul că generația care s'a format între 1880 și 1890 a suportat, în ce privește literatura universală, influența realismului francez și, în cea națională, pe aceea a lui Eminescu. Dar realismul francez cu viziunea sa despre lume și viață franc bestială (Lemaître a arătat pesimismul lui Zola, iar acela al mizantropului Flaubert și al elevului său Maupassant sînt arhicunoscute) a întărit încă ceiace oferea zoologia, ideologiei timpului.

Astfel, din toate părțile totul concura ca să constituie o imagine biologică a omului, adică să reducă la proporții mai modeste, considerînd omul ca pe un simplu mamifer, orgoliul concepției spiritualiste despre om. În afară de aceste influențe, care nu spun în istoria și biografia unui om decît ceia ce îi e exterior, s'ar putea ca fundamentul profunde amărăciuni care se depune ca o drojdie în cea mai mare parte din cugetările d-lui Ibrăileanu, să aibă la bază și o experiență intim personală. Asemenea concepții despre lume sînt de obicei rezultatul unei delicate sensibilități brutal rănită cîndva.

Vom vedea îndată că idealismul și delicatetea funciară, care constituiau fondul primar, n'au putut fi complect distruse de decepțiile ulterioare. Fiindcă oricît ar fi de vitregă viața, ea nu ne poate schimba definitiv substanța primitivă a unui caracter delicat, care a moștenit, poate, de la cine știe ce plăpîndă ascendență maternă, atîtea visuri imaculate sau atîtea iluzii nesfîșiate.

La prima lectură a reflecțiilor despre viață ale d-lui G. Ibrăileanu, caracterul darwinist apare pe primul plan. „De cîte ori te văd sincer, am impresia că, în războiul tuturor contra tuturor, tu ți-ai lăsat armele acasă“ (p. 12). „Cînd o femeie și un bărbat se întîlnesc să se cultive reciproc prin lecturi, prin învățare de limbi ș. c. l., să știi că întîlnirile lor sînt convocate și prezidate de geniul speciei și să le-o spui și lor dacă n'o știi“ (p. 39). „*Homo homini lupus*. Filozoful nu știa că lupii nu se mănîncă între dînșii decît la ultima extremitate“ (p. 49). „Dacă generosul și obiectivul elefant și nu isterica și libidinoasa maimușă ar fi avut creerul mai dezvoltat, ce admirabil ar fi omul!“ (p. 57). „Cetiți în șir un anumit capitol din *Descendența omului* de Darwin și manejele rafinate dintr'un roman de Bourget care duc tot acolo. E divertisant, e comic, e hilariant“ (p. 78). „Cînd te gîndești că cele mai sublime strigăte ale poeziei sînt exprimarea ritmată a chinurilor provocate de o celulă în rîvna ei nesatisfăcută de a se întîlni cu o altă celulă, nu poți să nu admiri fantastica feerie clădită de sufletul omenesc pe instinctul cel „atît de van“.

Avem aici destule specimene pentru a trage o concluzie asupra convingerilor fundamentale ale d-lui Ibrăileanu. S'ar zice: un *biologist pesimist* de cea mai pură speță. Și totuși această concluzie ar fi pripită, fiindcă claviatura sufletească a d-lui Ibrăileanu nu e așa de simplă. Subt acest caracter ușor descoperit se ascunde un altul sau mai degrabă alte două, care, deși „refoulate“ de atîtea jigniri ale vieții, perzistă cu tărie, cu îndărătnicie. Acest pesimist care argumentează mereu cu date din zoologia comparată, ascunde mentalitatea unui *cavaler feudal de o nobilă, înaltă și delicată manieră*

sufletească. Acest materialist intransigent, care pare că din cine știe ce rănire a sensibilității ricanează și se complăce aproape sadic să biciuiască idealismul și să înjosească viața, n'a putut învinge îndărătnicul său idealism. Mai întâiu, îl justifică teoretic, găsindu-i mereu urmele.

În actele cele mai bestiale, el întrezărește acea nevoce de justificare și scuză care formează esența oricărui idealism. „Omul găsește totdeauna inconștient motive înalte pentru acțiunile sale egoiste. Antropofagul care-și mănâncă părinții din lipsă de altă carne, e convins că face un act moral, că-și îndeplinește o datorie religioasă. Aceasta dovedește idealismul omului, adică neputința lui de a-și recunoaște mobile egoiste și josnice“ (p. 38). A extrage dovada acțiunilor înalte și nobile din om, din cele mai abjecte gesturi ale sale, aceasta n'a reușit s'o facă, desigur, nici cel mai pur spiritualist.

S'ar putea crede iarăși, că filozofia aceasta biologistă a desființat în autor orice tendință religioasă, că l-a simplificat într'atît, încît complexitatea uriașă a universului și a existenței nu-i mai spune nimic, sau se poate închide în formule ca ale farmacistului Homais. Dar d. Ibrăileanu ne liniștește imediat în această privință. „Nu există viață viitoare — afirmă mintea noastră științifică. Dar ce poate să știe mintea noastră născută pentru o incompletă adaptare a unui puțin complicat organism la un puțin variat mediu?“; sau „De cîtă impertinență dai dovadă, cînd îmi spui că mine la ora cutare ai să vii negreșit la mine, parcă tu ai cunoaște întreaga causalitate universală, ca să știi că mine ai să mai fii în viață“. În altă parte sentimentul acesta de modestie intelectuală care e începutul oricărei religiozități, se transformă chiar în pietate tradițională: „Dacă nu crezi în nici un Dumnezeu, atunci ce te împiedică să-ți fie scumpe credințele și ritualele care au consolat pe tatăl și pe mama ta și le-au ușurat ceasul greu al morții“. (p. 21).

Ceiace n'a putut însă întuneca experiențele dureroase ale vieții și nici doctrinele biologice e sentimentul de înaltă și nobilă ținută morală. Preceptele d-lui Ibrăileanu în această privință sînt ridicate la o tonalitate așa sus pusă, vorbite de pe un piedestal așa de ridicat, încît vor surprinde și mira oamenii acestei epoci de neglijență, de proastă creștere sufletească, de grosolanie permanentă. D. G. Ibrăileanu are în cel mai ridicat grad respectul femeii, al amicitiei, al cuvîntului dat, al celor slabi și umiliți. Cavalerismul său aproape ingenuu nu numai că impune, dar ne lasă în suflet deodată ca o urmă de turburătoare grație juvenilă și ca un parfum dintr'o civilizație boerească de mult stinsă. „Cine nu e politicoș cu slugile și cu animalele, n'are instinctul politetii, ci dresajul și n'are sufletul sus pus“; „A mînca, act eminentemente brutal și inestetic, ar fi devenit cu siguranță ruși-

nos, dacă izolarea pentru îndeplinirea lui n'ar stingheri cu totul practica vieții omenești. Se zice că nimeni nu l-a văzut mâncînd pe A. de Vigny“, etc., etc.

În special femeia îi impune respect și, din punct de vedere al afectivității, inspiră admirație d-lui Ibrăileanu. Cele mai adînci și mai multe din maximele d-sale sînt relative la dragoste și la femei, pe care o socoate, cel puțin atunci cînd iubeste, superioară bărbatului. Al doilea subiect tratat mai pe larg în aceste cugetări e ideea morții. „Intre dragoste și moarte“ ar fi putut constitui un alt titlu al acestui volum. Gîndul morții depășește viața autorului. El devine universal, se întinde și la generațiile care vor veni, iremediabil, inconsolabil : „Copilul tău are să aibă spaimele agoniei, are să moară și are să fie îngropat. Și toate astea le-ai creat tu“. Lipsesc din aceste cugetări (ceiace arată gustul pentru solitudine și izolare al autorului lor) reflecțiile asupra traiului în comun, asupra vieții sociale, a omului politic, etc. Autorul jignit de mulțime se ferește de ea, fără să-și dea aere de eftin aristocratism sau de disprețuitor cezarism. Cel mult dacă evită societatea care-l importunează. „Păcere divină: să te arăți mic și umilit, cu sentimentul distanței dintre tine și ceilalți“ (p. 83). „Ori de cite ori în societate, în loc de a-ți da sentimentele și ideile pe față, ai reușit să spui o vorbă banală, lipsită de orice culoare personală ai cîștigat o victorie împotriva vulgarității“ (pag. 62). Dar aristocratul, cum spuneam mai sus, nu disprețuește, nu urăște. O dragoste și o înțelegere de oameni arată că izolarea sa e numai un antidot contra inoportunității. Fiindcă funcțiunea sa de simpatie se exprimă numai decît prin aceste maxime, aproape sublime ca sentiment uman și înălțime de cugetare. „In infinitul timpului și al spațiului ne-am întîlnit în aceeași nebuloasă, în același sistem solar, în aceeași planetă, în același secol, în aceeași generație, în aceeași țară, în același loc, sub același acoperământ și totuși ne urim, ori cel puțin ne sîntem indiferenți, în loc să ne aruncăm unii în brațele altora, inteligenți și proști, buni și răi, înmărmuriți de spaima naturii infinite și ostile“ (p. 36); sau mai inficoșător: „Gîndește-te că și tu și acela care te insultă, într'o zi sau alta aveți să stați cu minile pe piept și cu luminările la cap“ (p. 56). Și să ni se mai erte încă o citație care egalază pe Jaurès și pe Tolstoi: „Nu-ți sînt scumpe încreșturile de pe fruntea și dela ochii femeii tale? Gîndește-te bine că încreșturile astea s'au făcut în lunga voastră tovarășie de griji și de nevoi. Gîndește-te că ele sînt semnul că se apropie vremea cînd tu și tovarășa ta aveți să vă despărțiți pentru totdeauna. Gîndește-te că asta e fata rîzătoare pe care o așteptai cu pieptul înfrigurat în nopțile de vară“.

Iar acum bilanțul acestor analize descusute. Dacă strin-

gem totul la un loc, fizionomia d-lui G. Ibrăileanu se desinează ca aceea a unui *delicat lucid*. O fire aristocratică, sensibilă, delicată, rănită profund de imperfecțiile relative ori simplu triviale ale vieții. De aici adoptarea ca o răzbunare a unei filozofii pesimiste și biologice, care n'a putut întuneca fondul înalt idealist și adânc afectuos în iubirea lui de oameni.

Fruct al unei cugetări de o viață de observator retras, aceste cugetări de o amară savoare, de o sinceritate impresionantă, de o înaltă atitudine morală și de o ascuțită pătrundere, vor rămânea model în proza literară și în cugetarea noastră filozofică. Istoric literar, critic de ediții și texte stabilite abia de el definitiv, inițiator de metode în istoria literară, creator de curente culturale, critic literar extrem de comprehensiv, unind critica sociologică a mediului și a cauzelor, cu aceea pur estetică a tehnicii, polemist neîntrecut, d. G. Ibrăileanu se revelează azi și ca moralist și filozof de rangul întâiu.

* * *

Morala ese din iluzie. De cele mai multe ori ea e o stare de candoare în care problema păcatului nici nu e măcar concepută. Omenirea a văzut totdeauna în puritate maximum de etică și concepția imaculată a devenit un simbol etern de perfecție morală. Priviți oamenii cu prejudecăți etice: ei se recrulează din familia austerilor și a abstenenților. Morala presupune, afară de cazurile eroice, două condiții: o sensualitate minimă și o intelectualitate redusă, naivă sau cel puțin lipsită de ascuțime critică. Problema moralității se complică când e vorba de un cap lucid care a analizat și cîntărit totul, care e perfect conștient de mecanismul ascuns și adesea trivial al vieții, care a epuizat rînd pe rînd toate iluziile, le-a văzut desertăciunea și vanitatea, care a hăut adînc din toate cupele amărăciunilor.

E prea ușor să rămiți om de treabă cînd ai avut norocul să-ți poți păstra iluziile ori cînd ai moștenit o inteligență feciorelnică, care știe să acopere cu un văl roz aspectele hideoase ale lucrurilor. Și e mult mai greu să faci să trăiască împreună luciditatea completă și perfecta regulă morală.

Din punctul de vedere etnic, e o caracteristică franceză alianța acestor două noțiuni. Acolo omul poate epuiza mental toate abisurile păcatului, el n'are iluzii și nu crede că viața e o grădină paradiziacă plină de încîntări. Lectura „Jurnalului” lui Jules Renard de pildă sau aceea a „Caetelor” lui Maurice Barrès ne arată cîtă dezabuzare se ascunde în aceste două suflete prea reprezentativ franceze. Intr'un loc, Jules Renard vorbește, cu mult înaintea lui Freud, despre amorul vinovat, nutrit în inconștient al mamei sale (pe care dealfel el

o detesta) pentru el. Și un om care a gîndit astfel poate mai departe să scrie o pagină înflăcărată despre justiția imanentă cu ocazia afacerii Dreyfus. Scepticismul nu distruge moralitatea. Cîteodată o întărește, din contra, — acesta e adevărul. Poate fiindcă fiecare se nutrește din altă sursă.

Cugetările d-lui G. Ibrăileanu pun din nou această problemă. Luciditatea sa atinge cîteodată pesimismul, de cele mai multe ori scepticismul. Înalta sa corectitudine nu e atinsă. El poate păstra alături de gînduri care la altul ar dizolva sufletul, o intransigență etică ireductibilă. Aceasta dovedește încă o dată că raționalismul și intelectualismul își pot funda o morală proprie. Mai frică îmi este însă de spiritele mistice sublime ca acel erou din Dostoevski care, pe pragul sinuciderii, într'un elan de umilință, după ce s'a tărit torturat de remușcări la picioarele unui om căruia îi făcuse rău și i-a cerut să calce peste el, n'a uitat totuși cînd a plecat să-i fure tabachera.

Mihai D. Ralea

Ce este un film ?

Auzim adesea spunându-se de un lucru că e *pitoresc*; sau că e *tragic*; că este *romanesc* sau că e *epic*, că-i *comic* sau că este *idilic*. Ce înseamnă aceasta ?

O știm prea bine. Fiecare artă, fiecare „gen“ selectează din natură anume realități, pentru care prezintă o deosebită afinitate.

Dar filmul ? Există realități special cinematografice ?

De pildă, poezia lirică reprezintă momentele de exaltare, de confidențe intime făcute, deodată, universului întreg.

Există momente când *gîndim teatru*. Sînt acelea unde *discutăm* (în noi înșine sau cu alții). Teatrul e, în primul rînd, argumentare, match de logică între personaje sau chiar înlăuntrul sufletului mai mult sau mai puțin cornelian al unuia singur dintr' înșii. C'o fi vorba de teatrul „de situații” sau de teatrul „de atmosferă”; c'o fi vorba de piesele bulevardiere „de intrigă” sau de dramele filosofice gen Maeterlinck. esența teatrului e totdeauna conversația, adică efectul magic al cuvîntului, persuasiunea interlocutorului. Teatru înseamnă a selecta, din natura omenească, momentele de socoteală logică ale sufletului.

Dar cinematograful ?

Cred, — și această credință până acum nici o experiență nu mi-a infirmat-o, — că filmul seamănă, ca structură, cu visul și cu simpla asociație de idei: știți, acea stare, așa de curentă, a omului care, cum se zice, „a căzut pe gînduri”; cu „revasseria”, cum o numesc psihologii francezi; cu acea foarte obișnuită „fuită” de idei, cînd gîndul nostru „flancază”, hoinărește, sare dela un lucru la altul, dar cu oarecare coerență, totuși, căci aproape niciodată nu lipsește un sentiment unitar care, uneori foarte ascuns și obscur, conduce desfășurarea imaginilor. Sînt momentele cînd ne povestim

nouă înșine lucruri pe care le știm deja. Este — după cum vedem — o povestire destul de specială. Nu i se cere o în-lănțuire prea riguroasă. Nu i se cere ceiace în estetica povestirii se numește „compoziție”. Și nu i se cere, probabil, printr-o această „flanare” a gândului nu are cadre fixe. Thibaudet spunea odată că, de pildă, nuvela sau drama, sau sonetul, au nevoie de „compoziție — pentru că ele se desfășoară într'un timp cu dimensiuni limitate. În schimb, povestirea aceea specială ce și-o face lui însuși omul care a „căzut pe gânduri” n'are durată fixă. Structura îi este mai elastică, unitatea mai puțin formală; o unitate vagă și pur sentimentală.

Cât despre vis, el nu-i decît exagerarea trăsăturilor acestora; o asociație de idei încă și mai bogată în capricii, o perindare de gânduri ascultînd de o unitate încă și mai sentimentală; unitate care, totuși, nu lipsește aproape niciodată. (Nu se vorbește oare în Psihologie de „unitatea dramatică a viselor”?)

Visul și revasseria. Filmul are exact structura acestora.

Mai întăiu, oricine va recunoaște că visul e film, și reveria de asemeni. O „suită” de imagini unde în-lănțuirea episoadelor, într'un cuvînt „intriga”, nu are aproape nici o importanță. Imi amintesc de un film intitulat „Răsărit de soare” în care, de la mai bine de jumătatea lui, nu se mai petrecea nimic. Doar imagini care se perindau fără șir pentru a îmbrăca, plastic, sentimentul acela foarte complex și destul de subtil care este bucuria de a te fi împăcat cu cineva drag. Și, în genere, un film este cu atît mai bun cu cît se apropie de această structură la prima vedere deșirată, dar unde în realitate imaginile sînt conduse de un anumit sentiment, care dă unitate ansamblului. Într'un cuvînt: exact structura pe care o întîlnim la „omul căzut pe gânduri”, la „flanările” cotidiene ale minții noastre.

* * *

Din cauza acestor asemănări, filmul colorat, „cinecolorul”, apare ca o absurditate. Căci, în genere, gîndul este cenușiu. Realitatea proprie a filmului, aceea a visului și a asociațiilor de idei, este o realitate necolorată; o realitate alb și negru, plus, bine-înțeles, un milion de nuanțe de cenușiu.

E drept că asupra acestei chestiuni opiniile sînt împărțite. Există psihologi care cred că visele sînt colorate, alții că nu-s. Dar simplul fapt că, foarte adesea, visele pot să nu fie colorate e deajuns pentru ce susținem noi. Căci faptul acesta e așa de paradoxal (de ce lucrurile gîndite să aibă altă înfățișare decît cele percepute?), încît ne indică limpede

că absența colorii e marea originalitate din lumea visului — indiferent dacă lucrul se realizează totdeauna.

Pe de altă parte, nu se analizează destul de atent cazurile când visul este colorat. Bunăoară, când visăm sînge, sau o pajiște foarte verde. În fond, în toate aceste cazuri, nu visăm sînge roșu sau cîmpii verzi, ci mai degrabă *Roșul* sîngelui sau *Verdele* pajiștei. Visăm o culoare, nu obiecte colorate.

În afară de aceste cazuri excepționale și destul de puțin frecvente, visul e cenușiu, e alb și negru, umbră și lumină — ceiace, de altfel, nu-l împiedică să aibă mii de nuanțe.

Filmul, care seamănă cu visul, e deci mai natural când nu este colorat, de vreme ce modelul însuși nu-i. Oricît de bine imitate ar fi colorile obținute fotografic. — impresia de fals va persista.

* * *

Dar oare filmul se reduce numai la imagini vizuale în mișcare? Nu cuprinde și alte elemente?

Spuneam că filmul seamănă cu „revasseria”. Dar în cursul unei „flanări” a gîndului avem de aface nu numai cu imagini vizual-motrice, ci și cu materiale logice. Jocul asociației de idei ne readuce amintirea unor crîmpee de conversații, de argumente, de planuri metodice ale noastre sau ale altora. Decît, — toate acestea-s *simple materiale* ale reveriei noastre, care, ea, nu are rigoare logică. Printre diferitele reprezentări care se perindă, cîte una are și un tîlc logic; poate simboliza o judecată, un silogism, un argument. Dar în ansamblul general, ea rămîne un simplu element, pe lîngă altele multe, legate toate între ele altfel decît strict logic.

Și, bine-înțeles, aceasta e cu atît mai adevărat în cazul visului. Visăm adesea conversații, argumentări, discursuri convingătoare, planuri, socoteli. Dar toate acestea sînt materiale, simple elemente brute.

Altă observație: în decursul unei asociații de idei, sau al unui vis, chiar când intervin imagini de altă natură decît cele vizuale, ne ajutăm totuși cu ele, întrebuițindu-le ca simboluri auxiliare. Așa, de pildă, ne reprezentăm sunetul imaginînd plastic obiectul sau persoana de care a fost emis. Imaginea vizuală, în toate cazurile, joacă rolul principal.

* * *

Firește, în reverie, în vis, în toate acele solilocuri, când gîndul ne curge în voe, mai există și un alt aspect. Este aspectul verbal. Nu numai că vedem, înlăuntrul nostru, desfă-

șurindu-se un film mental. Dar ne vorbim nouă înșine. Este cunoscutul fenomen al „limbajului interior”.

Acest aspect este reprezentat artisticeste prin literatură, în deosebi prin genul *roman*. Romanul, dacă dăm la o parte elementele secundare: intriga, frumuseța intrinsecă a stilului, etc., etc., rămâne esențialmente o *confesiune* a unuia sau mai multor personaje. O confesiune cu vorbe.

În schimb, celalt aspect al curgerii gândului, aspectul plastic, vizual, își are artisticeste ca reprezentant, dacă nu unic, în tot cazul principal: cinematograful.

* * *

Din analogia filmului cu visul, cu asociația liberă de idei, cu reveria, cu „revasseria”, rezultă unele consecințe referitoare la tehnica artistică, pe care le vom înțelege mai bine recurând la exemple.

În filmul rusesc realizat de Pudowkin după „Cadavrul viu” al lui Tolstoi, ne aflăm, în mai multe rânduri, într’un tractir rusesc, unde, printre alte instrumente muzicale, se găsește și un pian-flașnetă, cu niște păpuși mecanice simulând o mică orhestră.

La un alt moment al filmului, ni se reprezintă o grădină, acasă la noul soț al eroinei, și, în această grădină, o samă de statuete în stuc pictat înfățișând amoruri sărutându-se, Romeo și Julieta făcându-și teatrale declarații de dragoste, cupidonii în poziții convențional drăgălașe, etc., etc.

La un alt moment al filmului, eroul se află în fața justiției, răspunzând la acuzarea de bigamie. Explică curții cum s’a petrecut. Spune tot. Spune mai mult chiar decît era necuvoc. Bine-înțeles, n’o spune într’o formă *juridică*. O povestește, pur și simplu, omenește. Și, cu acest prilej, începe să semene mult mai mult cu un acuzator decît cu un acuzat, iar cei trei magistrați care reprezintă societatea, ramoliți și acoperiți cu fireturi, lanțuri și mărtișoare onorifice, par, ei, a fi adevărații inculpați.

Decît, — magistrații nu pot pricepe altă limbă decît jargonul păsăresc al baroului. Din confesiunea prea complectă a lui Fedia n’au înțeles nimic. Și Președintele repetă: „Îți mărturisești vina?” Fedia, bine-înțeles, n’are ce să mai adauge la cele spuse deja. „Îți mărturisești vina?” mai repetă judecătorul. Fedia iarăși tace. „Îți mărturisești etc...?” repetă încă odată, ș’apoi încăodată, zadarnic, președintele.

Și atunci, — ghiciți ce apare pe ecran? Vedem deodată pianul electric, cu păpușile mecanice care fac plecaciuni și mișcări automate, în sunetul agasant, sec, pisălog, — caracteristic acelor „boites à musique”. Fedia nu se mai gîndește la ce i se spune. A plecat, hoinar, pe drumul propriilor

sale amintiri. Și așa, printr'o asociație firească de idei, și-a adus aminte de tractirul sordid, unde a petrecut multe din momentele tragice al căror desnodământ se desfășoară acum în fața instanței.

Așadar, își reamintește de tractir.

Pe de altă parte, în acest timp președintele întreabă, întreabă neconținut aceiași idioată frază. Și asta operează o selecție printre gândurile lui Fedia. Din diversele imagini care compunau amintirea tractirului, trec pe primul plan figurile și mișcările fastidioase ale păpușilor muzicale.

La un alt moment dat al filmului, înainte de a se da sentința, Fedia întreabă pe avocat: „Care va fi verdictul cel mai rău?” — „Siberia, pentru d-ta și soția dumitale”. Avocatul pleacă. Fedia îl recheamă. Ezită. „Dar în cazul... cel mai bun?” — „Achitarea, și reluarea locului în căminul conjugal părăsit”. (Adică mai rău ca orice, căci toată drama stă în imposibilitatea continuării vieții conjugale între cei doi soți).

Și aci, regisorul Pudowkin întrebuițează același procedeu ca mai sus. Deodată, în mintea lui Fedia rămas pe gânduri, apar fade statuete, anoste cupluri de mamnoră roză, Romeo și Julieta, Adoniși gură în gură, etc... Și este așa de impresionantă, așa de adecvată această asociație de idei a lui Fedia cu situația tragică, complexă, confuză, inexprimabilă în cuvinte, a omului care trebuie să iubească, fiindcă așa poruncește Statul!

Dar lucrul cu adevărat important, asupra căruia vreau să atrag atenția aci, este următorul:

Să se remarce că atunci când avocatul zice: „Siberia pentru amândoi”, — nu ni se arată, pe ecran, absolut nimic, nici o imagine, nici o asociație de idei cu Siberia. Desigur, dacă filmul ar fi fost german, sau încă și mai sigur dacă ar fi fost francez, poate chiar și american, ce mai clișeu cu „pohod na Sibir”, ce mai knuturi, bărbi călări prin zăpadă, femei despletite, brațe patetice proiectate pe cerul gol, etc., etc., nu ni s'ar fi servit!

Și iată în ce ar fi constat eroarea.

Nu e suficient ca imaginile intercalate în cursul filmului să se potrivească în principiu cu ideea de care e vorba. Nu e de ajuns ca între ele să fie o simplă analogie logică. Mai trebuie ceva, și anume: să facă parte din amintirea și experiența *personală* a personajului. Ba chiar e bine ca imaginile intercalate să facă parte nu numai din biografia eroului, dar și din amintirea *spectatorului*. Adică să fie fapte și evenimente pe care eroul le-a trăit în comun cu spectatorul, pe care amândoi le-au adunat în amintire cu prilejul și în cursul desfășurării filmului. Această desfășurare creiază un fel de adevărată complicitate între operă și sală, între autor și spectator, o co-

muniune de gânduri care e terenul prin excelență favorabil constituirii acelei iluzii speciale artei.

În exemplul din „Cadavrul viu“, nu era permis să ni se reprezinte nimic cu Siberia, pentru bunul motiv că până în acel moment nu ni se arătase nimic cu Siberia.

* * *

Aceste detalii luate din filmul lui Pudowkin ne-au izbit nu numai ca ceva foarte artistic, dar mai ales ca ceva *extraordinar de cinematografic*.

Într'adevăr, aci este marea vină pe care arta ecranului trebuie să o exploateze, dacă vrea să facă într'adevăr filme, și nu teatru prost sau roman ratat. Și filmul e film în măsura în care se depărtează de simpla poveste și se apropie de acea povestire foarte specială care e „revasseria“ sau visul.

De altfel, din cele mai îndepărtate timpuri ale industriei cinematografice s'a înțeles, intuitiv, această situație. Unul din procedeele cele mai curențe în arta ecranului a fost și va fi reprezentarea unui personaj căzînd subit pe gânduri și deodată evocînd pur și simplu întîmplări petrecute acum douăzeci de ani, sau fapte care s'ar putea ivi în viitor. Cinematograful, ca și visul, ca și asociația liberă de idei din timp de veghe, își cam bate joc de cronologie și de înlănțuirea prea riguroasă a momentelor. Present, Trecut și Viitor se încăleacă și se amestecă neconținut. Filmul nu-i povestirea unor evenimente, ci *fotografierea unui gînd în exercițiul funcțiunii*. O povestire e o angrenare de întîmplări, unde cea antecedentă condiționează pe cea posterioară; o curgere obiectivă. Pe cînd gîndul e altceva. Mai întăiu, gîndirea liberă e totdeauna oarecum *terrorizată* de Present. Un sentiment *actual* colorează toate: amintiri trecute, percepții momentane, previziuni viitoare. Amintiți-vă de atîtea filme care încep cu sfîrșitul. De pildă: cu un proces la jurați. Vine atunci unul din martori, care ne aduce la cunoștință un crimpeiu din ce s'a întîmplat odinioară. Pe urmă, iar sala de ședință. Apoi un alt personaj ne este înfățișat căzînd pe gânduri și arătîndu-ne astfel cum va fi, din punctul lui de vedere, viitorul. Și atunci, iarăși revenire la juriu și magistrați.

Această învîrtire neîncetată a Trecutului și Viitorului în jurul unei clipe prezente, mereu aceeași, este procedeul prin excelență al cinematografului, pe care producătorii de filme l-au presimțit, aplicat și ameliorat, — fără vre-o idee preconcepută, în mod instinctiv, ghicind că așa trebuie dezvoltat un film, și fără să se gîndească la asemănările dintre el și vis sau visarea din starea de veghe.

* * *

Aceste explicații ne ajută să pricepem ce înseamnă „subiectul“ unui film, „tema“, și prin ce aceasta se deosebește de „anecdotă“ filmului (în cronicile cinematografice adesea ni se vorbește, ca de ceva de puțină importanță, despre „anecdotă“, adică despre evenimentele pur exterioare ce compun „intriga“).

Un film, ca și un vis, ca și solilocul omului, căzut pe gânduri“ este *dominat* tot timpul, sau în tot cazul o bucată bună de vreme, de un *sentiment conducător*, de o idee diriguitoare. Existența unei asemenea idei stăpînitoare a făcut pe psihologi să remarce o „unitate dramatică a visului“, și pe psihiatri să caute în vise ideea explicativă a nevrozelor.

Această idee este „*subiectul*“ propriu-zis al unui film. De pildă ideea morții, sau sentimentul camaraderiei (ca în „Frații de arme“), sau sănătatea (ca în filmele lui Douglas Fairbanks), sau fatalitatea (ca în acele ale lui Charlot), sau decepția (ca în filmul Greței Garbo intitulat „Delir“), sau frica (cum e de pildă în „Patriotul“ lui Jannings), sau trezirea conștiinței la o brută (ca în „Docurile din New-York“), sau războiul (ca în „Parada cea mare“, sau „Eroina“, sau „Protivnicii“), etc., etc...

Acest *subiect*, această temă trebuie să fie veșnic prezentă, și meret înoită prin simboluri nouă.

Simbolurile specifice ale ecranului știm care sînt; limba expresivă a cinematografului se compune din mișcări redată vizual (și în muzică avem mișcare, dar redată auditiv). Imaginea vizuală e alfabetul filmului. Între ea și *ideea* filmului trebuie să se stabilească acel raport de simbolism de care vorbeam mai sus; imaginea trebuie să evoce brusc și total sentimentul acela care constituie tema, subiectul filmului. Acest subiect trebuie să ne fie sugerat neconținut de fiecare detaliu plastic.

După cum vedem, importante într'un film sînt numai două elemente : subiectul (dar nu anecdota, ci ideea centrală), „tema“ —, pe de o parte; iar pe de altă parte detaliile, adică mișcările oamenilor și lucrurilor, exprimate prin imagini vizuale.

Însă, la dreptul vorbind, nici unul din aceste două elemente nu-s propriu-zis importante. Ele n'au valoare în ele însele, ci devin importante unul printr'altul, unul grație celui-lalt. Căci important e dacă raportul de corespondență simbolică și evocatoare, dacă raportul de simbol la lucru simbolizat reușește să se stabilească între cutare detaliu plastic al filmului și ideea lui centrală, adică sentimentul care îi servește drept temă.

Iată deci prin ce se măsoară buna calitate artistică a unui film. E destul să răspundem la următoarele întrebări :

Acele raporturi de simbolism, stabilite între detaliile fil-

mului și ideea lui centrală, aceste raporturi reușite 1° există? 2° sînt numeroase? 3° sînt nouă, sînt ele inedite?

Acum înțelegem mai bine care e rolul „anecdotei“. Anecdota se numește totalitatea evenimentelor exterioare ale scenariului, evenimente fizice sau sociale (un ciclon, o căsătorie, o plecare, o naștere, o reconciliere, un divorț, o îmbogățire, un asasinat, etc., etc...). Intr'un cuvînt, faptele istorice ale filmului, sau cum se mai zice: „intriga“.

În privința aceasta, putem spune că singurele lucruri care se cer anecdotei sînt: mai întăiu să nu fie prea din cale afară de cretină, și al doilea să fie astfel condusă încît să dea cît mai mult prilejul de a se aduce pe ecran acele amănunte plastice care sugerează ideea sau ideile centrale ale filmului.

După cum vedem, totul e în funcțiune de reușita operației aceleia de simbolism, prin care cutare mic detaliu plastic, prin care cutare imagine vizuală de amănunt evocă întreaga situație ce constituie „ideea“ filmului.

Și atunci, o samă de concluzii se desprind din aceste constatări :

1° Orice subiect e bun, cu condiția ca el să fie exprimat prin detalii simbolice multe.

Firește, producătorul de filme va prefera subiectele „fertile“ în prilejuri de acestea.

Pe de altă parte, subiectele „rebarbative“ sau „ingrate“ au și ele avantajele lor, și anume: atunci cînd cu toată rezistența subiectului, un regisor bun reușește totuși să găsească detalii cinematografice evocatoare, avem acea impresiune de dificultate învinsă, care e cea mai înaltă manifestare a fenomenului estetic.

2° Pe de altă parte, anecdota va fi cu atît mai artistică cu cît e mai bogată în prilejuri de a se exprima ideea filmului prin detalii plastice. Anecdota e deci și ea subordonată inventării de imagini ecranice multe și nouă. La această fertilitate în amănunte expresive trebuie să se gîndească regisorul și scenaristul.

3° În sfîrșit, elementul care ne informează dintr'o dată asupra valorii filmului e tocmai acel detaliu simbolic, acel amănunt plastic de care am vorbit. Criticul cinematografic trebuie să se orienteze după aceste crîmpee de joc, joc al actorilor sau joc al lucrurilor. Căci în film și lucrurile au rol de personaje. Un cuier, un răsărit de soare, o frunză, o ușă în-cuiată, toate acestea „joacă“ întocmai ca și trăsăturile feței artiștilor.

* * *

Se vorbește adesea de un film că e viu, că are un ritm rapid; de altele că au *lungimi*, că interesul *lîncezește*.

Există, deci, o *viteză* a filmelor?

În fizică, numim viteză frecvența trecerii dela o poziție la alta.

În lucrurile sufletești e la fel. Viteza depinde de cât de des trecem dela o ordine de idei la alta, dela *ceva* la *altceva*.

Dar ce înseamnă *altceva* ?

Desigur că atunci cînd, bunăoară, într'un film avem două războaie, un ciclon, trei revoluții, patru decapitări și cincisprezece nașteri, nu înseamnă implicit că avem și *rapiditate*.

În artă contează nu evenimentele importante istoricește sau socialmente, ci faptele importante artisticește, adică din punctul de vedere al reușitei operației aceleia de simbolism, de evocare printr'un detaliu precis și concret a unei situațiuni vaste și generale, complexe și subtile.

Dacă operația aceasta reușește *des*, dacă detaliile acestea sînt *multe*, — atunci, și numai atunci, filmul va avea un *tempo rapid*.

Inchîpuiți-vă un act întreg de film unde personajul își scoate pălăria, și-o pune în cuier, își privește ghetele, se uită în oglindă, examinează un tablou, se privește în dreptul geamului, etc... Dacă fiecare din aceste gesturi *evocă din nou* sentimentul dominant despre care e vorba, atunci fiecare din aceste detalii socialmente neînsemnate și istoricește de o valoare nulă, fiecare din aceste fapte devine *altceva* față de cel precedent, față de cel următor; și gîndul spectatorului are ocazia să treacă dela un lucru la *alt* lucru, să-și *schimbe poziția mentală*, să se miște, și anume să se miște *iute*.

* * *

Viteza, într'un film, nu înseamnă decît aceasta.

Terminăm aci aceste cîteva indicațiuni care n'au, deocamdată, altă ambiție decît de a arăta că filmul e un tip de artă cu legi proprii, cu o natură specifică, și cu trăsături caracteristice.

D. I. Suchianu

Deslegarea unui mister

D. Cezar Petrescu, în romanul său „Calea Victoriei“, pune în gura „unui octogenar ogîrjit și friguros“, recomandat de gazdă unei modeste invitate... „savantul nostru profesor“, o „senzațională comunicare în chestia țiparilor“.

Savantul „căpăta viață ca un cadavru animat de experiența lui Galvani“, cînd explica misterioasa viață a țiparului victimei sale, care doar atîta știa : „Țiparul e un pește de baltă... De nămol. Lung ca un șarpe. Un pește ordinar, pentru oameni săraci“.

„Țiparul — explică savantul — e cel mai ciudat fenomen din apele noastre. E peștele misterios. Știi dumneata că vine în apele noastre numai în vilegiatură ? Știi dumneata că în fiecare toamnă pleacă din bălțile noastre pe rîuri la vale, și dacă nu poate pe rîu, o ia pe uscat, ca șarpele, pînă ce ajunge în fluvii și din fluvii în mare, și din mare în ocean, ca să ajungă în marea Sargasselor, tocmai la șase mii de kilometri? Acolo, și numai acolo, la patru mii de metri adîncime, își depune ouăle și moare...“

... „din ouă ese atunci o larvă transparentă ca sticla“.

* * *

Problema a preocupat, în adevăr, atît de mult pe zoologi, încît deslegarea ei putea încălzi sufletul unui savant octogenar, după cum curentul galvanic poate pune în contracțiune musculatura unui cadavru.

Oricît ar părea de plicticos — și știința e plicticoasă chiar cînd dă colorit și profunzime romanelor — să pui înaintea cetitorilor o problemă legată de un animal bun doar „pentru oameni săraci“, voi da oarecare informațiuni privitoare la acest „pește misterios“, de a cărui viață s'au ocupat și marele Aristotel și zoologii Renașterii.

Misterul stătea la început în necunoștința chipului de înmulțire. El are organele producătoare de ouă mici, cu niște icre mărunte că abia se zăresc cu lupa, iar bărbații au testicule greu de recunoscut. Cum nimeni nu văzuse născându-se un pește din aceste icre, unii — pe vremea când se credea că unele ființe nasc din putregaiuri ori nămol — credeau că țiparii se produc din mîl; alții credeau că fac pui în trup și-i nasc gata formați, ca mamiferele.

Mai apoi, s'a stabilit că țiparii călătoresc spre mare cînd ajung la deplina dezvoltare, adică invers de cum fac moronii și nisetrii. Aceștia din urmă pornesc din mări în fluvii și se urcă spre izvoarele lor, lepădînd icre și lapți în locuri potrivite clocirii. Puii fac apoi drumul spre mare, unde ating maturitatea. Contrar face țiparul. Pescarii știau că spre toamnă trebuie să le ațină drumul cătră gurile fluviilor din care o luau spre mare, pe cînd primăvara, în aceleași locuri, puteau prinde pui cu trupul transparent ca sticla. Unde-și lepădau țiparii ouăle, era necunoscut.

Altă problemă: țiparii, născuți vădit în mări, se găsesc spre izvoarele rîurilor, prin lacuri și bălți, la care pentru a ajunge aveau de trecut pripoare, prăvăliri de ape, chiar cascade. În ce chip se face acest drum ?

Apoi o problemă particulară apelor noastre: de ce țiparul e răspîndit puțin la noi și, mai ales, lipsește în afluenții Dunării? Iar cît e răspîndit, pe unde ajunge în Dunăre și apele vecine, cînd drumul Mării Negre e închis, din cauza otrăvirii apelor ei la adîncime de 150—200 în jos prin hidrogenul sulfurat ?

În sfîrșit — cum o problemă naște pe alta — pentru ce călătorește peștele acesta mii de kilometri spre a ajunge într'un loc restrîns, unde să lepede icre și lapți ?

În cele ce urmează voi pomeni răspunsurile ce se dau acestor probleme, care, de pe-acum adaug, nu sînt întru totul rezolvite.

I

Obișnuit, în Ianuar-Mart pe coasta atlantică a Franței și Angliei, prin April și Mai pe coasta Germaniei, apar la gura fluviilor cîțimi enorme de peștișori cam de 6—8 cm, groși cît chîbrițul și grei de un sfert ori o jumătate de gram. Neavînd nici o culoare, sînt străvezii ca sticla și de aceia se și numesc *țipari de sticlă*.

Mulți dintre dînșii rămîn între plantele unde apa fluviilor se amestecă cu a mării, cei mai mulți, însă, călătoresc în cîrduri înguste de 25—30 cm., necunoscut de groase, dar lungi de kilometri. Cîrduri de acestea, ce par niște dungii cenușii, s'au observat de repetate ori chiar de zoologi. Uneori, apa Elbei e

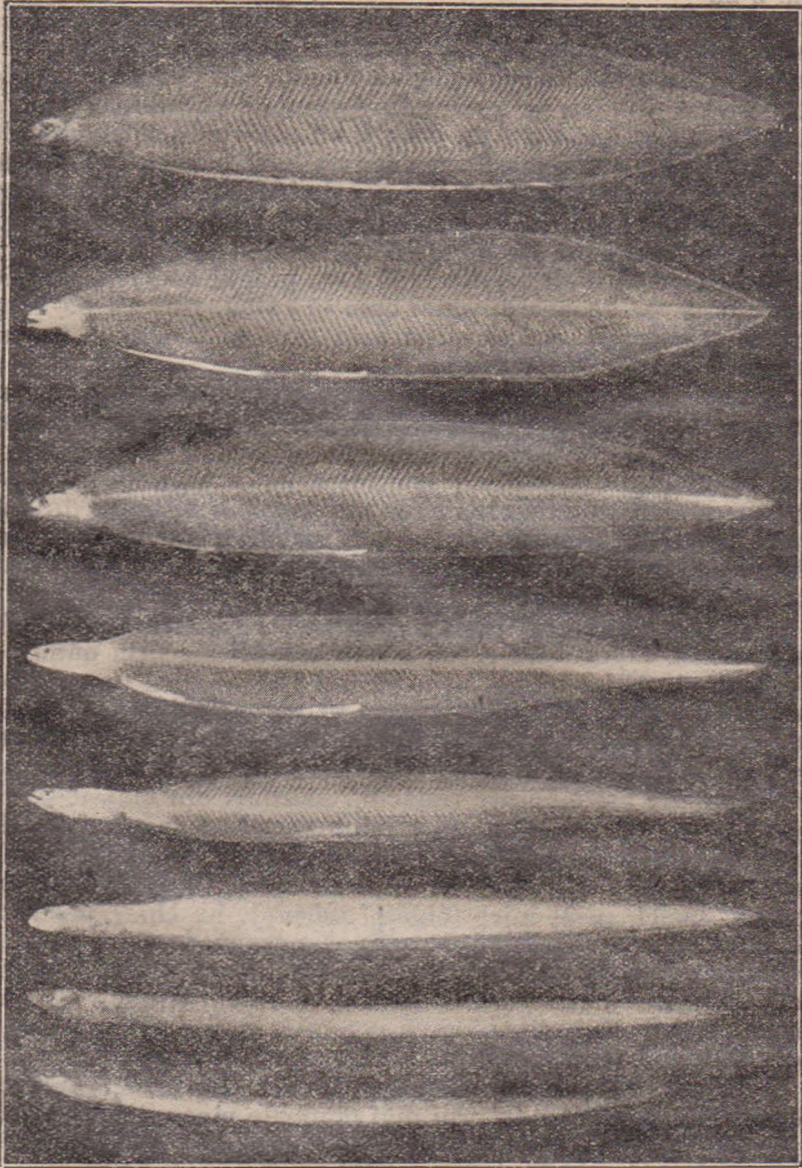

Fig. 1. — Dezvoltarea larvei (sus) în țipar (jos). Se observă o scurtare a animalului în cursul dezvoltării.

fără ei; iar convoiul se scurge neîntrerupt mai mult de o zi.

Din fluvii trec în afluenți. Mor sute de mii, dar, din miliardele ce urcă spre izvoare, nici nu se cunoaște lipsa. Nu-i oprește din drum nici repegiunea apelor, nici căderile. Un observator a urmărit pe un riu din Irlanda cum milioane de țipari se sforțau să urce un prag înalt cățărându-se pe stincile malului. Mulți piereau. Peste cadavrele lor înaintau alții, profitând de asperitățile pietrelor ori de acoperișul lor de mușchiu. Căderea Rinului la Schaffhausen nu-i oprește să ajungă în lacul Constanța, de asemeni nici căderile Ronului. În Irlanda, în locul unde se sileau să urce pragul căderii, s'au găsit o dată, pe acoperișul unei case în ruină, ridicați pe mușchiul ce crescuse pe pereți și prin care se prelingea un șuvoiaș de apă!

La început transparenți ca sticla, puii de țipar încep a se colora în cursul călătoriei spre izvoare. Mai întâiu spre cap și coadă, apoi în mijlocul spinării, capătă culoarea închisă, pe când pînțelele e gălbui. Această colorație corespunde cu funcționarea stomahului și mațelor: puii încep a se hrăni. În măsura colorării, urcușul începe a se potoli. Țiparii și-au ales loc de popas, se lasă cătră fundul apelor și treptat, în câțiva ani, capătă maturitate.

Urcușul ține cam până în Septembrie, în care timp unele ape seacă. Țiparul nu se dă bătut: sfredelește prin nămol, o ia prin mușchiul umed, prin pășuni jilave, dacă nu oricînd, măcar noaptea, ziua stînd ascuns în pămîntul jilav. Ajuns la un loc potrivit, se hrănește bine și începe a crește. Ziua stă ascuns în nămol de nu i se vede decît capul, uneori și coada, ori pîndește ascuns între rădăcini, scorburi din mal, desiș de plante, dar numai pe unde e întunec. Noaptea e neobosit, aleargă șerpuitor dintr'un loc în altul, caută prada în găurile malurilor, apucă pureci de apă, larve de insecte, viermi, scoici, melci, pești mici (obleți, aterine), ba chiar păstrăvi, broaște și uncori șoareci de apă. Nu scapă de cei mari nici rățuște ori lișițe mici, iar pești mari, cum sînt crapii, somnii, costrășii, sînt atacați într'un mod cu totul ciudat: se viră spre sacii cu icre prin deschiderea genitală, consumă icrele, apoi organele interioare și nu lasă decît oasele și capul.

Iarna, oricît seacă apele, stau în amorțire ca și crapii, ascunși în nămol. Dar în erni mai domoale vinează. În Germania, s'au găsit la adîncime de 5—6 metri sub pămînt, într'o pînză de apă, pătrunși dela malul apei spre uscat.

Cu toată lăcomia lor, țiparii cresc anevoe. Invățații au mijloace de a cunoaște vîrsta peștilor după păturile grăunțelor pietroase ale urechii și după cercurile de os ale solzilor. Ei au putut stabili că un țipar crește în 11 ani dela 9 la 67 cm.

În regiunea Comacchio dela gurile Padului, a fost multă

vreme o crescătorie de țipari, așa că s'au putut culege nu numai datele de mai sus, dar s'au observat amănunțit și schimbările ce sufăr când se apropie călătoria adulților spre mare.

La maturitate țiparii au culoare închisă : dela măsliniu până la albastru-închis. Spre coaste, culoarea se deschide, iar pe pîntece e galbenă. Forma lor e cea de șarpe, dar lățit pe coaste, avînd două aripioare la gît și o muche cărnoasă ce începe mai înapoia capului, pe spinare, înconjoară coada și se isprăvește lingă anus. Prin aceasta se deosebește de *chișcar* (*Cobitis*) care are șapte aripioare ca ceilalți pești osoși.

Capul îngust, supțiat, are buza de jos eșită înainte, ochii mici, ascunși adinc în piele, găurile nasului la vîrfurile unor mici prelungiri ale botului. Amănunte de nici un interes în aparență. De fapt, și 'n aceste însușiri peștele nostru suferă așa schimbări, încît în momentul lăsării cătră mare e aproape altul : capul se ascute, ochii se fac mari și es din cap, pielea e groasă și tare, tot trupul se face bățos — mușchii se învîrtoșează — culoarea burtei e albă. Organele genitale cresc, cele digestive scad pentru că, de-acum înainte, peștele nu mai mîncă.

Prefacerea n'are loc într'o zi, ci în 3—4 luni, la o vîrstă variabilă și după sex. Bărbații sînt gata de plecare între 5 jum. și 8 jum. ani, femeile între 7 jum. și 9 jum.

Țiparii care nu au pe unde merge spre mare, cresc până la un metru jumătate și trăesc între 37 și 55 ani.

Țiparii cu pîntecele alb pornesc în lunile calde, călătoresc mai ales noaptea, bărbații ceva mai devreme ca femeile. Pescarii abia-i așteaptă. Mulți țipari nu mai văd marea. Dar cei care ajung în ea nu mai pot fi urmăriți, nu-i mai vede nimeni, nu cad decît rar în plase fiindcă merg pe la fund. Cu greu, prin urmare, s'a putut stabili cam cît de repede merg. În mări închise ca Baltica s'a constatat că fac vre-o 50 de kilometri pe zi.

II

Unde merg, ce fac în mări, prin ce schimbări ajunge țiparul de sticlă, ce se prezintă la gura fluviilor primăvara, nu s'a știut până prin 1895, cînd doi zoologi italieni: Grassi și Calandruccio, au pus problema pe calea deslegării. Ei au arătat că țiparul are metamorfoze. Forma larvară — un peștișor cu forma unei frunze de salcie — era cunoscută din 1856, socotită ca un soi de pește adult, de aceia i se dăduse un nume : *Leptocephalus brevirostris*.

Pomeniții zoologi, arătînd că *Leptocephalus* e larvă de țipar, afirmău că ea trăește pe fund, în nămol, ca și țiparul adult și că numai condițiunile particulare din strîmtoarea Messina, aduc asemeni larve la fața mării, răscolind fundul apei.

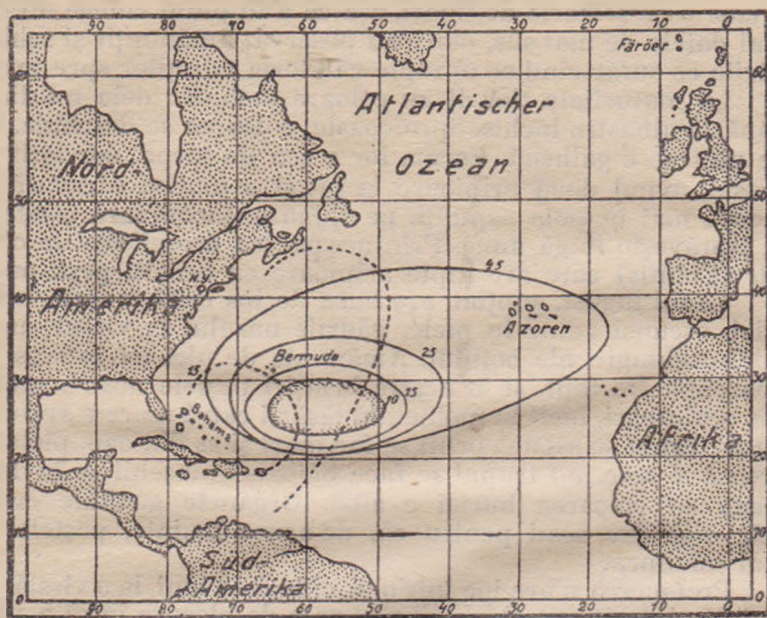

Fig. 2. — Harta răspîndirii larvelor de țipar în Oceanul Atlantic. Numerele dau mărimea larvelor ce se găsesc în suprafețele închise de inelele ovale. Larvele de 10 mm. și mai puțin sînt numai în regiunea ovalului interior cu liniioare. Larve de 15 mm. numai în ovalul al doilea ș. a. m. d. Cu linii punctate sînt regiunile în care e răspîndită larva țiparului american. (După I. Schmidt, din revista «Kosmos»)

Problema părea definitiv deslegată. Țiparii din apele dulci depun ouăle prin mările în care aceste ape se varsă. Din ouă es larve mici de tot, care cresc și se transformă în țiparii de sticlă, acolo în fund, și apoi vin spre gurile apelor curgătoare.

În 1904, însă, un cercetător danez, Johan Schmidt, a prins un leptocefal afară de Mediterană, în Oceanul Atlantic, lângă insulele Feroe, unde nu erau curenți care să aducă larvele din fund la fața mării. A mai găsit apoi spre apus de Insulele Britanice, până spre Gibraltar. Lipseau, însă, în acel timp în marea Nordului și Baltică, deci trebuiau să vină din larg.

Fapt ce dădea de gîndit era că larvele aveau 6 cm. — mai mici cu 1 jum. cm. decît cele din Mediterană. — mărime însemnată față de micimea ouălor. Două constatări, dar: larvele vin din larg și nu pe la fundul, ci pe la suprafața apei, nu mai adinec de 100 m.

După aceste constatări, s'au întreprins cercetări sistematice, fie cu vase proprii de studii, fie cerînd ajutorul vapoai-

relor de călători care pescuiau în drumul spre America cu anume plase, la anume adâncimi, alegînd și conservînd larvele de țipar, notînd, evident, locul de pescuire. S'au adunat astfel sute de larve și s'a observat că, cu cît ele sînt prinse mai spre Antile, cu atît sînt mai mici, deci mai de curînd eșite din ou.

Regiunea unde larvele nu ajungeau decît 3.5 cm. e situată cam între 25 și 45 grade lat. nordică și 53 long. vestică, ceva mai la nord-est de grupul Antilelor. Cătră centrul acestei zone, larvele sînt din ce în ce mai mici: 15, 10 și chiar mai puțini milimetri. Zona îngustă cu asemeni larve e cuprinsă între 22 și 30 grade latitudine și 48 și 65 longitudine apusană. Aici are, desigur, loc lepădarea ouălor, căci aici prin Iunie sînt larve de 25 milimetri, care trăesc spre fața apei între 25 și 50 m. adîncime. Așa mici cum sînt, încep călătoria spre coaste. Multe sînt prinse de curentul Golfului (Golfstream) și ajung spre Nordul Europei (Costa apusană a Angliei, insulele Feroc, etc.), unele au fost găsite în Iunie al anului următor între insulele Azore și al 50-lea grad latitudine nordică, avînd 5 centrimetri. În vara a treia, aveau 7,5 cm. și se apropiase de coastele Europei fiind aproape de transformarea în „țiparul de sticlă”. În anul al patrulea sînt în apele curgătoare începînd urcușul spre izvoare și lacuri.

Până la Rin ori Elba, au făcut în 3 ani cam 5100 kilometri; iar, spre a ajunge în Nil, au parcurs și tot lungul Mediteranei. deci ceva mai mult de o treime din înconjurul pămîntului.

Urcușul spre lacurile din cursul superior al rîurilor îl fac mai ales femeile, bărbații rămîn mai ales cătră gura fluviilor sau în cursul lor inferior. Ei sînt mai mici decît femeile, capătă mai curînd maturitate sexuală și pornesc mai devreme spre locul de lepădare a lapților. În tot drumul acesta spre Antile, țiparii nu mănîncă, organele sexuale se dezvoltă în paguba organelor digestive. După ce au lepădat ouă și lapți, țiparii sînt cu totul slăbiți și pier, nici unul nu mai face drumul îndărăt.

* * *

Călătorie din ape dulci în ocean nu face numai Țiparul european. *Anguilla fluviatilis*, ci și o rudă apropiată, americană, *Anguilla rostrata*, ce trăește prin apele ce se varsă în Atlantic. Intre această specie și cea europeană sînt așa de mici deosebiri, încît zoologii le socotesc ca avînd o origine comună. Și ea vine cam la aceleași locuri, mai la Nord de insulele Bahama, dar larvele cresc mai repede și metamorfoza se isprăvește după un an. Datorită unor cercetări de decenii, Schmidt a deslegat definitiv misterul reproducerii țiparilor.

Dar, cum am spus la început, deslegarea unei probleme

aduce în discuție altele. Așa-i știința, cum o și simboliza Leonardo da Vinci: un cub mic susținea altul mare, acesta altul și mai mare, peste care se cucuiau altele tot mai mari; un fel de piramidă cu vârful în jos și cu baza din ce în ce mai largă, în măsura sporului clădirii.

* * *

Dece emigrează țiparul? Și pentru ce face acest drum enorm, care nu are pereche decât doar în călătoriile pasărilor? La călătoriile pasărilor, tot găsim o explicație cauzală: lipsa de hrană în timpul eruii; dar la țipari?

Mai e un grup de animale ce fac călătorii „fatale“, fără cauze determinate sigur, *Lemîngii*. Aceștia pornesc la anumită vreme din locul lor și călătoresc în turme dese, neținînd samă de nici o greutate. Mor mii, sute de mii. Ei țin drumul înainte, cașicum ar fi împinși de un mecanism căruia nu-i pot rezista.

Neavînd nici un mijloc de stabilit pricinile emigrării țiparilor, ne rămîn ipotezele. Țiparii, ca și toate animalele au, în ceiace numim noi „patrimoniu ereditar“, amintirea (cuvîntul, recunosc, nu-i fericit) locurilor strămoșești. Într'o vreme deci, presupunem, strămoșii țiparilor europeni și americani aveau un loc apropiat unde-și depuneau ouăle. Acel loc e cel în care se adună și acum țiparii să lepede ouă.

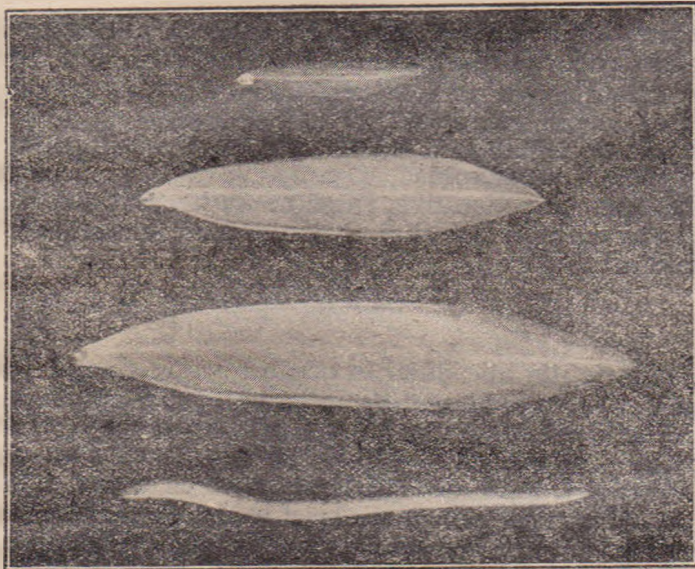

Fig. 3. — Larve în ordinea vîrstei. Sus de 1 an, apoi de 2, 3 an
Jos țiparul de sticlă.

Dar spuneam că *acel loc* era apropiat. Ce ne îndreptățește? O concepție teoretică și o constatare geologică.

Concepția lui Wegener pleacă de la constatarea că Americile de o parte, Anglia și Europa de alta, par două sloiuri care s'au crăpat și au plutit în sens contrar. Dacă mișcarea s'ar face unul către altul, cele două sloiuri s'ar îmbuca și ar reconstitui o veche masă terestră, din care Oceanul Atlantic ar fi dispărut, nu însă și o mare mijlocie — Mediterana veche —, care, începînd din Golful Mexic, se întinde până în Asia Mică. Și la nordul și la sudul acestei mări erau uscatuiri cu ape curgătoare. Țiparii din ele coborau în mare, depuneau ouăle cam pe unde le depun și azi, iar după împlinirea metamorfozei, se urcau iarăși spre apele dulci. Depărtîndu-se continentele, drumul țiparilor din răsărit s'a tot lungit.

Constatarea geologică e că, până tîrziu în istoria pămîntului, America a fost unită cu Europa prin un continent nordic și cu Africa prin un continent la sudul unei mări mijlocii (marea Tethys). Depe aceste continente, azi scufundate, fluvii aduceau apele în marea Tethys. În ele erau țiparii, strămoșii celor de azi, care lepădau icre prin apropierea Antilelor de azi. Prăbușirea continentelor Nord și Sud-Atlantic a silit larvele de țipari să caute locuri de hrănire și maturație tot mai spre răsărit, fără însă a părăsi vechile locuri de depunere a ouălor. Călăuze pentru călătoriile din ce în ce mai lungi au fost: rămășița de continent Nord-Atlantic până în vremea ghetarilor din cuaternar, precum și un roi de insule către Sud, din care mai sînt azi Antilele și Azorele.

Vor fi crîmpee de adevăr în aceste ipoteze, dar verificarea e cu neputință în starea cunoștințelor de azi.

III.

De interes deosebit e și distribuția geografică a țiparilor. Afară de specia europeană și americană de care am vorbit și care se țin în emisferul nordic, mai sînt țipari călători în apele ce dau în Oceanul Indian, atît pe coasta africană cît și pe cea asiatică. Cele mai multe specii sînt însă marine. În Mediterana numai, se cunosc 14 specii, care se nasc și mor în apa sărată, fără a intra vreodată pe gurile fluviilor. Dar o problemă de distribuție care ne interesează în particular pe noi e aceia a răspîndirii țiparilor în regiunea Mării Negre, în apele ce dau în această mare.

Dr. Antipa, în „Faura ichtiologică“, se ocupă și de problema țiparului. D-sa spune că e în adevăr rar în apele noastre; totuși, pescarii prind destule exemplare la gurile Dunării, în fața acestor guri — în Marea Neagră, precum și în limanuri

chiar depărtate — cum e lacul Mangalia. S'a găsit de asemeni în Nistru și Nipru. De unde vine ?

Dacă Marea Neagră n'ar fi ucigătoare dela 150—200 m. mai în jos, s'ar putea admite că țiparii călătoresc spre Mediterană, deci și către marea Sargasselor. Cum larvele se țin mai ales la suprafață, n'ar fi cu totul exclus ca ele să vină din Mediterană; faptul nu e însă confirmat.

N'ar fi cu neputință ca prin comunicările subterane ce sînt între Rin și Dunăre asemeni populări să aibă loc; dar, atunci, țiparul ar fi mai abundent în regiunea superioară a Dunării și nu și în Nistru și Nipru.

Dr. Antipa citează și încercările ce s'au făcut pentru popularea Dunării și afluenților cu țipari. În 1886, Societatea germană de piscicultură a pus cîteva sute de mii de pui, iar mai apoi în fiecare an Societatea bavareză de piscicultură pune din nou. Acestea ar explica, însă, populația de azi nu și pe cea din secolul al XVII-lea, cînd pescarii austriaci primeau țipari de dimensiuni foarte mari.

Nelămurit, d-sa încearcă o explicațiune: „S'ar putea ca în Marea Neagră să existe și cîteva locuri neexplorate încă — și poate tocmai în apropierea coastelor noastre — unde apa să fie mai ușor primenită și deci cantitatea de hidrogen sulfurat în acele adîncimi să fie ceva mai mică și să permită animalelor să trăiască“.

Problema rămîne încă nedeslegată. Existența țiparului în Dunăre e însă necontestată. Necunoscătorii îl confundă cu chișcanul. Lipovenii din Deltă îl numesc însă *Ogor*, Grecii *Achele* și *Helios*, iar Turcii dela Constanța *Ilan balic*. Zoologii germani, după care am luat informațiunile de mai sus, susțin însă că în Dunăre și afluenții ei lipsește, și găsesc explicația în tîrzie punere în legătură a Mării Negre cu Marea Mediterană și în obișnuințele animalelor, care nu și-au schimbat itinerarul strămoșesc. Iar pentru cele cîteva exemplare găsite în aceste ape, explicația o dă emigrarea dinspre Baltică și Marea Nordului prin afluenții Rinului, Elbei, etc., prin canalele de legătură, ori făcînd țiparii drumul prin iarbă, mușchi și pămînt, dela un afluent la altul.

Țiparii nu prezintă numai un interes biologic, ci și unul practic. Carnea lor e bună, prinderea lesnicioasă în timpul plecării spre Ocean. S'au făcut ici colo chiar crescătorii din care una, ceva mai rentabilă decît cea italiană dela Comacchio, a fost instalată la golful Zuidersee.

În sîngele Țiparilor se găsește însă o otravă, care nu e departe de veninul Șerpilor. Numai că la temperatura de 50-70 gr. se distruge. S'a încercat cu oarecare succes imunizarea oamenilor și animalelor contra otrăvii viperelor cu acest venin de țipar.

Iată cam ce se știe despre acest „pește misterios“, care a dat mai mult de lucru zoologilor decât grupuri mai mari, cu reprezentanți mai arătoși decât acest pește-șarpe, cu atâtea prefaceri și în cursul dezvoltării embrionare, și chiar în timpul maturității sexuale.

T. A. Bădărău

Note pe marginea cărților

O culegere de eseuri *

Esseul este un gen literar cu certificat oficial de existență, post-belic. Mai înainte, diplomația literară îl lăsa să se prezinte unde și unde, fără să-i permită a intra oficial în societatea literelor. Era ca acele state mici sau guverne nerecunoscute de marile puteri. Trăia sporadic fără act de naștere, ca acei copii pe care a uitat să-i declare la primărie și cărora li se contestă însăși existența, cu toate că sînt și respiră.

Esseul poate avea ca străbunic dialogul grec, transformat în monolog. Punctele de vedere nu ar mai fi reprezentate de două personaje cu nume din mitologie, care să ia cuvîntul rînd pe rînd ca într'o conversație de catedră, ci de unul singur cu nume real din ziua de astăzi și care ar expune toate punctele de vedere aducînd și criticele respective.

Mai precis, însă, esseul este conferința scrisă; esseistul este conferențiarul timid, sau cu un cusur de vorbă, sau fără haine, sau fără auditor. El poate fi și conferențiarul care preferă eleganța grafică și lunecoasă a frazei scrise, sunetului vid al cuvîntului spus retoric sau monoton.

Pentru eseu și pentru conferință trebuie însă un bazar de idei de vînzare, idei proprii și imitații, și trebuie o vervă capabilă să facă prezentarea agreabilă și seducătoare.

Esseistul, deci, pentru a ajunge la acest scop, trebuie să fie cult și inteligent. Pentru ideile pe care le are, el trebuie să procedeze la desfacerea lor cu arta vioae și simpatice a vînzătorilor ambulanti care inventează un „libret” al

* D. I. Suchianu, *Puncte de vedere*. Ed. „Cultura Națională”, 1930.

lucrurilor, de dimineată până sara. Comerțul cu idei trebuie să fie volubil și orientat. Nu trebuie să știi când cumperi, nici când dai parale. Afară de oamenii prea mărginiți care, în genere, nu sînt clienții esseistului, omul este rebel în a îngurgita ideile cu de-a sila și în masă. Poate, această repulsiune provine din sistemul școlar, ca o reminiscență, ca o revanșă care de data aceasta, la maturitate, se poate lua.

Ca și conferențiarul, apoi, esseistul trebuie să dea impresia că jonglează cu ideile și cu toate cunoștințele; că le minuește ușor; că ceiace prezintă este o infimă parte dintr'o mulțime, ca o căprărie dintr'un corp de armată.

Esseul nu poate fi o caznă. Nu trebuie să se simtă nici un efort. Esseistul nu trebuie să asude ca filologul sau ca agricultorul. Nu-i un dicționar științific sau filozofic cu materiile amestecate de-o mutare la Sf. Gheorghe. De aceea unul din cele mai penibile spectacole este acela al conferențiarului lipsit de idei, care apare cu toată artileria grea a cunoștințelor lui, care dă impresia că spune tot ce știe, care atacă subiectul monoton și insistent ca un tăetor de cioate, care te face să simți că nu mai poate și că, totuși, nu mai știe cum să isprăvească.

Esseistul este un artist. Esseul este un gen literar ca și nuvela și poezia; este deci o artă; o față, un fel de a vedea, sau „un punct de vedere“.

Literele „Pen“-Clubului au universalizat oficial genul. „E“ din cele trei inițiale este „Esseul“.

Esseul d-lui D. I. Suchianu intră în acel „E“ din „Pen“-Club.

Poate nu numai la noi, ci și în altă parte, ziaristica a înlesnit, în ultimul timp, schimbul de idei, a chemat scriitorii adevărați la coloane, și a facilitat astfel nu numai dezvoltarea dar poate, în parte, și nașterea genului „esseu“. Esseul este etalare și schimb de idei. Ziarul, raportîndu-se la lărgirea masei de cetitori, a fost o vitrină de mare desfacere și o reclamă teribilă. Revista și ziarul „intelectualist“ sînt oficiile esseului.

D. Paul Zarifopol și d. D. I. Suchianu sînt reprezentanții genului, la noi. Ei ar fi membri de drept ai Societății esseiștilor romîni.

Esseul d-lui Suchianu are o savoare specială. Dacă ceilalți au „esseul“ cu nuanță critică, și deci ursuză și austeră, d. Suchianu este reprezentantul esseului pur artistic, fără o prea mare preocupare culturală-didactică, cel puțin în formă.

Esseul d-lui Suchianu are ceva din o schiță literară,

dintr'o nuvelă bună, dintr'un fragment de roman, cu tipuri, cu o vorbire specială, cu o viață foarte „vie”, cu o mobilitate de idei care seamănă cu o acțiune propriu-zisă.

De aceea cartea d-lui Suchianu, cu titlul ei albastru și cam arid „Puncte de vedere”, se cetește cu o atenție, cu un interes și cu o plăcere veșnic susținută, în care s'ar ceti o nuvelă bună sau un roman.

D. Suchianu are o atitudine extrem de simpatică în discuțiile pe care le face. Nu este grav, nici doctrinar, nici pedagogic, nici nu creiază o stare de inflație față de subiect. Atunci când are să dea pentru demonstrarea unui fenomen economic un exemplu, nu-l va da niciodată din... industria mondială a petrolului, căutînd să-l pună în legătură cu viața tuturor popoarelor, ci-l va da cu... săpunul „Cadum”.

Adevărul științific, și într'un caz și într'altul, poate avea exact aceeași verificare. Dar d. Suchianu nu o alege pe cea mai gravă, mai departe de noi, mai abstract științifică, ci pe cea care poate da și o satisfacție mai ușoară, care-i mai amuzantă, mai aproape de fiecare din noi, mai imediat controlabilă, mai imediat din viață.

Și toată discuția de idei este făcută de d. Suchianu în imediat raport cu viața, împletită cu ea. De aceea are atîta acțiune parcă, de aceea pare nuvelă și roman, — fiindcă are viață și evenimente din viață.

Pentru profesorii presbiți, acest tic stilistic, în știință și în minuirea ideilor, este un cusur. Sistemul pare a micșora prestigiul științei și autoritatea quasi-mută și aridă a zeilor ei. D. Suchianu apare față de ei, sînt sigur, ca un detractor, ca un trădător, care bagatelizează marile cîștiguri ale științei economice și sociale. Proștii sînt totdeauna gravi și țin la o autoritate impusă de aparonte și de o pre-judecată fără motiv. Proștii, ca și zeii, sînt vulnerabili de îndată ce te gîndești mai mult la ei, de îndată ce te întrebă și-i analizezi, de îndată ce le ceri să vorbească.

D. Suchianu, însă, face artă și eseu, așa cum un poet face artă și nu filozofie într'o poezie filozofică. Și apoi, și apogeul științei — ca și al artei — este în simplificarea adevărului, în reducerea lui pînă într'atit, încît să ne apară ca un adevăr „à la Palisse” sau ca experiența oului lui Columb.

Făcînd artă, d. Suchianu nu se ferește de expresia directă, oricare ar fi ea. Nu întrebuițează eufemismul ipocrit impus de pudoarea burgheză, care-i elegantă cu mănăși purtate numai duminica. El nu spune imbecilului,

timid și nici prostului, simplu. Ba chiar pare a avea sălbăticia de a nu compătimi pe nici unul.

Această francheță tînără, de adolescent, fără compromisuri și menajări, contribuie și ea la impresia de vioiciune, de mișcare și de viață din eseurile d-lui Suchianu.

Ceiace ne satisface, însă, mai presus de toate este „punctul de vedere“ al d-lui Suchianu, care corespunde oarecum cu o rancună personală contra prostiei și a locurilor comune, contra valorilor socialmente prestabilite.

Punctul de vedere al d-lui Suchianu este tot al unui artist, uneori chiar al unui artist boem, numai că, pentru justificarea lui, d-sa uzează de argumente științifice, de observații juste, de senzații. Pentru tot ce este „curent“, d. Suchianu are o ironie surizătoare, care nu scoate din uz, dar dezbracă. Ideia în costum oficial recunoscut de toată lumea, rămîne în eseu, dar cu valoarea ei adevărată, cu nudul pe care-l are.

Acest punct de vedere răzbună și face plăcere.

Mai demonstrativ, însă, este să citez ceva din d. Suchianu. Să scot, ca să zic așa, și să vă prezint o petală din buchetul oferit. Nu poate face o idee de ansamblu, dar va purta parfumul și culoarea originală. Iată din „considerațiile asupra prostului gust“ (pag. 14):

„Logica burgheză, astăzi, cînd se înglobează în exagerările inerente declinului, tinde să prefacă în artă tot ce este proprietate. Burghezul sfîrșește prin a găsi că haina, casa, fiica, grîul, vaca, nevasta, curtea, proza lui sînt cele mai frumoase de pe lume. Și așa, posesia adoarme frumosul. Adoarme bunul gust, și-l instalează, durabil, pe cel prost. Proprietarul e marele dușman al artei. O ucide. Mai rău: o proteste. Falsitatea ei valoare de universal, i-o schimbă pentru o alta, domestică, interesată și uzuală“.

Iată și din cuvintele „despre tinereță“ (pag. 23):

„Jocul nu-i o pură negație a vieții serioase. Jocul e ceva mai complicat. A te juca înseamnă a lua în serios chiar și acele lucruri pe care unii oameni refuză să le socotească ca atare. Jocul e departe de a fi negarea seriosului. S'ar putea mai degrabă spune că e oarecum o generalizare a sentimentului seriozității. Jocul nu-i o atitudine frivolă, ci una deosebit de gravă“...

„Nu-mi pot închipui o altă definiție a copilăriei decît aceasta: A fi copil înseamnă a lua în serios absolut tot, tot ce există pe pămînt“.

Iar la pag. 33:

„Căci marea noastră sărăcie este sărăcia în copii.“

Vreau să spun că oamenii mari, la noi, nu știu destul să fie copii. Nu știu să ia nimic în serios“....

„In țări ca Franța sau Germania, mulți Români au fost izbiți de persistența naivității până la adânci bătrânețe”.

Dar unde se poate opri cu aceste citate? Ele antrenează la recitarea volumului în întregime, la reproducerea lui, ceea ce este interzis, căci „Tous droits de traduction, de reproduction et d'adaptation réservés pour tous pays, y compris la Russie. Copyright by „Cultura Națională”, 1930”.

Demostene Botez

Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei

Nici acum, din perspectiva unui veac și a întregului maldăr de studii și documente publicate neconținut, nu e cu putință încă deplina și autentică înțelegere a marelui gest național din 1821. Bătrâne poduri de case bocești, sipele cu mireasmă de trecut, arhive nevănuite, păstrează, pentru cine știe când, tainele brăcuite, misterioase gânduri și planuri și fapte, tot argintul viu al acelor vremuri de prefaceri, tot ce-a frământat mințile atitor posedăți de destinele neamului. În deosebi, atmosfera în care s'au săvârșit aceste avatare ale unui biet popor obidit nu se poate reconstitui, fără cunoașterea de aproape a celor mai însemnați din actori, izvoditorii de gânduri și fapte din pragul celui de al nouăsprezecelea secol. Și dacă numele lor aproape nu ne mai sînt știute, activitatea reală le e în orice caz ignorată.

Despre unul din acești patetici luptători din Moldova, minte politică îndrăzneată și dibaciu mînuitor al condeului, *Amintirile* lui Alecu Russo ne-au păstrat o luminoasă induioșare: „Ionică Tăutu“ (căci despre el e vorba) „e România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot acelaș rol prin condeiu și stăruinți în politică, care îl giuca Vladimirescu cu pușca plăieșască. Pamfletist călduros și convins, în corespondențe cu toate părțile și căutat de toate căpeteniile partizilor, giudecîndu-le toate, și iar singur de o partidă... partida țarei... Fără Tăutu, istoria nu se poate înțelege“.

Frumoase și înălțătoare cuvinte! Meritate, desigur, deși aproape toată opera lui Tăutu zace încă în întuneric. Pentru prima dată Kogălniceanu publică, la 1838, în *Alăuta Ro-*

* Al. Russo, *Scrieri* publicate de Petre V. Haneș. București, 1908 p. 112, 114.

mânească * câteva versuri ale comisului Ionică Tăutu, în soțindu-le și de o notă prea succintă asupra autorului: „Acest poet care au murit în Constantinopol, au scris multe poezii, din care cea mai mare parte s'au perdut. Mai avem încă dela el traducerea Ruinilor lui Volnei și o culegere de sorți în stihuri pentru anul nou. Noi le vom împărtăși cetitorilor noștri la vremea cuvenită“.

Din nefericire, *Alăuta* încetează cu acest număr **, iar de Ionică Tăutu își readuce aminte vag Kogălniceanu de abia în 1855, cu prilejul *Amintirilor* lui Alecu Russo. *** Singur aceasta, care cercetase cu ochi pătrunzători aproape toate manuscrisele lui Tăutu, încearcă o evocare mai amplă a vieții și personalității comisului, scoțind în relief un aspect inedit al operelor sale în proză. Astfel, citează câteva scurte fragmente dintr'un pamflet manuscris, „șipăt groaznic“ ce „striga dela o margine la alta“. **** Citează de asemeni din „Scrisoarea ce au trimis un boer din Moldova către d. logofăt G[rigoraș] S[turdza] la Cernăuți“, ***** alt pamflet, precum și dintr'un proiect de Constituție, întocmite toate acestea în preajma și ca o consecință a „răzvalei“ din 1821, an pentru care, puțin mai târziu, în 1825, episcopul Chesarie al Buzăului își clama admirația și recunoștința: „O, anule cu leatul 1821! Tu cu adevărat, prin intrarea-ți, de ai și pricinuit Românilor amărăciune, dar deodată și deșteptare! Lunile tale academii s'au închipuit pentru Români, zilele tale învățături...“

* *Alăuta Românească*, 1838, Nr. 5, p. 52—54. Versurile publicate aici sînt un „Epitaf“ al unei tinere femei răpită prea devreme de moartea. Iată un fragment destul de sprinten :

*Așa-i la o floare,
Ci-a vîntului boare
Cu-a zorilor plîns
O fac să răsae;
Săcerea d'o tae,
Tot lustru i-au sfîns...*

*Fericirea-i dusă,
Lumina-i apusă...*

** Pentru a urmări interesantele peripeții ale *Alăutei*, cf. bogatul studiu al d-ului N. Cartoian, *Alăuta Românească*. — *Intâia revistă literară a Moldovei*. — Extras din *Omagiu lui I. Bîanu*. București, 1927. Tot aici, pentru Tăutu, câteva note prețioase.

*** *Stéoa Dunării*, 1885, Nr. 25, p. 99 și Nr. 38. S'ar părea că și cele publicate în Iorga, *Studii și documente*, V, p. 263—264, se referă la același comis Ionică Tăutu.

**** Russo, *o. c.*, p. 114—115.

***** *Ibidem*, p. 112, 123—124.

ceasurile tale dascăli..., iar minuterile tale, ca niște sori luminători s'au înfipt în simțirile Romînilor !

Drept aceea, fieșicare trup, carele poartă într'însul suflet românesc, este dator ție să-ți hărăzească cele mai dulci minuteri ale vieții sale“.

Cînd, mai tîrziu, la depărtare de un veac, d. Barnoschi studiază „*Originile democrației romîne*“, ridică și d-sa un îmn de slavă acelor „cărvunari“ ce-au pregătit, la 13 Septembrie 1822, prima constituție Moldovei. Cu acest prilej, utilizînd spusele lui Russo, scoate din uitare viața figură a lui Tăutu, o șterge de colb, o pune în primul plan al vieții politice de după 1821, dar nu-i poate concede în întregime cîntea de a fi întocmit el acel proiect de Constituție. **

O împrejurare prielnică ne-a pus de curînd în contact cu o parte din ineditele lui Tăutu. Anume, cu prilejul cercetărilor întreprinse la biblioteca Academiei Romîne pentru elucidarea multor întrebări din istoria anului 1821, am găsit, în copie, cele două pamflete amintite de Alecu Russo. Deocamdată, ne vom ocupa numai de primul. Se întitulează: „*Strigarea norodului Moldavii către boerii pribegiți și către Mitropolitul*“.

Titlul ne amintește caracterizarea făcută de Russo pamfletului în speță: „*Strigarea obștiei este doprosul [ancheta] și giudecata regimului trecut, în care nimic nu e uitat, dela vechile privilegii până la școale*“... *** Și într'adevăr, textul manuscris nu uită nimic, dela privilegii până la școale, cercetînd cu luare aminte toată racila ce minează din temelie viața de stat a Moldovei.

Pe de altă parte, frăgmelele pe care Russo le citează din pamfletul lui Tăutu se suprapun în totul frazelor cu care începe și continuă manuscrisul nostru. Extragem din Russo primul citat : „Au fost vremi să lăsați pentru un minut tot felul de interes particularnic și să vă țințiți gîndirea și îngrijirea la interesul obștesc, să lăsați prigonirea și dihonnia ce aveți între dv. și cu o unire să lucrați cele de folosul patriei“... **** Identitatea cu textul manuscris găsit de noi este perfectă. Nici o îndoială nu mai e posibilă. „*Strigarea norodului Moldavii*“ rămîne deci primul pamflet cunoscut în întregime al comisului Ionică Tăutu și constituie o operă deosebit de valoroasă din toate punctele de vedere.

La Academia Romîna, ms. 110, p. 64—70, în tovarășia „Tragodiei“ lui Beldiman, se găsește singura copie completă

* Cf. *Biserica Ortodoxă Romînă*, II (1875), p. 612—616.

** D. V. Barnoschi, *Originile democrației romîne — „Cărvunarii“ — Constituția Moldovei dela 1822*. Iași, 1922, p. 112 și urm.

*** Russo, o. c., p. 115. Sublinierea titlului ne aparține.

**** Russo, o. c., p. 114.

a „Strigării norodului“, transcrisă în 1838, la Bacău, de paharnicul Costachi Nastacu, după alt text, probabil tot copie, al serdarului Iordachi Lascar. Aceasta e de altfel și cea mai recentă copie. În ms. 203, f. 17—32, se află o altă copie, defectuoasă, prescrisă de Andrei Lipan la Brașov, în Iulie 1822. Un fragment dela început cuprinde ms. 95, f. 210. O ultimă copie, și aceasta defectuoasă, este în ms. 4139, f. 27—35, prescrisă de Ion Orbescu, probabil tot la Brașov, în Mart 1822.

Aceste copii păstrează forma moldovenească a limbii, cu toată distanța în timp și spațiu care le separă. Nu poartă însă nici una mențiune despre autor. Existența unor copii la începutul lui Mart 1822, la Brașov, ne dă siguranța că pamfletul a fost scris în vălmășagul vremilor tulburi ale anului 1821 și, astfel, va fi avut un rol eficient în desfășurarea ulterioară a evenimentelor.

* * *

„Strigarea norodului Moldavii“ se poate dispensa de un comentariu istoric. E un pamflet de atmosferă și de fapte. Procedînd metodic, comisiunea Tăutu arată rușinoasa purtare a marilor boeri moldoveni în vremea Eteriei, cînd toți s'au gîndit numai la propria lor soartă, ignorînd complect soarta neamului. Și nu-l cruță nici pe mitropolitul Veniamin Costache, păstorul care uită de turmă și de nevoile ei. Cercetînd apoi mobilul adînc al purtărilor unora din marii boeri, Tăutu le dovedește că onorurile și bogățiile, la care rîvneau, le-ar fi putut dobîndi demn, pe altă cale, pe calea patriotismului și a democrației.

Și e interesant de observat că între cele 77 ponturi ale constituției din 13 Septembrie 1822 și între doleanțele și constatările din „Strigarea norodului“, se vedește o perfectă identitate de atmosferă; o comparație amănunțită ar putea să arate — cred — definitiv, că „Strigarea norodului“ și constituția din 1822 sînt datorite amîndouă comisului Ionică Tăutu. D. Barnoschi ar trebui să-și îndrepte rezervele sale mai ales asupra transcrierii moderne a celor 77 ponturi, anumite confuzii de stil rămînînd astfel numai pe sama transcrierii.

Ținem totodată să amintim că proiectul de constituție din 13 Septembrie 1822 și doleanțele exprimate în „Strigarea norodului“ își găsesc un corespondent interesant în memoriul prezentat consulului rus Pini de boerii munteni refugiați la Brașov, în 1821. Autorul acestui memoriu pare a fi Alexandru Vilara. *

Nădăjduim că, după ce vom publica și al doilea pamflet amintit al lui Tăutu, inedit și el, ne vom putea opri mai

* Publicat, tradus din grecește, în Aricescu, *Acte justificative*, p. 187—205. Originalul la Academia Romînă.

de-aproape la amîndouă, spre a releva deosebita valoare etică și literară a acestor două scrieri ale adîncului patriot moldovean, determinînd implicit și rolul jucat de acesta în procesul de regenerare a neamului românesc din primul pătrar al veacului al nouăsprezecelea.

În paginile ce urmează, transcriem „Strigarea norodului” întocmai după cîpia din ms. 110 al Academiei Romîne — deși se pare că și această copie nu este ideală — păstrînd toate particularitățile moldovenești ale limbii.

*Strigaré norodului Moldavii cătră boerii pribegiți
și cătră Mitropolitul.*

Înalt preosfinții sali, al Moldavii arhipăstor și mitropolit, chirio chir Veniamin și cătră dumnealor boeri ce alcătuesc statul oblăduirii acestui pămănt al Moldavii.

Au fost vremi să lăsați, pentru un minunt, tot felul de interes particularnic și să vă țântiți gîndiré și îngrijiré la interesul obștesc! Să lăsați prigonirile și dihonie ce aveți între dumnévoastră și, cu unire, să lucrați celi de folosul patriei! Să lăsați ura ce purtați cătră toți cielanți mai mici, (pe cari îi socotiți și crediți că sînt înadînși născuți, ca pe spatile lor grămădind măgle * de lemni, să le aprindeți și, arzînd cu foc, ei să le rabde fără a vă bănui) și să sădiți, în locul protivnicii urmări din parté dumnévoastră, dulcili santiment al patriotizmului! Dar pențrucă nici asăminé datorii a dumnévoastră n'ați urmat, fac pe obști ca să-și rădici glasul său, acel amortit de atăté vécuri și, strigănd cătră dumnévoastră, să-l facă a răsuna până la înaltili tronuri!

Silnicili nevoi de pre dinlăuntru, cari de multe vremi ticăloșăsc pre norodul Moldavii, au fost totdeauna pentru dănsul dreptăți legiuite ca să-și ceară driturile ce i s'ar cuvini, spre a să bucura și el de o pacinică fericiri, sînguratec punct împregiurul cărué trebui să să învărtească toati îngrijările unii obștimi alcătuiti de ensăcturi a omenirii.

Acest pămănt, odinioară, ocărmuit de endipendanții săi voevozi, au avut hotarăle sale în întindiri, așăzămănturile sale în datorii, preveleghiurile sale în urmare, și pravilile sale, în datoriiile unui ensăct cătră altul. Toati acesté era în lucrari supt priviré și primiré națiilor învecinati. În urmă, vremé au prelungit o epohă în cari îndesătili năvăliri a neastămpăraților Tătari, ce fără cuviință și dreptati tulbura tienita odihnă a acestui norod, au fost pricină cari au cerut neapărat aflari de adăpost

* Grămezi, mormane.

supt vreo puteri megieșită. Aceasta s'au făcut de cătră Voevodul Bogdan, cari au întemeet așăzământuri cu pré puternica Poartă Othomanicească și prin accia de iznoavă au încredințat buna odihnă și statornicie lăcuitoților aceștii țări. Preveleghiile așăzati atunci, pre cari obște Moldavii nu contenești de a le sfinți, au avut câteva vremi de urmari. Dar răul catahrisis, cari când esti neînfrănat faci ca binili cel mai desăvârșit să să facă isvor răutății, începând îndată a stăpăni acest loc, s'au văzut boerii (a căroră scaoni dumnéoastră țâneți astăzi!) răvnind domneștii cununi și, neînvoindu-să între dănșii, întrecându-să unul cu altul, să îndesa să o răpiască. Dintr'aceasta au născut puternica pricină de intrigă între dănșii, legiuita pricină a apărării domnilor și sfânta datorii a pré puternicii Porții ca să pui în lucrari liniștire. Toati au venit la un punct și neînvoiala între boeri nu s'a putut ostoi decât numai cu punire pre scaun a nații grecești.

Vremé, cari ține în sânul său prilejuri de tot feliul de urmări, aducând dela Vosfor, unul după altul, feliuri de domni, cătră accia feliuri de vânzări, pricinuite de aci cari n'au sămțit în inima lor dulcile santiment al patriotizmului, și feliuri de tulburări în vremi, atâta au schimbat așăzatile privelegii, încât statul Moldavii acum nu esti decât un scheletru a grozăviei, pre cari dacă ar fi puțință a-l vidé acel vechiu irou al acestui pământ, voevodul Ștefan cel Mari, ar veni în cel de pre urmă năcaz și dez-nădăjduire..., căci

In priveleghetili daturi.

Vechile preveleghii, însămnând toati datoriile noastre și toati driturile, arată tot ceia ci eram datori să dăm; și Moldavié în vremili trecute, mai puțin norodită, mai puțin deprinsă în comerțu-i și mai puțin avută, înpliné pre toati acelé fără să sămță. Apoi cât poate fi de mare mierară acestui norod, când, acum, mai mult la număr și supt îndemnatici prilejuri a neguțătorii, să vedi în neputință a înplini dările aceloraș așăzământuri!

Norodul, nevoit a lua aminte, n'au trecut încă în uitare că în vremé războiului trecut, dela 806 și până la 1812, mărire sa, monarhul Rosăei, cu mâini darnici au slobozăt haznelile sali supt înaltă poruncă, ca să să plătească, în bani, tot ceia ci să va lua din pământul acesta, în trebuința armiei împărăteștii sali măriri. Apoi norodul, dând tot ceia ci i s'au cerut, poati arăta un număr mari de dări pentru cari n'au luat nici cé mai mică plată. Și, în vremi ce știe că împărăteasca hazné au plătit pentru toati

acelé, fără cruțare, rămâne în prepusul său, fără eșiri, că plățile aceli, orânduite pentru folosul obștiei, au alcătuit în pământul acesta numai câteva folosuri înalti. Și norodul s'au bucurat deagiuns când, din poronca împărăteștii sali măriri, i s'au dăruit stanțele de fân, rămasă în urma armiei. Apoi cu păreri de rău au privit că vânzare lor au alcătuit folosuri streini obștiei. Nici esti cu ochi adormiți, ca să nu vază poroncile ce pré puternica Poartă dă, de a să plăti cu bună tocmală aceli ce în trebuința sa să vor lua de aici. De unde dar curgi opriré vânzări cei de bună-voi și, în locul ei, prețurile hotărâti și păgubitoare? Să lasă a zăci câte altile, pe cari obștie din sudorile ei plătești, unile fără a ști de să dau unde sânt rânduite, precum banii cutiei mililor, rășurile * și celelalti; și altile, fără a ști supt cari drept și așăzământ le plătești, precum banii căldărilor, cvitul și treciré pînii piste hotar, plata pentru viti, vama pe lucruri ce nu trec piste graniță și altile.

In rândueli.

Iubiré de argint, această maică de răutăți, neadormită în șpiculații, zărind prilej de a câștiga supt stima vechilor vovevozi, din vremi în vremi, din mult în mai mult, au prifăcut ocărmuiré în orândă,** slujbile patriei în neguțitorii, cinurile*** în venit și toati în jac; căci, de cățiva ani, cari logofăt mari, vornic, vistiernic, ispravnic, samiș, ocolaș, vornicel și vătăman, s'au rânduie fără să nu-ș' cumperi el slujba? Și cari dintru aceștie au împlinit datoriile slujbii sale fără să nu jăcuiască, ca să pui la loc banii ce au dat? Și cini s'au cinstit cu vreun cin fără dari di bani, sau fără a sluji ani întregi în beciurile și în cozile butcelor dumnévoastră, sau fără a să cununa cu vreo slujnică din curte?

Răspundeți, boeri, și, di esti vreunul, arătați-l, căci obștie nici pre unul nu cunoaști!

In obiceiurile țării.

Din în vechimi, slujbile patriei era dati asupra persoanelor rânduite pentru toată vreme domniei vovodului ce orândué aceli slujbe, și nimini nu puté faci prifaciri decât numai ori însuși schimbare domniei, sau vreo vinovății. Vreme însă au schimbat, ca acum slujbile să să pri-

* O dare specială.

** Arendă.

*** Ranguri.

facă în tot anul și multi încă, fără pricină, de multe ori pe an; și aceasta esti de când slujbile patriei au început a să numi schivirnisăli.

În vreme vechi, adunare obștească era alcătuită de toati stările. Nu demult, însă, s'au văzut, din obștești adunări făcute în Eși, scoasă afară, nu numai cu întregimi, stările al 3 și al 2, dar și purtători de barbi, spatar, până și vornici.

Mai înainte de pomenire ce mai cu temeiu a noroadilor în pământul acesta, era niști robi supt numi de vecini.* În urmă, aceștié s'au prifăcut în scutelnici, oameni slujitori de bunăvoi, pentru apărare de slujbile stăpânirii, și dați cu măsură la toți cei cinstiți cu cinuri. Aceasta au fost și se numești și acum a fi de obști. Dar să văd mulți cu cinuri, lipsiți de scutelnici, și mulți fără cinuri scutesc sati întregi. Scutelnicii fiișticărué cin au numărul lor. Obștié, însă, va puté găsi sati întregi, supt număr de 40, 60 și 80. Rânduilele pentru lăcuitori satilor în vreme vechi mergea potrivit pe stari și numărul lor. Iar acum, satile celor de staré a doa și a triia și satile răzășăști mici, să faci și înpilati. Supt greutate birului și a slujbilor stăpânirii, privesc pe satile celi mari de staré întâi, boerești, ocrotite de celi mai multe din slujbe și ușurati din slujbile celi neapărati și din bir. Obștié va puté arăta sati de 30 și 40 lăcuitori, rânduite deopotrivă în slujbe cu celi de 250 și 300. Aceasta faci pe boeri Moldavii ca pe scutelnicii lor să-i ia în sati streine, căci pe satile lor le scutesc deagiuns numai în dritul puterii.

Iată una din pricinili celi mari a înpilării lăcuitorilor acestui pământ, căci dacă ar stăpâni buna orânduială și dreapta cumpăniri pentru toati satile de obști, lăcuitorii ar da bir și ar sluji stăpânirii îndoit decât acum, fără să săntă.

In paza nației.

Din vreme ce pământul acesta au pus armile gios, au supus încredințare odihnii sale la pré puternica stăpâniri a Porții. Au rămas pentru pază un mic număr de oameni, precum aprozii, dărăbanii, seimenii, copii din casă și altile. Aceștié, fiind adevărați fii ai patriei, nu avé alt santiment strein în inima lor, decât a sluji cu dreptati, a împlini celi porunciti lor di către stăpâniri, a urma datoariilor lor și a fi totdeauna dipărtați de plecaré ce spre vânzare. Răsfățul venit în urmă au privit cu dizgust portul

* Ciudată și naivă această teorie asupra apariției și evoluției rumînici.

acestui pământ și au ales pe acela a fugiților din Alanié; acești, pe cari faptele i-au izgonit din patrie lor, au fost în pământul nostru nu numai priimiți dar încă și aleși de a li să încredința paza patriei și vechii slujbași ai Moldavii au fost dați în mâinile lor, de slugi și rânduși. Cari dar au fost încredințare odihnii patriei noastre, când păzitorii ei streini, fără dureri pentru dânsa, au avut totdeauna plecare a-și vinde sângili la tot cela ce va vré să-l plătească?

In pravili.

Să lasă a zici de pravilile ce era în lucrare în vreme vovezilor endipendânți, dar vechiul Vasălii Vocevod au așăzat pravilile salii potriviti pe adevăratile vechiuri obiceiuri a acestui pământ. Vremé le-au scos și pe acele din divanuri și au așăzat în locul lor pravilile nației grecești. Aceste fiind pentru alti climi, pentru alt norod și pentru alti vremi, au lăsat aici, pentru nepotriviri și lipsuri, slobodă zburare la alegiré obiceiurilor vechi, cari au rămas fără condică și fără număr.

Apoi în anii trecuți s'au așăzat condicul domnului Calimah, bun, drept, cuprinzător, dar înzăstrat cu două greșăli. Cé dintăi, neînsemnaré obiceiurilor vechi, nici în ființă nici în număr, din cari rămăni slobozănie giudecătorilor a li alege după voința lor; și al doilé, pentrucă esti într'o limbă necunoscută de cé mai mari parti a norodului. * În sfârșit, Moldavié ari toati pravilile lumii afară de a ei, ori, spre a zăci mai bini, nu ari nici una.

Acesti în obiceiurile complementari a pravililor, fără să fii însemnate innadins și fără să aibă numărul lor, au drept temei giudecățile în parti urmati după vremi, fii drepti, fii greșite, fii mitarnice, din cari multe fiind unile împotriva altora, nu slujăsc decât ca să dé o slobodă curgeri voinții giudecătorilor, spre a alege pe acele cari după vremi și înpregiurări privesc mai mult folosului lor.

In giudecătorii.

Să poati zici că cărțile de giudecăți a șoltuzilor cu părării lor, ce din în vechimi să da pre la ținuturi în 10 sau 15 rînduri, lămuré și adevărul pricinilor și dreptaté hotărării, mai mult decât cărțile de giudecată și anaforalile celi din divanul de acum înlungite din 3, 4 și până la cinci coți. În divanul de acum, adunat fără hotăräre sau la Curté țării sau la Mitropolii, sau în particularnică casa

* Condica lui Calimah Vv. apare la 1817, în limba greacă.

logofeții mari, lipsiti pravilile di pe masă, nu să audi decât un glas amestecat a părților ci să giudecă, a giudecătorilor, a privitorilor și a celor ce scriu. Adesăori, dela jărtvernical giudecății (unde Themis altădată, cumpănind faptile, protecsuie cu arme în mâini, dreptate, ipolipsis * și cinste) să vedi pornită mânia cari tragi în urma ei ocară, sudalmi și răpiri de cinste. Din gurile giudecătorilor, pricinile să caută numai prin glas, fără deli ** și fără alăturari de ceriri și răspunsuri și când zăceré și dezzăceré ari slobodă curgeri, esti că nicăiure mai bine decât în Moldavié un viclean șiret nu află mai multă îndămănare la giudecată. El ușor poate schimba într'o minunță aceia ce au zis într'altul. Și dinpotrivă, un curat la inimă nicăiure nu poati afla mai multă greutate. Nicăiure aiure decât în cremenalul de acum a Moldavii, n'au stăpănit mai mult acé asemănare ce Solon, odinioară, au făcut pravililor, cu treaba painjănului, prin cari muștile celi mari mergând, o rump și trec. Iar celi mici să înpleticesc și mor. Intr'un cuvânt, pravilile sânt în theorii, iar în lucrare interesul și mita și părtiniré de un chip, cât vai de acel ce să giudecă și nu știi dizlega sofizmile ce i să dau prin hotărări sau mai bini a zăci, vai de acel ce să giudecă și nu ari bani să-și cumperi dreptul său! Delile lipsăsc și niști condici cu puțin hîrtii, ce rămân în canțilerii, sânt atât de rău păzite încât, vrând cineva a căuta vreo pricină urmată cu zăci ani mai înnaite, n'ai cum afla, și nici cini au fost scriitor pe vremé aceia întru acé canțilerii n'ai cum îl găsi. Nu sânt mai mult decât 4 ani de când pe la toate dregătoriile s'au dat câte un condic de a domnului Calimah, și obștié ari bună știință că acum lipsăsc mai dela toati locurile.

In școli.

Cu toati că plata pentru cheltuelile școalilor mergi fără cruțare, dar rodul esti atât de smintit, încât numărul bunilor ucenici esti ca a Finixului.*** Pricina esti privigheré acé ré și cu oichii adormiți ori, spre a zăci mai bini, un moldovan a învăța și a răzbati științele esti a tragi asupra lui ura și prigoniré meghistanilor săi,**** cari, mărginiți în învățătura numai de a puté deabiia iscăli, să tem de vrednicie ce poati arăta un mai învățat decât dănșii. Ispita poati

* Considerație, vază.

** Dosare.

*** Păsărea Phoenix.

**** Mai marii, superiorii săi.

vădi adevărul acesta și, piste toati aceste, apoi un întrebătoriu de aceste în pământul nostru s'ar osândi în cremenal ca un apostat.

Iată stat dezbrăcat de toată buna rânduială, supt cari norodul Moldavii de atâta vremi au stătut nădușit di cătră boerii săi, ca să nu poată faci arătare pré puternicii Porți marturii cei duși la Costandinopol și prin maneurile Moldaviei surguniți de acolo.

Națiilor, cari pe globul acesta vă sfădiți cu armile în mâini pentru pricini puțin atingătoare de adevăratul folos și cu nebăgare în samă vă vărsați sângili pentru interesuri părute, pricinuind adevărată ticăloșii la celi mai multe din ensăcturi, luați pildă de răbdari dela norodul Moldavii! Negreșit, în staturile voastre nu s'au văzut nicăiure atâte dări fără pricină, atâte răli întrebuintări în ivală, cumpărări de slujbile patriei, vânzări de cinuri, răli potriviri în rândueli, prunci,— giudecători celor bătrâni, prădăciuni de cătră însuși păzitorii nației, lipsa de istov a pravililor, giudecăți strămbi, hatăr, părtiniri și mită, piedici a științi și a învățaturii și câte altile! Vedeți pre toati acesté în pământul Moldavii, aduse numai de boerii săi și priviți pe lăcuitori, puindu-și vărtuté cé mai di pre urmă întru a le suferi, numai pentruca să nu-și închidă glasul dreptății lor, nădăjduind cu încredințare că negreșit, când ceriul va agiuta ca acest glas duios să poată răzbatî până la înaltul tron din Costandinopol, atuncé îndată va veni de acolo îndreptare lucrurilor și răsplătire lucrătorilor de atâte răutăți.

Acesté sânt, boerilor, rălile cu cari de mulți ani ați ticăloșit norodul Moldavii! Acesté v'au făcut pe dumnévoastră de răs în ochii neamurilor învecinate! Acesté au fost piedica învățaturii acestui norod și stavila fericirii sali! Și acesté fac pe niamurile Evropii a ne număra între noroadile celi varvare.

Veți puté dumnévoastră răspunde că pământul acesta ari rânduții săi domni, cu puteri, și că acesté ar fi ispravă a lucrărilor lor!

Obștié nu tăgăduști putéré domniei, dar i să pari că esti mărginită în așăzatile preveleghii și esti de obștii știut că pré puternica Poartă niciodată n'au voit a avé în pământul acesta un norod jăcuit peste preveleghii, rău întrebuintat în pravili, înstrămbătătît în giudecăți, fără regulă în cantțlerii, de batgiocură în rândueli și mansupuri* și prost în știință; ce, fără îndoială, înalta voință au fost în

* Slujbe.

oblastul acesta să stăpânească pravila și bunile rândueli, și să inflorească științele și meșteșugurile!

Nu, boerilor, nu! Domnii au știut a-și păzi drumul lor și tot ce au făcut cu pășiri piste vechili așăzământuri, au fost cu unire și supt iscăliturile dumnévoastră, carii, măguliți de acé dișartă slavă a vă vidé logofeți mari, vornici, vistiernici și altile, ați dat fără mustraré cugetului tot sucul patriei dumnévoastră! Căci pentru a dovedi cum că acești reli întrebuițări urmează de mulți ani în pământul acesta, obștié, lasă că dumnévoastră nu puteți tăgădui, lasă că sănt cunoscuti de toati niamurile învecinate, dar aduci pre însuși lucru în mărturii. Apoi dacă vreodată ați purtat în inimă dulcele santiment a patriotizmului, arătați când ați făcut pré puternicii Porți cunoscuti acesté și nu s'au îndreptat! Și di vremi ce pré puternica imperie a Rosăei au primit în bunăvoință a lua asupra sa protecsăé acestii țări, arătați cari lucru cu rânduială ați cerut și ia n'au fost mijlocitoare a să împlini? Obștié nu tăgăduesti, mai ales să cunoaști pré mult datoare la câțiva din dumnévoastră, cari ați priimit a arăta iubire patriei în opriré banilor ce cerea domnul Calimah cu anafora legiuită și cu iscăliturile a altora câțiva iarăși din dumnévoastră. Inșă arătați cărorora ari dreptati a bănuî pentru banii ce aceluiaș voevod s'au dat la anii cei pre urmă a domniei sali!

Dacă n'ați știut prin cari chip să aduceți în pământul acesta bunile rândueli, era destul să priviți în chesarcraiasca Bucovina, așăzământurile făcute, după cari norodul de acolo să bucură de o pășiri înainte în fericiré sa. Era destul să priviți acum mai în urmă cum în Basarabié, din pravilile și obiceiurile acestui pământ, a căror urmari acolo s'au întărit, s'au alcătuit obrezovanié statului, după cari norodul mulțămit mergi înainte cu învioșari. Și să fi făcut cunoscute pré puternicii Porți, pe de o parti nerânduelile ce stăpănesc în pământul acesta și pe de altă parti aceli așăzământuri, și negreșit cătră acelé adăogând și înalta sa socotință și chibzuirii, ar fi poroncit puneré în lucrare. Dar ce zicem! aceasta ar fi fost împotriva dumnévoastră, căci v'ați fi înpuținat veniturile, să slujiți patriei, iar nu să chiverniniți; înșfârșit, ar fi fost lucru peste putință ca să-l fi cerut!

Lăcuitarii Bucovinii și a Basarabiei au fost fericiți de n'au avut între dănsii amestecați boeri mari, căci ei singuri și cu cei mai de staré al doilé țintindu-și îngrijiré la enteresul obștesc, au procitit socotințele celi spre acel folos, cătră care adăogându-să chibzuirile înaltelor stăpâniri, au alcătuit închipuirile de niște staturi regulate; din înpo-

trivă, trei sau patru boeri din boerii dumnévoastră ar fi fost deagiuns să împiedeci aceli socotinți, di să nimeré nenorociré și între ei să alcătuiască înperecheri, să presoare tulburări și intrigi în loc de chibzuire și pentru folosul obștesc să stărnească felonichii de proedrii (șideri mai în-tăi) și evghenii; în loc de a să îngriji pentru statul întreg, să să indeletnicească cu hronologhiile, ca să-și afle ghe-nealoghié (adică turpina naștirii); în sfârșăt, în loc de a isprăvi aceia ce esti acum făcută acolo, să tragă asupra lor ura înaltelor tronuri (scaune).

Pré puternica Poartă totdeauna au știut că în pământul acesta sânt în lucrare preveleghiile așăzati, pravilile lui și bunile rândueli. Totdeauna, prin înaltele ei fermatururi, au poruncit domnilor stăpânitori și dumnévoastră, dreptile cumpăniri, bunili rândueli, neasupriri și îngrijăré pentru neîmpilaré lăcuitorilor. Iar pentru a cunoaște relile întrebuintări ce urmează, au trebuit a i să face știute. Inșă dumnévoastră negreșit n'ati putut face aceasta, căci v'ati fi stricat neguțitorié și norodul, gemând sub giugul dumnévoastră, au avut totdeauna glasul nădușit.

Lăcuitorii aceștii țări, având pe dumnévoastră drept cei întâi stătători ai patriei, au așteptat din vremi în vremi să puneți în lucrare îndreptaré lucrurilor și în locul ticăloșiei să vă siliți a sădi fericiré. Și tocmai ca să nu dé vreo sminteală dreptății ce are, ci mai vartos să-i lasă a avé un glas deschis, s'au silit a da în toati vremile tot ceia ce i s'au cerut, până și piste puțința sa și fără să cercetezi.

Apoi, în loc de îndreptare, cu păreri de rău au privit din vremi în vremi adăogiré răului, și cu păreri de rău au privit mai înainte, că răbdaré lor nu după mult va veni în cel de pe urmă hotar, și vor fi siliți a răportui că au sfârșăt tot și că di la cel ce n'ari nu să poati lua!

Fiindcă Moldavié în sânul său nu are izvor dá monedă, ci spre întâmpinaré trebuinților sale aduce de piste hotar, în schimb producturile și vitele ce ari, cari și treceré acestor producturi este oprită fără gré plată.

Când obștié au văzut că dumnévoastră priviți cu ochi nebăgători în samă la ticăloșiile și nevoile ei, și i s'au curmat nedejdile ei de a mai aștepta îndreptare dela dumnévoastră, au rămas a gândi și, spre a afla calé fericirii sale, au fost strimtorită a mergi cu cugetaré înapoi pre calé aceia prin cari i-au venit ticăloșiile, și a răzbati până la adevăratul lor izvor. În cercetaré sa, ia au sămțit că dacă domnij Moldavii ar fi fost în diiadohii,* dacă ar fi

* Succesiune.

fost cumva legiuită urmare, ce trebué a păzi niamurile a-celor domni, pentruca nu, după vremi, să să facă niște noi țirani, și dacă pentru domni însuși ar fi fost cumva pusă stavilă a nu păși piste privileghii și pravili, atuncé Moldavié supt un voevod patriot, cu dureri pentru statul său, pe cari știie că are a-l lăsa la fireștii săi următori, mergând pe un drum incredințat și ușor, împlinind toati datoriile sali cătră pré puternica Poartă, fără sminteală ar fi fost unul din pământurile cele fericiti, în cari, precum în altile, ar fi acum înflorite științele și meșteșugurile. Dar vai de acest norod! vécuri întregi au trecut întru întunerice! și să află cu mii de pași înapoia națiilor dinpregiurul său, a căroră pământuri sânt sămănate de trufile și iroiceștile vitejii, ce au eșit strălucind din mâinile sale pe la al 15 véc.

Intr'acest chip aflându-să lucrurile aproape de hotărârele celi di pre urmă, în cari nevoia trebué să aducă toati putințele unii diznădăjduiri și să facă pre obștie a eși înainté scaunilor pre care șadeți, unde scoțându-să în ivală nevrednicié de a sta pe dănsăle, să să adresarisască dédreptul, fără mijlociri, cătră pré puternica Poartă, să-și plângă acolò nerânduelile, jacurile, asupririle și împilaré, isprăvi a vinovatelor facti a dumnévoastră, pe cari totdeauna le-ați ascuns dinnainté ei știința, și să ceară dela ei stăpăniască milostivire, puneri la cali de celi spre folosul țării. Intr'acest chip aflându-să lucrurile, deodata obștie s'au văzut adusă, prin niște de iznoavă facti a dumnévoastră, iarăși pre stânca primejdiei ei. Veniré cé fără de veste a prințipului Ipsilant, unire împreună a tuturor Grecilor presărați printre noi, acé porniri ce au arătat publicarisită a fi spre izbândiré credinții și slobozănie patriei lor, acest pas îndrăzneț *, care și în pământul nostru au lăsat urmi sāngerati, au fost pentru noi o noă priveliști, și obștie Moldavii, pre cari dumnévoastră totdiauna ați ținut-o în neștiința adevărului pricinilor, au avut ochii țințiți asupra mișcărilor dumnévoastră, pentruca din acelé să-și poată chibzui urmărili ei. Au văzut pre domnul stăpănitor făcând vizită acestui prințip, noapte, într'acelaș cias în cari au sosit. Au văzut pre oamenii acestui prințip adunați cu multe zile mai înainte în orașul Eșii, supt privigheré domnului stăpănitor și a dumnévoastră și alcătuiți din arnăuții ce era în slujba Curții și a țării și din arnăuții ce sluja la dumnévoastră, precum și de Greci

* „Αὐτὸ τὸ πολυρόν Β:μα” (Dedesubt, această traducere greacă, nu se găsește în ms. 4139).

și prinzând pre Turcii ce să afla veniți cu neguțitorii și în alte trebuințe, fără milostiyiri, prin feluri de morți ce poate scorni herul și pravul de pușcă, au udat pământul nostru cu sângili lor. N'au rămas îndoială că fapta aceasta era împotriva pré puternicii Porți. Și obștié aștepta dela dumnévoastră—carij totdeauna v'ați numit credincioși slujători aceștii nalte stăpâniri—să opriți acest lucru din pământul dumnévoastră. Dar în loc de a vidé din parté dumnévoastră vreo sălință spre opriri, în loc să faceți cunoscut printîpului Ipsilant că pământul acesta nu cunoaște pentru sini nici un fel de dreptăți a intra întru așa porniri și (când din parté Luminății Sale ați fi văzut sălnicii) să fi făcut cunoscute obștiéi pricinile și atunci cu puteré norodului (cari era gata) să fi gonit vinovățié din patrié dumnévoastră! În sfârșit, în loc de a vă arăta slugi credincioase pré puternicii Porți, precum vă numeați atunci când vă îndesați la jăcuit, obștié v'au vazut adunându-vă la Curté țării și în taină iscăbind hărtii publice necunoscute!

Au văzut poroncile dati din visterii cătră toate dregătoriile țării, ca rânduiții printîpului Ipsilant cu toată îndămănaré să fii înlesniți a strângi pre la târguri oameni de oaste!

Au văzut pe pre osfințié voastră, părinti mitropoliti, ca pre un alt sfântul Vasălii, alcătuind icenii noi și, ca pre unul din proorocii Samariei, blagoslovind armile spre a să vărșa sângili Othomanilor!

Au văzut luati doi tunuri, ce avém spre sămn a putinții aceștii țări, emblimă a trecutei ei slavă, dovada podobei peceții sale, organ de țfirimonii, cu toate că nevinovati, nevărsătoare de sângi și netrebnici în războai! Obștié s'au văzut pre sini jăcuită de cai, prădată în averile a cățiva, răpită de cinsti și însălnicită ca și a lor soții! Au văzut pe dumnévoastră, boerilor, agiutând cu bani și altile această noi armii! V'au văzut, puțini la număr, sfătuind în taină o oarbă trimetiri de dipotați și alegiri de evghenii și niamuri!

Boerilor ai Moldavii, cari nu căutați decât evghenie! De ați pierdut-o, iată-o! Dați-vă averili în laturi, pentruca scriitorii și acii ce vă sprijănesc minté, povătuindu-vă ca de mână, să nu aibă trebuința a vi să curteni! Și rămășița va fi aceia ce căutați! Iată-vă putința! Intrați în slujbe regulati și videți căți din banii lefilor vă vor rămăné neîntrați în ștrafuri și căți încă veți rămăné în puțini vremi nepublicarisiti că v'au scos din slujbă pentru toată viața!

Dumnéta, boeriule vistier Iordachi Roset, pe cari obștié au aflat că erai gata a da sute de mii de galbini pentru

a cumpăra domnie aceştii țări, drum ai avut fără dare de bani; dar ai mers îndărăpt! Iată prilejul ce ți s'au fost deschis și l-ai pierdut! Indată ce pasul Grecilor au văpsăt pământul nostru cu othomanicescul sânge, să fi arătat norodului adevărul! Prin putere lui (cari era gata) să fi izgonit din pământul nostru tulburările streinilor și, pre lângă aceia că obștié ț'ar fi fost datoare de facire acestui bini, prin cari ar fi fost scăpată și ia de toate primejdiile vieții și a stării ei, dar însuși pré puternica Poartă, milostivă spre cunoștința slujbii cei cu credință, ț'ar fi dăruiat aceasta! Cel mai evghenist între toati staturile, esti acel ce slujăști împăratului său mai cu credință! Un comandir vrednic în vreme războiului, un ministru patriot, credincioși împăratului lor, nedărmați de zădarnica iubire de slavă, nestricați de iubire de argint, sănt totdeauna cinstiți, laudați și slăviți de însuși protivnicii lor. Dinpotrivă, cé mai mari ispravă a unui viclean vânzător, măgulit de nădejdi păruti, esti numai a-și vinde haractirul său și a pierdi aceia de care se bucură în ființă!

Cari au fost temeiturile ce v'au înduplecat la acest fel de urmare? Ce nădejdi v'au putut hrăni? Au doară dela prințipul Ipsilant ați așteptat înnoire scaunului? Au doară dela nație grecească (de cari însuși dumnévoastră adesă-ori v'ati jăluit) ați așteptat binile și fericire? Ce? Pentrucă ați văzut că 400 de arnăuți au putut omorâ, în Eși, 20 de Turci, ați crezut pre împărăție othomanească căzută?

Pe de altă parte, ce rău ați văzut dela pré puternica Poartă și v'ati închipuit dreptății a vă face necredincioși? Au doară, pentrucă v'au cinstit cu cinurile celi mai mari a aceştii țări, pentrucă v'au pus în slujbe! pentrucă, fiind vinovați de împilaré țării, nu v'au osândit! pentrucă, pre scaunile ce ați șazut, ați găsit prilej a vă alcătui răsfățul și stările? ce rău v'ati închipuit a avé pământul acesta dispre niamul othomanilor, și care tirânii ați văzut dispre dănsul? Au nu, când în vreme vechi s'au văzut strămtorit a căuta ocrotiri și adăpostul său, au găsit pe acest niam cu brațul deschis și gata a i-l da? Au nu supt umbra lui am sprijinit de atuncé și până acum bisărica, legea, obiceiurile și tot ce avem? Și dacă în privileghii, pravili, obiceiuri, și altile ce sănt în pământul nostru acum răli întrebuintări, au nu aceste sănt ispravă a înbunării și lingoșirii ce dumnévoastră totdeauna ați purtat cătră Greci? Răspundeți!

În sfârșit, acum obștié v'au văzut lăsând scaunile pe care ați șazut, fugind, și cu fuga aceasta presărând în ini-

mile lăcuiitorilor prepusurile îndoeli și primejdie vieții și stării lor, eu spaimă și cu grozăvii!

Fugiți, nevrednicilor, fugiți! Ascunde-vă-ți în întuneric și, acolo, puneți în aceiaș cumpănă evghenié, sănguratica voastră îndeletniciri, păcatul și rușiné, sănguraticul vostru rod a vinovatelor fapte! Fugiți! Dar osânda vă gonești! Căci dreapta giudecată, pentru necredința ce ați arătat împăratului cărué ați slujăt, și lacrămile celor înstrămbătățiți, a celor jăcuiți, a văduvii, pe cari n'ați căutat, a săracului, pe cari ați asuprit, a tot norodul Moldavii, pe cari acum în sfârșit l-ați adus în uimiri și primejdie, vor striga răsplătiri, până la celi mai dipărtati vécuri a vremii viitoare!

Fugiți! Rușinați-vă de voi însuși! Tinguiți-vă, căci v'ați vândut haractirul! Instreinați-vă, căci patrié, maica voastră, într'a cărié sãn ați șázut ca puii năpărcii, mai mult nu vă cunoaști!

Dăznădăjduiți-vă, căci cei streini vă vor zice: „Dacă stăpânului, a cărué pâine ați mâncat, v'ați arătat necredincioși, cu cât mai vartos acolo unde nu santeți datori!”

Aceste sânt, boerilor, pasuri, cu cari prin răutăți ați răsplătit acestui pământ, pentru că v'au născut, v'au crescut în sânul său, v'au hrănit din sudorile lui, și din ticăloșiile lui v'au alcătuit staré și răsfațul!

Iată epohi în cari, în loc de laudă și nemuriri niamului, v'ați tras asupră-vă ocara, hula și difăimare, care va mergi din gură în gură la viețile viitoare! Iată epohi în cari turma acestui pământ au agiuns să-și povățuiască pre păstorii săi!

Patrii! Patrii! Iată vrăjmașii ce i-ai hrănit în sânul tău, cu laptele nevinovății tali!

Priviți pre cei întâi stătători a națiilor dinprejurul vostru, și vedeți cum, în tulburările celi mari a vremii trecute, au stătut stâlpi a patriei lor, nedărmați și, difăimând vânturile grozăviei, au ținut cırma cu statornicii și fiișicari au povățuit pre noroadile lor la limanul liniștirii! Priviți-i! Alăturați vremile, întâmplările, pricinile! Potrivți faptele și isprăvile și faceți analoghii, ca să aflați de care triaptă santeți!

Acié sânt bărbați iroi a acestui véc! Credincioși slujitori fiișicari împăratului său, durelnici pentru patrié lor, iubitori de folosul obștiei și carii di pe acum aud răsunând în vécurile viitoare trînbița laudei lor!

Domnul stăpânitor să vedi astăzi șázând pre scaunile fării, cerând necontentit dările din parté pământului, fără puteré cu cari au avut și fără boerii acestui oblast; dacă

nădejde înălțimii sale esti a ocroti pe boeri supt aripile celi zugrăvite arzând a finixului *, apoi obștié discoperi că pe finix nu cunoaști și că, cercând litopisățile ei, vedi că Dachia au fost un pământ numărat de Athineni între celi varvare (afară de hotarale Eladii — că călăreții lui Decheval niciodată n'au fost Elini) și că dela Voevodul Dragoș încoace, decând acest loc poartă numi de Moldavié, saunului grecesc niciodată n'au fost supusă. Dinpotrivă, țara aceasta ari împăratul său, pre mărire sa marile Sultan Mahmut al 2 și la al mării sali scaon din vechimi esti supusă .

Iar dacă nădăjduști că să va dizvinovăți înnainte pre puternicii Porți și dacă spre agiutoriul dezvinovățirii va aduce mărturii de ali acestui pământ, obștié discoperi că martorii aciaa, însuși fiind vinovați, au fugit!

* * *

Iată dar, cum comisul Ionică Tăutu, teoretician al unor idealuri nouă de dreptate socială, pare crainicul unor alte zări, glas al vremii la hotarul între două lumi. Aceiași elevație morală, acciași grijă neostoită pentru dreptate și adevăr, acciași frumuseță sufletească găsim numai în scrierile lui Bălcescu și în *Cîntarea Romîniei* a lui Russo. Din priveliștea lacrimilor vărsate de un întreg norod de împilați, pe brazde care nu sînt ale lui, din zvonul tainic al mormintelor strămoșești, comisul Ionică Tăutu a înțeles că singură dragostea de neam este creatoare. Și că această dragoste de neam reclamă forme nouă de viață, ca un suflu imperios ce răzbate de dincolo de vremuri și oameni. „Strigarea norodului“ e astfel și un apel vibrant, pe lingă o critică acerbă; e glasul adîncurilor înălțat tumultuos spre stele, făclii aruncate în beznă, care vor sfîrși totuși prin a înghiți întunericul.

Emil Virtosu

* Pasărea Phoenix era zugrăvită pe stindardul din 1821 al Eteriei, ca un simbol al vechii Elade, ce urma să reînvie din propriași cenușă.

Cronica literară

O nouă ediție a Poeziilor lui Eminescu *

Insfîrșit, avem o ediție a Poeziilor lui Eminescu pe care o putem foileta cu încredere. Este o satisfacție care, până acum, ne fusese refuzată în chip sistematic. Au fost până astăzi multe ediții ale poeziilor lui Eminescu. Care este valoarea lor (sau, mai degrabă, lipsa lor de valoare) a arătat cu prisosință d. G. Ibrăileanu în articolele d-sale din „Viața Românească”. O metodică lipsă de îngrijire și o sistematică falsificare a textului le caracterizează pe toate. Ediția de față este menită să le înlocuiască, pe toate, definitiv.

Numele d-lui G. Ibrăileanu este o garanție pentru aceasta. D. G. Ibrăileanu este singurul eminescolog autentic pe care l-a avut vreodată țara românească. Dela Maiorescu, Eminescu nu și-a mai găsit un critic la înălțimea lui. D. Ibrăileanu are, dealtfel, față de Maiorescu, un avantaj: o dragoste nețârmurită pentru Eminescu și o intuiție care lipsea spiritului sec, rațional și logic al lui Maiorescu. Departe de a-i devia pătrunderea critică, această dragoste, dimpotrivă, i-o ascute și i-o amplifică.

În prefața pe care o pune în fruntea ediției îngrijite de d-sa, d. Ibrăileanu spune despre Eminescu lucruri definitive, deseori inedite, întotdeauna admirabile. Cităm, la întâmplare: „Impresia, cu nimic comparabilă, pe care o face Eminescu asupra cetitorului, se explică, credem noi, printr'un caracter special al poeziei lui”. „Poeziile lirice ale lui Eminescu sînt fără „subiect” și, ceiace e aproape același lucru, Eminescu n'are poezii ocazionale. Eminescu nu cîntă incidentele unei iubiri, ci iubirea; nu cîntă farmecle unei femei, ci femeia; nu ne dă crîmpeie separate din natură, colțuri de peisagii, ci

* Mihail Eminescu, *Poezii*. Ediție îngrijită de G. Ibrăileanu. Editura „Națională”, S. Ciornei.

ceiace este mai general în natură. Că, pentru a ne reda generalul, utilizează colori ale particularului, se înțelege de la sine. Dar ceiace vrea să ne dea, e generalul, iubirea, femeia, natura... Chiar cînd Eminescu, ca să pornească, începe cu un fapt mai particular, *niciodată însă dela un incident*, avem de observat, în primul rînd, că faptul particular nu are caracterul curat personal și excepțional și, în al doilea rînd, că Eminescu se ridică imediat la general și universal"... „Sentimentul din opera lui Eminescu, față cu sentimentele trăite, zilnice ale *omului*, este ca ideia generală față cu imaginile sau ideile particulare din care este extrasă. Și totuși, aceste extrase de sentiment nu sînt stări de suflet abstracte. Ele au o intensitate și o căldură mai mare decît toate sentimentele incidentale din care sînt extrase. Sînt sumă psihologică. Aceste sentimente sînt generale ca o idee, și totuși concrete, vii și tulburătoare ca cea mai profundă emoție". Și acest pasaj, plin de filc: „Ca și muzica, poezia lui Eminescu, prin sentimentul ei general, prin lipsa de subiect și de ocazional, îți transmite cu cea din urmă intensitate o stare emoțională generală, pe care o umpli cu propriile-ți sentimente, pe care o colorezi cu propriile-ți evenimente sufletești. De aici și sentimentul de colaborare al cetitorului, — „cetirea printre rînduri“, iluzionarea lui, credința naivă în adevărul ficțiunii din operă, de aici *sugestivitatea poeziei lui Eminescu*“.

Asupra infinitului din poezia lui Eminescu, asupra afinităților lui cu Schopenhauer, asupra muzicalității lui „hipnotice“ (unde d. Ibrăileanu, fără să aibă aerul, *sugerează* minunat de clar definiția atît de dezbătută a poeziei pure), asupra atîtor alte lucruri încă, d. Ibrăileanu vorbește în prefața d-sale cu o magistrală și categorică înțelegere.

Rari sînt oamenii care să poată vorbi cu atîta căldură și cu atîta dragoste de Eminescu și de Poezie.

Și textul? Mai este oare nevoie să spunem că a fost pentru noi o nemăsurată bucurie să recitim pe Eminescu în ediția îngrijită de d-l Ibrăileanu, cînd, însfîrșit, ne-am văzut scăpați de rimele stîlcite, de sensurile falsificate, de sentimentul acela de neîncredere și neliniște care ne cuprindea răsfoind edițiile de până acum? Toată munca de interpretare și de corijare a greșelilor de text evidente pe care, până acum, eram nevoiți să o facem singuri (și cu cîte inevitabile șovăiri), d. Ibrăileanu a făcut-o pentru noi. De aceia nu ezităm să spunem că ediția de față ne dă, pentru prima oară, expresia complexă și definitivă a geniului poetic al lui Eminescu.

Operele complete ale lui Caragiale*

Editura Cultura Națională a întreprins editarea operelor complete ale lui Caragiale. Ediția îngrijită de d. Paul Zarifopol se prezintă în condițiuni minunate. Textele sînt verificate cu amănunțime. Este prima oară cînd publicul poate avea o ediție *autentică* a lui Caragiale. Deocamdată sînt gata „Nuvelele și Schițele“. D. Zarifopol, căruia îi revine marele merit de a fi pus ordine în opera lui Caragiale, împrăștiată prin tot felul de publicații, a adunat în acest prim volum marile nuvele ca „Făclia de Paști“, „Păcat“, „Două loturi“, etc. și un număr de bucăți din „Momente“, precum și nuvela de mare valoare și atît de puțin cunoscută pînă acum, intitulată „In vremuri de războiu“. Introducerea d-lui Zarifopol este, fără îndoială, unul din cele mai izbutite studii asupra lui Caragiale.

D. Zarifopol nu și-a părăsit în această introducere ascuțimea d-sale polemică, gustul pentru paradox și acea pătimașă căutare a adevărului care îl definește ca eseist și critic. Reproducem începutul acestei introduceri:

„Sînt vechiu, domnilor“, — era vorba favorită a lui Caragiale, cînd se certa cu prietenii săi pentru idei, pentru idei de artă mai cu samă. Păreră populară atribue artiștilor ca atare un conservatism din naștere. Nu interesează aici să verificăm principiul acestei generalizări curente, ci numai, întrucît acea coincidență e, în anume caz, evidentă, să căutăm a preciza condițiile în care ea se arată acolo. Caragiale avea un spirit de o rară mobilitate; prefacerea simpatiilor lui intelectuale în antipatii era fenomen cronic... Totuși e adevărat că simpatia lui pentru ceiace e vechiu, în artă cel puțin, era oarecum sistematică. Cred că acest conservatism ferm, care izbucea numaidecît în dispreț agresiv pentru orice i se părea abatere obraznică și proastă dela adevărurile bine hotărîte, era, probabil, mai întăiu un semn firesc al energiei unui talent care se simțea sigur pe ce apucase odată să știe și refuza cu superbă îndirjire orice i se părea macar o umbră de obiecție la cele hotărîte ca bune și învățate ca atare. Era poate și lenea lui de oriental adevărat care-l îndemna să fugă de osteneala supărătoare, inevitabilă în orice revizuire serioasă a ideilor noastre cele mai confortabil fixate. Presupun, înșfîrșit, că aceste viguroase fatalități interne ale omului au fost întărite de o împrejurare exterioară. Prin cariera sa elegantă și sigură de elită triumfătoare, Junimea își dezvoltase o încredere în sine foarte solid accentuată. Această încredere a avut incarnări diverse și, se înțelege, inegal reușite. În deosebi la

* Ion Luca Caragiale, *Opere complete*. Tomul I: Nuvele și Schițe. Ediție îngrijită de Paul Zarifopol. Editura „Cultura Națională“.

Junimea din București, dacă nu se afirma categoric, se dădea cel puțin a înțelege că, de exemplu, *Faust* cu greu ar putea fi în vreun alt punct de pe glob atât de adevărat priceput și exact prețuit, ca în cercul *Convorbirilor*... Se formase astfel în sînul acelui cerc, un specific extract concentrat de mîndrie națională, monopolizat, firește, pe sama grupării și cu care membrii ei se parfumau, negreșit, cu atât mai simțitor cu cît erau mai tineri... Caragiale tînăr a trăit în acel aer, și e de hănuit că natura lui vioaie a adoptat cu personal exces optimismul acela juvenil și naționalist: ușor și comod devenea pentru dînsul moft și gogomănie, orice era nou, străin de valorile irevocabil consacrate, ori, mai cu samă, deadreptul opus lor. Inșă, negreșit, trebuie aici să ne amintim că inovațiile specific romine pe care le zeflemisea Junimea cuprindeau esențial comori de comicărie... Atîta numai că inovațiile romine au compromis în ochii lui Caragiale noutatea ca atare. Până în anii din urmă ai vieții, el persifla ori invectiva, pe necetitele și nevăzutele, teatrul lui Ibsen ori al lui Strindberg, aproape ca și cum ar fi fost, și ei, niște stilpi ai progresismului romîn dela 1860. Era o obstinație care nu se mai poate înțelege ca o rezistență a cunoscătorului de meserie. Așa s'a făcut că arta lui să fie într'adevăr o artă veche..."

Rîndurile de mai sus prezintă un aspect inedit și interesant (și atât de verosimil) al lui Caragiale. D. Zarifopol nu-și fletează niciodată autorii. Știe să le descoase toate slăbiciunile după cum știe, prin contrast cu aceste slăbiciuni, să pună într'o lumină nouă calitățile lor. D-sa procedează în introducerea sa la analiza amănunțită a poeziei lui Caragiale. Intre altele, analiza „Păcatului”, a nuvelei atât de cunoscute a lui Caragiale, este magistrală. Este un desăvirșit exemplu de tact și de fineță critică. Același lucru și în analiza „Făcliei de Paști”. Ceiace desprinde, mai ales, d. Zarifopol din proza lui Caragiale este predominanța mijloacelor teatrale în opera lui narativă. Caragiale a fost în primul rînd dramaturg. Viziunea lui a fost, mereu, aceea a unui romancier sau novelist. De aceia descripțiile sînt, în proza lui, rare și scurte. De aceia narațiunea este condusă rapid și săvant întoarsă spre desnodămînt. De aceia efectele sînt aranjate teatral și coincidențele acumulate cu exces (cum foarte bine remarcă acest lucru d. Zarifopol în „Păcat” unde „peripețiile din urmă... se urmează cu precipitare savantă, proprie viziunii dramatice“).

Totuși, tocmai această întrebuintare a tehnicei dramatice în genul narativ dă prozei lui Caragiale o vioiciune și o putere de viață imensă. Lectura nuvelilor și schițelor din ediția îngrijită de d. Zarifopol ne-a prilejuit din nou această constatare. Mai mult decît nuvelele lui mari (*Făclia de Paște*, *Păcat*), schițele lui Caragiale sînt, într'adevăr, unice în lite-

ratura noastră. Ne-am dat sama încăodată că, în acest gen, toți cei care au venit în urma lui, i-au fost tributari, rareori egalându-l, niciodată întrecându-l, și rămânându-i inferiori mai întotdeauna. Mai mult: „Momentele“ lui Caragiale n'au pierdut nici ca actualitate. Mache și Lache, Nae și Mitică, burtă-verzii bucureșteni, eroii de pomină ai „Momentelor“, au rămas neschimbați, aceiași ca și acum treizeci sau patruzeci de ani — cum au rămas neschimbați și burghezii parizieni ai lui Courteline. Lucru curios: lumea teatrului lui Caragiale pare, deja, în parte, o lume care a fost. Lumea „Momentelor“ și a Schițelor se dovedește a fi și astăzi aceeași. E'o lume care a rămas. Și totuși nu sînt două lumi deosebite. Poate pentru că lumea din teatrul lui Caragiale este mult mai ancorată în timp, aparține mult mai mult decît lumea „Momentelor“ unei anumite epoci.

Dar aceasta este o ipoteză care ar cere un vast capitol special.

Al. A. Philippide

Cronica economică

Impozite comerciale. — Patenta.

Dacă am compara ordinele de zi ale Parlamentului actual cu acelea de până acum cincizeci de ani, am fi desigur izbiți de preponderența crescîndă pe care a luat-o în viața publică materia economică, sub formele variate pe care le îmbracă azi, ale chestiunilor financiare, chestiunilor fiscale, chestiunilor vamale, sociale, de porturi, feroviare, etc., etc.

Parafrazînd pe d. de Peyerimhoff, care vorbea despre *formulele moderne în organizarea economică*, vom spune că „Statul de acum cincizeci de ani era o mașină juridică și o mașină militară. Statul din 1930 este o mașină economică și financiară”.

Reformele fiscale din Decembrie și cele anunțate pentru 1930 dau naștere la explicabile preocupări și discuții foarte agitate. Retrăim vremea „cedulelor Titulescu”.

De data aceasta se poate prevedea un lung an de multe frământări financiare. Presiunile s'au deslănțuit și lupta e în toi.

Un aspect al luptei dată de comercianți și industriași în vederea legislației fiscale care se anunță, este lupta pentru reintroducerea impozitului vechiu al patentei.

Nu întotdeauna e criticabilă întoarcerea la metode perimate.

După cum, în politică, cine azi e delicvent, mine e erou, tot așa în materie de practică economică. Nu pot fi metode definitive. Ceiace azi pare procedeu ireproșabil, mine devine sistem condamnat. Și reciproc.

Cu atît mai mult atunci cînd noul sistem nu a fost aplaudat nici un singur moment, el trebuie să caute a fi înlocuit, indiferent dacă se propune o revenire la procedee vechi sau altele cu totul neexperimentate.

În orice caz, pentru cel ce caută a studia comparativ avantajele și desavantajele, studiul este mult mai înlesnit atunci cînd este vorba de metode deja experimentate.

În materie de impozite, ceiace interesează mai mult acum, nu mai e preocuparea nici asupra așezării, nici asupra constatării, nici asupra tarifării, nici asupra stabilirii și nici chiar asupra subiectivității sau obiectivității impozitelor. Ceiace interesează azi este de a se revizui sistemul de constatare a veniturilor impozabile.

Problema astfel simplificată, vom face abstracție în această cronică de avantajele și dezavantajele patentei din celelalte puncte de vedere, obișnuite în cercetările științei impunerilor, mărginindu-ne la preocuparea de o metodă de constatare.

În felul acesta, ținem samă de dezideratele actuale ale comerțului și industriei, care sînt nemulțumite nu de așezarea, perceperea, tarifarea, stabilirea sau obiectivitatea impozitelor, ci sînt profund contrariate de practica constatării veniturilor.

Înțelesul nemulțumirilor comerțului și industriei a fost clar evidențiat de expunerea d-lui M. Manoilescu la adunarea președinților Camerelor de Comerț și de Industrie din țară.

„Noi nu avem astăzi în România — spunea d. Manoilescu — pentru comerț și industrie un adevărat impozit pe venit.

„În adevăr, Comisiile de impuneri nu stabilesc și nu caută să stabilească venitul real al comerciantului. Ele și-au făcut o regulă din a respinge dela dovezi registrele comerciantului, care sînt unicul mijloc de a stabili venitul real, atunci cînd legea admite, în mod cu totul excepțional și numai în cazurile de vădită rea credință, neluarea în considerare a registrelor.

„În al doilea rînd, impunerile se ordonă din oficiu, în fiecare an. Ministerul Finanțelor dînd pe față circulări prin care dispune ca nici un comerciant să nu fie impus mai puțin decît în anul precedent, oricît de mult ar fi scăzut veniturile sale și chiar dacă în locul veniturilor ar fi o pagubă.

„Tot din oficiu se ordonă care trebuie să fie minimum impozabil pentru diferite categorii de comercianți. În felul acesta impunerea comerțului încetează de a mai fi o impunere pe venit, ci este pur și simplu o patentă, ba ceiace e mai rău nu e cel puțin o patentă logică, dreaptă și rațională, cum ar fi o patentă legiferată, ci este o patentă absurdă, arbitrară și irațională, așa cum numai întîmplarea oarbă hotărăște”.

În sfîrșit, nu se scad niciodată pagubele pe trecut, fiindcă de altfel acest lucru nici nu este prevăzut de lege.

Prin acest din urmă fapt, se falsifică de asemenea spiritul impozitului pe venit. În America și, în vremea din urmă, în Franța, nu se aplică nici un impozit pentru venitul pe anul în curs înainte de a se scădea din acest comerț pagubele suferite în anii precedenți. În modul acesta numai, se face o

reală și sinceră aplicare a principiului după care venitul și numai venitul real realizat de o întreprindere este impozabil.

„Sistemul patentar ar fi, față cu impunerea care se face astăzi, cel puțin un sistem mai sincer. Am trăit atîta vreme sub nesinceritatea bugetară! Din fericire în amîndouă domeniile s'a deschis o eră nouă. De ce să nu se deschidă și era sincerității fiscale?”

* * *

In ce constă sistemul patentei?

Impozitul patentelor era impozitul vechiului nostru sistem fiscal, care combina cele mai multe semne exterioare.

Patentele loveau — după termenii art. 1 al „Legii asupra patentelor” din 27 Mart 1863 (astfel cum era în vigoare, în urma modificărilor, la 1921) — „pe tot individul român sau străin, care exercita în Principatele Unite un comerț, industrie sau o profesie din acelea care nu vor fi cuprinse în excepțiile hotărîte prin prezenta lege”. Principiul era deci, că acest impozit atingea toate beneficiile *profesionale* și nu numai beneficiile *comerciale* cum se pretinde foarte adeseori.

Totuși, acest principiu era întrucîtva răsturnat prin excepții. Mai multe ocupații profesionale scăpau de patentă, fie pentru rațiuni de sollicitudine în privința anumitor contribuabili, fie ca urmare a imposibilității de a evalua prin semne exterioare beneficiile impozabile.

Patentele nu atingeau, într'adevăr, în scopul de a menaja anumite clase de contribuabili, 18 categorii de indivizi prevăzuți de art. 10 al legii.

Erau scutite, pe de altă parte, din cauza imposibilităților de a evalua prin semne exterioare beneficiile impozabile, un mare număr de profesii liberale, afară de acelea care erau taxate după valoarea locativă a locuinței.

Deci, dacă în principiu patentele atingeau toate veniturile profesionale, în fapt ele nu atingeau decît beneficiile comerciantului și ale industriașului și, excepțional, celelalte venituri profesionale.

* * *

Patentele erau un impozit de colitate.

Tariful patentelor cuprindea două diviziuni (art. 2): dreptul fix, care făcea obiectul tablourilor A, B, C, și dreptul proporțional care se determina în raport cu valoarea locativă.

Dreptul fix (care ar fi fost preferabil să se numească altfel, de exemplu, drept profesional, căci nu era adeseori fix, ci era compus din elemente cu bază variabilă) avea de

scop de a stabili intrucîtva *ierarhia fiscală a profesiunilor*, diversele profesii fiind susceptibile de a furniza profituri diferite. După natura lor, profesiunile erau aranjate în tablourile A, B, C.

Tabloul A. — Pentru profesiunile aranjate în tabloul A, dreptul fix depindea de natura profesiei și de importanța populației locului.

1. — Din punct de vedere al naturii profesiei, profesiunile din tabloul A erau grupate în 8 clase, după rentabilitatea lor prezumată. Se estima, de exemplu, că un comerț de ghiață era de natură să raporteze mai puțin decît un comerț de băcănie sau de măcelărie. Dreptul fix prevăzut pentru băcănie sau măcelărie era deci mai urcat decît pentru ghiață.

2. — Din punct de vedere al importanței locului, erau prevăzute 6 clase. Se estima că un comerț aproape la fel de băcănie sau de măcelărie, de exemplu, raporta mai mult într'un oraș mare decît într'unul mijlociu, și mai mult într'un oraș mijlociu decît într'un sat.

Pentru a și ceiace trebuia să plătească un patentabil de la tabloul A, trebuia văzut *la ce clasă aparținea profesia* pe care acesta o exercita; apoi trebuia căutat ceiace plătea clasa numită pentru *categoria de populație* la care aparținea locul în care era exercitat comerțul.

Tabloul B. — Pentru anumite profesii speciale, pentru anumite întreprinderi extrem de importante, datele din tabloul A nu puteau ajunge, astfel că aplicarea acestui tablou A ar fi îndicat să se aplice același drept fix și unui magazin de mărunțișuri și unui magazin de primul rang. De aceea, anumite profesii — vre-o 20 aproximativ — făceau obiectul unui tablou special, tabloul B. (Intrau aci hăncile, asigurarile, hotarnicii, etc.)

În acest tablou, dreptul fix cuprindea două elemente: 1° o taxă al cărei total varia după profesie, după populație, uneori după alte elemente (de ex. mărimea capitalului din bănci); 2° o taxă variabilă în general determinată în funcție de cifra personalului. Această a doua taxă ar fi permis astfel a se taxa mai greu marile magazine de noutăți.

Tabloul C. — Pentru anumite întreprinderi, îndoitul criteriu al tabloului A nu putea conveni, iar natura lor nu permitea să fie aranjate în tabloul B. Astfel erau întreprinderile industriale a căror importanță este în general cu totul independentă de importanța locului în care sînt situate.

Tarificarea acestui tablou era extrem de complexă. Dreptul fix cuprindea uneori o taxă determinată unică (de ex. la păcură), alteori o taxă determinată și o taxă variabilă, alteori înslrșit numai o taxă variabilă (de ex. pentru mecanici). Taxa variabilă era în general calculată asupra mijloacelor

de producțiune, de exemplu asupra numărului de perechi de pietre într'o moară.

În afară de dreptul fix, așa cum era fixat de tablourile A, B sau C, contribuabilii trebuiau să achite în general un drept proporțional avînd de obiect a proporționa impozitul după situațiunea individuală a fiecărui dintre contribuabilii plasați pe aceeași scară profesională.

Acest drept proporțional era calculat asupra valorii locative a locuinței patentabilului și a localurilor consacrate exercițiului profesiei sale. Cota nu era fixă, ci varia dela 2% până la 10%.

Deși în general dreptul fix și dreptul proporțional trebuiau adunate, erau excepțiuni importante:

Anumite mici profesii (patentarii din clasa VIII și VIII. de exemplu comercianții în maghernițe și negustorii de cărți vechi) *nu plăteau decît dreptul fix.*

Cîrciumarii supuși legii licențelor nu se taxau decît cu patentă fixă.

Birtășii, cofetarii, băcanii, care pe lingă producțiunea lor principală, vindeau și băuturi spirtoase, erau scutiți de dreptul proporțional.

În patentele bancherilor, caselor de schimb, etc., taxa proporțională se înlocuia cu o taxă în felul următor:

Pentru bancheri, în următoarele cinci categorii:

Categoria I de lei 25.000; II de lei 15.000; III de lei 10.000; IV de lei 5.000; V de lei 2.000.

Pentru casele de schimb, în următoarele categorii:

Categoria I de lei 4.000; II de lei 3.000; III de lei 2.000; IV de lei 1.000.

Acești patentari puteau cere în fiecare an înlocuirea taxei așa cum era stabilită mai sus, printr'o taxă de 5% din venitul net al operațiunilor lor, conform cu bilanțul încheiat după registrele comerciale, pentru anul ce precedă impunerea.

Clasificarea patentarilor în aceste categorii se făcea de către comisiunile de recensămînt, luînd în considerație importanța afacerilor după notorietatea generală și importanța orașului în care se exercita comerțul.

* * *

Legea franceză asupra patentelor, din 1881, este foarte asemîitoare legii romîne. Are unele pasaje ce par traduse. Sînt aproape aceleași persoane supuse la patentă, același tarif al patentarilor cu un drept fix și drept proporțional, cu aceleași tablouri și aproape aceleași excepțiuni. Diferă numai numărul de clase din punct de vedere al populației și tablourile adiționale de comerțurile, industriile și profesii-

nile neprevăzute în tabela de patentari și care urmau a se taxa prin asimilare conform legii patentelor.

* * *

Se va înțelege ușor că impozitul patentelor:

1° *Era un impozit destul de complicat.* Erau tarife duble cu tablouri cu mai multe clase și mai multe subdiviziuni; era un impozit prin care se căutase să se țină sama cât mai mult de semne exterioare în așa fel încît să se aprecieze cît de exact posibil facultățile impozabile. Și tocmai acest sistem indiciar este acel condamnat în genere de practică și de doctrină, el ajungînd uneori a se baza pe ficțiuni.

2° *Era extrem de neproportional și arăta astfel un adevărat faliment al procedului indiciar.* Pentru a se vedea aceasta, era de ajuns să se compare beneficiile realizate de unele societăți și partea de impozite pe care o plăteau. În Franța se constata astfel că unele întreprinderi nu plăteau nici 0.5% din beneficii, în timp ce altele, din aceleași clase, plăteau aproape 10%.

După foarte judicioasa observație a d-lui Manoilescu „la venituri mari, semnele exterioare nu mai sînt concludente. La venituri mici, da”.

3° Principiile conducătoare în materia acestui impozit erau următoarele:

Realitatea, sistemul indiciar și proporționalitatea.

Realitatea, impozitul real fiind acela care nu ține samă decît de *facultățile impozabile*, făcînd abstracție de persoana care se bucură de ele, așa că facultățile impozabile cantitativ egale sînt totdeauna egal impuse. În impozitul real, așadar, nu e loc *nici pentru scădere de datorii, nici pentru progresivitate, nici pentru luarea în considerație a sarcinilor de familie.*

Sistem indiciar, datorită căruia evaluările se făceau numai după semnele exterioare: populația locului, natura profesiei, importanța utilajului sau a personalului. Când nu erau deloc semne utilizabile, se renunța pur și simplu la impunere.

Proporționalitatea este formula care decurge din principiul realității impozitului. În adevăr, progresivitatea nu se concepe decît în funcțiune de importanța *adevăratei bogății* a contribuabilului, cîtă vreme impozitele reale nu iau în considerație adevărata avuție a contribuabilului.

Așadar, realitatea, sistemul indiciar și proporționalitatea, toate acestea sînt tocmai principiile călăuzitoare *neadmise în doctrinele fiscale curente.* Prin proporționalitatea rigidă, prin realitate și nu personalitate, și prin sistem indiciar, im-

pozitul patentei pare a nu ține samă de punctul de vedere relativ nou al justiției fiscale.

4° Patentele nu erau prea productive. Nu putem da statistici pentru România. Statisticile franceze ne precizează însă că patentele nu furnizau bugetului, în 1913, nici a 25-a parte din totalul impozitelor.

5° De altfel, patentele nici nu puteau fi prea productive. Ele nu erau acceptabile decât pentru că erau moderate. Nu puteau fi instrument de mare randement fiscal, căci fiind așezate pe baze mult prea aproximative, ele ar fi devenit in-suportabile dacă s'ar fi voit să se mărească considerabil tarifele lor.

6° Practica nu le-a arătat bune. Astfel, în Franța, există încă patentele în finanțele comunale și departamentale. Se cere însă, și acolo, suprimarea lor și înlocuirea cu sisteme moderne.

7° Patenta pare un sistem primitiv, explicabil de exemplu în evul-mediu, cînd prin legi restrictive se căuta egalizarea câștigurilor pentru ca să poată avea fiecare cu ce să trăiască. Lipsa de mașinism și de deuseuri, precum și existența prețurilor maxime nu permiteau beneficii prea diferite dela comerciant la comerciant și astfel patenta își găsea și ea explicația. Situația este însă azi cu totul alta.

8° Nu permitea discriminarea veniturilor, care părea a da în primul rînd caracterul de echitate al actualului impozit pe venit.

9° *Nicăiri, de altfel, nici în Franța, nici în Italia, nici în Elveția, nici în Austria, nici în Germania, nu este tendința de revenire la patentă. Din contra, chiar acolo unde a fost patentă, s'a renunțat la ea. (V. Ancheta Camerei de comerț din București, făcută în Octombrie 1929.)*

10° Și în taxarea patentei este suficient de mare complicație. E suficient să dăm ca exemplu tabloul C.

* * *

Patentele puteau invoca două lucruri în favoarea lor: discreția și bunele servicii aduse de ele.

A. *Discreția patentelor.* Erau comode, și pentru fisc, a cărui unică sarcină consta din a releva semne exterioare, și pentru contribuabili, cărora nu li se punea nici o chestiune indiscretă.

B. *Bunele lor servicii.* Patentele erau impozite vechi. Or, impozitele se ameliorează cu timpul. Incetul cu incetul, fiecare își aranjează viața ținînd sama și de impozite, așa că impozitele, prin efectul unei incidențe difuze, ajung să apese asupra întregii societăți fără a apăsa în realitate pe nici o persoană determinată.

C. Astfel patentele satisfăceau până și regulile tradiționale ale lui Adam Smith. Erau comode, căci erau plătite după modul presupus cel mai comod pentru contribuabili. De asemenea, erau plătite în rate favorabile (o dată pe lună). Impozitul patentei mai satisface și regula de siguranță în înțelesul că impozitul este sigur și nu arbitrar. Epoca de plată, modul de plată, cantitatea de plată, totul este clar și precis atât pentru contribuabili, cât și în ochii oricărei persoane. Nimic mai natural, în adevăr, decât cerința contribuabilului ca să poată și exact suma cotizației sale și să poată controla ce plătesc alții.

Chiar și regula de economie, care vrea ca orice impozit să fie conceput în așa fel încât să facă să iasă din mâinile poporului cîți mai puțini bani posibili peste suma care intră în tezaurul Statului, chiar și această regulă pare a fi mai satisfăcută de sistemul patentelor decât impozitul de azi asupra beneficiului comercial și industrial.

Numai regula de *dreptate* (în ceiace privește proporționalitatea impozitelor), care e și ea satisfăcută de impozitul patentei, nu mai este în stîmă contemporanilor. Dar în ceiace privește această regulă de dreptate, n'am voi s'o comentăm mai mult, căci deși se pare că ea indica proporționalitatea, totuși unii văd că economistul englez nu s'ar fi arătat vădit ostil nici ideii de progresivitate.

Oricum, impozitul patentei satisface cel puțin primele trei reguli ale așa denumitei „declarații de drepturi ale contribuabililor”, acele reguli asupra cărora gîndirea clasicului Smith s'a exprimat clar.

Dar, alături de toate considerațiunile teoretice asupra calităților unui bun impozit, trebuie evidențiat în special faptul că prima calitate a unui bun impozit este aceea de a-l face „plătibil”.

Înțelegem că un contribuabil nu trebuie forțat să plătească mai mult decât îi este posibil și în alte momente decât acelea cînd îi este posibil. Ne explicăm:

Contribuabilul e *mai bucuros* să plătească *Statului* maximum plătibil, decît să fie nevoit ca, în urma unui regim de împilări, să cheltuiască diferențe pentru a provoca unele sisteme de toleranță înjositoare și eventual chiar să plătească avocați și cheltueli de judecată.

Nu e interesant a ne preocupă ca întotdeauna comercianții și industriașii să declare venitul cu exactitudine matematică.

Nici a le cere un formalism care înăbușă activitatea comerțului și industriei, activitate care trebuie lăsată cît mai nestîngherită posibil, pentru a *ajunge* la plenitudinea realizărilor așteptate dela ea și pentru binele obștesc.

Un comerciant supus la rigori găsește întotdeauna mij-

loacele contabile de a ascunde unele venituri, oricare ar fi împilările legislative.

Nici un legislator nu poate aștepta ca un sistem de rigori edictat pe cale generală să înăbușe ingeniozitatea contabilă aplicată la speță.

Nu putem propune a se provoca aceste procedee de cele mai multe ori forțate.

Din această regulă, de a face impozitul plătitibil, rees clar toate celelalte regule: dreptate, siguranță, înlesnire și economie în impozite.

Iar impozitul patentei — experiența a confirmat-o — satisface condițiunea de a fi plătitibil.

Nu știm dacă în mintea comercianților care cer patentă este clar că patenta de azi nu mai poate fi în nici un caz cea dinaintea de 1921. Plata ei nu scutește complet de plata altor dări, de plata globalului, cum am remarcat în unele discuții că se crede.

În orice caz, o nouă lege a patentelor va trebui să fie alta, cu totul refăcută, cea veche fiind și neclară, și nesistemată.

Să fie clar înțeles că nu s'ar putea reveni numai la patenta fixă; iar patenta proporțională ar reveni desigur la a plăti mai mult, aproape dublu, decât se plătește azi. Căci nu trebuie luat în considerare numai dreptul fix, ci și dreptul proporțional al patentei (după valoarea locativă), care urcă mult totalul impozitului.

Dar, pentru a nu mai stăruie decât pentru chestiuni de interes practic, vom mai nota că înțelegem ca *foarte eventuala* lege asupra patentelor să aibă drept criterii pentru tarificare aceleași elemente la bază ca și vechea lege, — de ex., în proporționalizarea, după cifra personalului, a mijloacelor de producție, etc. Trebuie însă luat în considerare că sînt modificări care se impun datorită progreselor în industrie și comerț; vor trebui prevăzute toate comerțurile și industriile, și în acest sens ar putea servi ca indicație nomenclatura din legea cifrei de afaceri, care desigur e prea detaliată și n'ar putea fi adoptată în întregime.

Nu este exact a se spune că orice schimbare de sistem în materie de impozite este rău primită, lumea considerînd întotdeauna mai complicate sistemele noi decât cele existente, și sfîrșind prin a se obișnui cu cele existente.

Că este inexact aceasta, ajunge să dăm ca exemplu, în această epocă mult frămîntată, legea mult inovatoare a modificării impozitului pe lux și cifra de afaceri (Legea Manoilescu din 1927), a cărei apariție a fost unanim aplaudată.

Al. Hallunga

Cronica ideilor

Centenarul lui Fustel de Coulanges

Fustel de Coulanges este unul din cele mai tipice exemplare de cărturar francez. Incepînd chiar cu fizicul: o voce înceată dar fermă; un fel de stîngăcie în maniere, o falsă nuditate subt care se ascundea o voință de fier. Blindetă și austeritate; o modestie care nu era jucată; apoi o adîncă seriozitate, adică nevoia de a duce o sarcină până la capăt; în sfîrșit, o distincție în toată făptura lui fizică și morală, care îl făcea să aleagă totdeauna atitudinea cea mai elegantă în viața lui socială, sau îl făcea să găsească instinctiv, fără nici o preocupare conștientă de stil, forma cea mai literară cu putință, atunci cînd își redacta operele.

Fustel de Coulanges — o știm chiar dela el — redacta ușor și iute. Aproape tot ce a scris, a fost făcut fără brulion, direct, și în cîteva zile. Vorbind de stil, el spunea că dacă ceva e gîndit exact, este cu neputință să fie exprimat urît. Intr'o scrisoare a lui, vorbind de un oarecare X, contradictor al său, spunea: „Dece d. X nu-mi iartă că scriu într'o franțuzească simplă și clară? Pentru a fi erudit nu-i neapărat nevoie să fii confuz. Claritatea, dimpotrivă, nu poate țîșni decît tocmai din masa enormă a observațiilor. D. X îmi reproșează ceiace d-sa numește forma mea „literară“. Dar d-sa nu se gîndește că, odată și odată, cînd și d-sa va cunoaște toate părțile și fețele unui adevăr pe care îl va studia, o să vină, poate, un tînăr care îl va trata de ignorant și artist?”

În tot cazul, cărțile lui sînt monumente de proză literară. Monod spunea despre „La cité antique” că va dăinui „atît cît însăși limba franceză”, iar Albert Sorel lăuda și el „stilul acesta urzit cu nervozitate și totuși atît de neted, proprietatea expresiilor care e oarecum coloarea naturală

a cuvintelor, fraza fermă și coerentă, transparentă și transparentă ca fețele unui cristal". Concepția lui despre stil a fost în două cuvinte rezumată de Guiraud: „forma lui literară era numai o haină, iar nu o podoabă”.

Și-apoi, ceiace face valoarea literară a operei sale nu-s expresiile, ci fondul de umanitate pe care l-a căutat el în trecutul istoric. El scotocea arhivele cu curiozitatea unui romancier.

Se poate chiar spune că le utiliza cu o mentalitate de romancier. Desigur, nu le „dregea”, nu le schimba. Fustel de Coulanges a fost poate cel mai scrupulos erudit și cel mai vast informat dintre istoricii veacului al XIX-lea. Nu găsim la el nici o eroare de text. Apoi, pentru fiecare lucru mergea direct la sursa ultimă. Dar există un mod de a fi pătimăș chiar respectînd toate regulile jocului în materie de erudițiune. E suficient ca în expunere să cităm dintr'un anumit fenomen zece cazuri, iar din altul numai două (adăogînd bine înțeles că mai sînt și alte cazuri pe care nu le cităm), pentru ca fenomenul No. 1 să ne apară mai important decît cel No. 2; și dacă faptele alese sînt sugestive și variate unele față de celelalte, atunci avem acel proces de acumulare de simboluri evocatoare, procedeu prin care literatura ne face să acordăm o mare atenție unui anumit lucru în detrimentul altora.

Fustel de Coulanges proceda cam așa. Nici o inexactitate materială. Dar, dealungul documentelor epigrafice, urmărea „documentul omenesc”. Chiar în volumele sale asupra evului-midiu („Les institutions politiques de la France”), unde notele și referințele bibliografice ocupă un loc enorm, și unde faptelor de detaliu li se dă o importanță mai mare decît în „Cité antique”, chiar cînd — spune Guiraud — „pare că se rătăcește în infiniții mici, simțim totuși că e pornit la vînat pe urmele unui important ade-văr omenesc”.

De altfel, așa se explică cum acest îndrăgostit de texte și documnte, căruia posteritatea nu-i poate reproșa nici o omisiune, nici o cetire mai neglijentă a vre-unui izvor — cum acest savant meticulos a fost în același timp un arhitect întreprinzător în filozofia Istoriei.

Firește, el nu avea decît dispreț pentru sistemele prea filozofice de filozofie a Istoriei. Ceiace nu-l împiedică însă să filozofeze foarte des. Astfel, bunăoară, scria el că „Grecul urăște pe străinul puternic din instinct, după cum îl iubește din vanitate”; că Grecii din evul-midiu, „foarte subtili în materie de controversă religioasă”, erau mai dornici „de a filozofa decît de a crede”; că „o religie, cu

cît e mai grosolană cu atît stăpînește mai tare masa genului omenesc"; că „inima țaranului nu-i făcută astfel încît o lege care l-ar lega de glie să-i pară o lege nedreaptă și crudă"; că „adeseori se întîmplă ca unii oameni, fără a-și da sama, să știrbească autoritatea unui stăpîn, și tot ei, pe urmă, să-i reproșeze acestuia, că-i prea slab", etc., etc.

Dar acestea-s reflexiuni, desigur de ordin general, dar oarecum accidentale. Putem, însă, găsi și concepția sistematică, bazată pe cîteva principii fundamentale.

Mai întăiu, Fustel de Coulanges crede că ceiace istoricul trebuie mai înainte de toate să studieze — sînt „instituțiile". Istoria, spune el, „nu-i acumularea evenimentelor de orice natură; ea studiază organele vieții sociale, dreptul, economia publică, moravurile și obiceiurile materiale, întreaga concepție despre existență a oamenilor din acea societate".

Se poate chiar acuza Fustel de Coulanges de un fel de exces de sociologism. Intr'adevăr, remarcă Guiraud, „putem rămînea mirați de cît de puțin se ocupă el de personajele istorice ilustre. Inchidem volumele „Instituțiilor" fără a ști cine erau Brunehilda, Dagobert, Charlemagne". Ceiace-i poate puțin cam exagerat. Căci există personalități (ca Machedon, sau Bonaparte) care pot modifica societatea, și aceasta tocmai pentru că ei înșiși seamănă cu societatea așa de perfect, încît cetățenii fac dintr'înșii simboluri, adevărate steaguri, embleme de raliare, într'un cuvînt: lucruri sociale. Acești indivizi proeminenți sînt nu fragmente din societate, ci rezumate reconstitutive. Și aceste constatări le îngăduie tocmai o mai largă aplicare a gîndirii sociologice.

Dar, pe vremea lui Fustel de Coulanges, sociologia nu exista încă. Și pentru a o fonda era tocmai nevoie de puțină exagerare în sensul Istoriei instituționale, pentru a neutraliza concepția clasică a Istoriei Regilor.

În privința aceasta, putem spune că Fustel de Coulanges a fost unul din întemeetorii sociologiei, și părintele școalei durkheimiste (care îi recunoaște, fără rezervă, meritele lui de sociolog).

Dar mai are un titlu Fustel de Coulanges pentru a fi precursorul durkheimismului. El este cel dintăiu gînditor care să fi observat un fapt, astăzi banal și verificat de toată etnografia cunoscută, anume că, la originea societăților omenesti, valorile religioase precumpănesc asupra tuturor celorlalte, asupra dreptului, asupra politicii, asupra economiei, moravurilor, artei, educației. Este ideia

centrală din acel mare cap de operă științific care e „Civitatea antică”.

Mai târziu, religia e înlocuită cu ceiace Fustel de Coulanges numea „interesul”, noțiune nu foarte clară, unde cupiditatea politică și setea de bani erau strins unite.

Din toate aceste câteva explicațiuni se vede cât de „modern” era Fustel de Coulanges, cât de „veacul al XX-lea” era el încă din 1864, când își publica „La cité antique”. Credem că amintind aceste merite ne facem datoria mai bine față de el decât prin declamații retorice pe care el le-a detestat atîta.

Și încă un cuvînt.

S'a întîmplat ca, în timpul războiului dela 1870, Fustel de Coulanges să se fi indignat de anumite erori săvîrșite de învingători.

S'a mai întîmplat, apoi, ca el să fi avut câteva polemici cu Mommsen și cu alți istorici germani.

Din aceste fapte, reacționarii francezi au dedus că Fustel de Coulanges era „de-ai lor”.

Credem înjositor pentru noi, atunci cînd sărbătorim pe Fustel de Coulanges, să pomenim nume ca Daudet sau Maurras.

Reamintim, totuși, că Fustel de Coulanges declara primedios „să se confunde patriotismul, care e o virtute, cu Istoria, care e o știință”; că reproșa istoricilor germani de a nu vedea în trecut „decît ceiace era favorabil interesului țării lor”; că la ei „erudiția avansează în pași egali cu ambițiile lor naționale”.

Cît privește — cum spun unii Franceji — că grație lui s'a putut dovedi că evul-mediu nu datorește nimic Germanilor, că feudalitatea e de origine romană, că ea izvoară din patronaj și beneficiu, instituții care au existat totdeauna la Romani, — se poate aminti că tot el declara că „companionajul germanic a favorizat apariția feudalității; ba chiar că s'ar putea, dacă am fi mai bine informați asupra Germaniei antice, ca în fond feudalitatea să fi fost de origine mai mult germanică decît romană”. „Sînt eu romanist sau germanist?” se întreba el. Și ajungea la concluzia: „Sînt deci și romanist și germanist, sau mai bine zis, nici una nici alta”.

Dar să lăsăm polemicele, totdeauna urîte.

Pentru a încheia această notă de comemorare, vom cita o pagină, foarte puțin cunoscută, din discursul lui pronunțat la Academia de Științe Morale, din care încă odată se poate vedea toată precocea „modernitate” a gîndirii sale.

„Ceiace caracterizează pe adevăratul om de Stat, e succesul. Aceasta nu vrea să zică de loc că noi adorăm norocul și ne închinăm lui. Dar guvernarea popoarelor nu-i o speculație pură. Nu-i deajuns pentru omul de Stat ca vederile lui să fie — ca ale filozofului — conforme unui ideal de morală și de logică. Ceiace importă mai presus de toate este ca ele să fie aplicabile. Numai atunci omul de Stat poate exercita o acțiune asupra societății. Dacă dă greș, se va putea spune de el că a fost, poate, un mare filozof. Dar ne va veni greu să spunem că a fost un mare om politic”.

D. I. S.

Cronica artistică

Despre precursorii oficiali și despre premiul național de pictură

D. ministru N. Costăchescu a luat, ni se afirmă, o hotărâre quasi-revoluționară. Anume, să procedeze la afinarea spirituală a neamului românesc — imediat și, am putea zice, pe viu. Mii de tablouri și statui vor fi împrăștiate cu imperială generozitate prin toate ținuturile, satele și cătunele României Mari, pentruca națiunea întregă să guste din fructul acela așa de rar și scump, ca să-și parfumeze sufletul, și din care, până acuma, nu li se îngăduia să se înfrupte decît boerilor. — *Arta*.

În consecință, ordine au fost date să se scoată la iveală, să se scuture, să se spele și să se ambaleze de urgență imensul depozit plastic, care, de zeci de ani, stă ascuns cu grijă mare prin hambarele, garajele, podurile și pivnițele diverselor edificii publice, atîrnînd de administrația Cultelor, Artelor și Instrucției obștești.

Până la d. Costăchescu, mai toți miniștrii Artelor n'au avut, în ceiace privește influența Frumosului asupra mulțimii, nici o părere, de nici un fel — arta fiindu-le cu desăvîrșire străină.

Am cunoscut ministeriabili la Arte și chiar miniștri *en titre* (din toate partidele), care, deși trecuți de cincizeci de ani, nu vizitaseră încă un muzeu de artă european, iar despre Pinacotecile noastre, cea din Iași și cea din Capitală, își închipuiau că trebuie să fie așezăminte extrem de interesante, ceva asemănător cu pavilioanele de „artă națională“ din Cîmpul Moșilor, care au stîrnit neînterupt entuziasmul celor mai înalt rafinate personalități oficiale dela noi.

Am cunoscut o fostă și viitoare Excelență, la Arte, care explica unui înalt funcționar din departamentul d-sale deosebirea dintre modern și clasic — ca să-l instruiască: „*Clasic*

JEAN AL. STERIADI : Premiul național de pictură 1930

Hamali în portul Brăila (1909)

Roscoff (1929)

Chivufe (1904)

este ceiace este nemuritor. Modern este ceiace este efemer. De exemplu : cînd o statuă sau un tablou este perfect desenat, el este clasic — cînd este mîzgălit desenat, este modern. Căci desenul este fundamentul artei plastice. Chiar dacă se dărîmă, prin secolii, edificiul întreg, fundamentul (adică desenul) rămîne în picioare, pentru veşnicie..."

O altă fostă și viitoare Excelență, la Arte, fiind adusă într'o expoziție Pallady, se necăjește foarte și dojenește pe artist: „...la vîrsta d-tale... cubist!?"

Tot o Excelență — și tot dela Arte — spunea, într'o societate de doamne filantropice, că Marcel Iancu ar trebui dat în judecata Consiliului de Războiu sau internat, perpetuu. într'un azil de nebuni — ca și Tudor Arghezi, Ion Barbu și alții... — Dece?... întrebă cu ochii inspăimîntați, de păpușă. una din doamnele subt patruzeci de ani... — Fiindcă, răspunse Ministrul, își bat joc de neamul românesc, insultîndu-i tot ce are el mai sfînt: patriotismul și simțul pentru frumos.

Doamnele erau și ele de aceeași părere.

„Literatura?!... literații?... ce relații au ei cu ministerul Artelor?...”, grăia într'o zi, la masa unui prieten, de meserie poet, un fost Ministru titular, în str. Berthelot.... „Păi, ce... literații sînt artiști?... Unde ai auzit d-ta zicîndu-se „artist” la unul care face poezii?!... Artiști sînt numai teatraliștii..."

Excelența nu făcea o glumă. Vorbea foarte sincer și foarte serios. În asistență, efectul a fost penibil. Dar, ce folos? Excelența a condus înainte departamentul Cultelor și al Artelor, secondat de stima supremelor foruri...

Și, totuși, oamenii aceștia au încurajat arta românească cu o largheță de prinți ai Renașterii. Milioanele Statului n'au fost deloc preocupate pentru atingerea acestui scop. Dovadă uriașul depozit de statui și tablouri pe care d. Costăchescu le dezgroapă acum cu pietate, le dichisește, la ambaleză și le expediază națiunii — ca s'o înobileze sufletește.

E un gest, acesta, de o covârșitoare importanță istorică, care marchează începutul unei epoci nouă și glorioase: boțezul, în artă, al întreg neamului românesc.

Stima imensă pe care o purtăm azi actualului Ministru al Artelor nu ne copleșește însă într'atîta încît să nu recunoaștem că d-sa nu izbutea să pășească la realizarea acestui măreț act, dacă înaintașii d-sale (toți foștii miniștri ai Artelor, indiferent din care partid politic) n'ar fi făcut eforturi supraomenești, — eforturi de inteligență și de gust —, ca să dibuiască, să plătească și să adune tezaurele artistice, care vor porni în curînd să trezească la o nouă și înaltă viață întreaga suflare a romînimii de pretutindeni.

D. Ministru Costăchescu, al cărui rafinament artistic și a cărui distincție sufletească sînt indeobște cunoscute, va

îngădui — sperăm — ca, alături de d-sa, să figureze pe placa de aur a Istoriei noastre, și ilustrii d-sale înaintași.

Procedeul ar fi simplu și n'ar cere cine știe ce cheltuială: Fiecare tablou, statuă, gravură sau desen, din acelea pe care d. Costăchescu le hărăzește educației poporului, să poarte, gravată, o mică etichetă în care să se lămurească viitorimii:

1° Suma cu care, oficial, a fost cumpărată respectiva lucrare; și

2° Numele și pronumele Ministrului, după gustul și inteligența căruia s'a achiziționat acea capodoperă. (Anul și data).

În chipul acesta, s'ar transmite urmașilor noștri, o dată cu comorile de artă, și o sumă de documente ispititor de interesante.

* * *

Pentru premiul național de pictură se puseseră anul acesta în discuția forurilor hotăritoare trei nume: *Gh. Popovici*, fostul director al Școlii de Belle-Arte din Iași (școala condusă în prezent de excelentul nostru prieten și coleg Ștefan Dumitrescu), *Arthur Verona* și *Jean Al. Steriadi*.

Vechile premii naționale, singurele chemate a decide (subt prezidenția ministrului de resort, sau a reprezentantului acestuia) încununarea marelui premiat, au avut de luptat împotriva numeroaselor intervenții oculte, care, în majoritatea cazurilor, determină succesul unuia sau altuia dintre candidați.

Lupta s'a desfășurat pe cât de tăcută, pe atît de dirză.

Arbitrii au rămas însă neclătinați pe pozițiile lor, spunîndu-și, în unanimitate și răspletat, cuvîntul.

Iar cuvîntul a fost pentru *Jean Al. Steriadi*.

Breasla pictoricească a aplaudat cu sinceră bucurie acest triumf al unuia din cei mai inteligenți, mai afabili și mai supli confrăți.

Marele public (acel conglomerat de gust și cultură corăslite) a rămas însă consternat, mai consternat chiar decît *Oficialitatea*, care, în materie de artă, și-a însușit, cu o candoare aproape mistică, crezul și preferințele d-lui... prof. Dr. C. Angelescu.

Firește, vorbim de „publicul mare” bucureștean (care poate încă nici n'a auzit de acel izolat voluntar, dela Iași, Gh. Popovici), — dar care, în schimb, a delirat la apariția „specificului românesc” inventat de un domn Brumărescu și a chiuit în fața pinzelor d-lui Arthur Verona, așa cum se chiue la bravele noastre nunți și cumetrii romînești — unde „claranetele” asurzitoare și basamacurile colorate mențin la maximum, *neoașul* veseliei comune.

Este drept: d. Arthur Verona a știut să cucerească, altă

dată, al doilea loc, pe treapta ierarhiei plastice, după Grigorescu.

Și nu mai puțini au fost amatorii și artiștii *buni Români* care au trecut, ani de-arîndul, — cu scrișnire și greață — pe lângă opera modestului străluminat, Ștefan Luchian, pentru a ajunge, grăbiți, dinaintea d-lui Verona, care, la „Tinerimea Artistică”, își prezenta imensele panouri în frac și „haut de forme” — recomandindu-le, într’o aproximativă limbă românească, și cu o sinceritate deconcertantă: *chefs d’oeuvres*.

Eleganța costumului și lipsa de pudoare au constituit mai întotdeauna — la noi ca și aiurea — trambulina elastică cu ajutorul căreia s’a putut sări, ușor și eștin, până la picioarele monarhilor — și în brațele gloriei publice.

Dar aceste artificiale salturi au un mic neajuns: dau individului agățat astfel în vârful prăjinei sociale nu știu ce alură hilariană, de coșofană defunctă, străjuind, sperietoare, de-asupra holdelor aurii, în care freamătă mulțimea tină, harnică și creatoare.

N. N. Tonitza

Cronica externă

Primejdia relațiilor anglo-sovietice

Reluarea oficială a relațiilor diplomatice cu Sovietele e aspectul deficitar al politicii externe engleze. În adevăr, agitația nepatriotică a socialiștilor engleji în timpul războiului în favoarea Rusiei bolșevice, apoi campania lor de apărare a Rusiei (*hands of Russia! Nu vă atingeți de Rusia!*) și încercările lor „sovietice” cu ocazia formării comitetelor de acțiune pentru a susține invazia bolșevică în Polonia, și, în sfârșit, mirajul unor afaceri considerabile cu Rusia pentru reducerea disocupației, a pregătit calea unei înțelegeri deschise cu Rușii. Astfel porțile Marii Britanii au fost larg deschise Bolșevicilor, care vor dispune din nou de mijloace oficiale pentru a negocia credite și pentru a-și organiza propaganda lor neleală.

În schimbul acestor generoase concesiuni, ministrul de externe n'a putut însă obține de la soviete angajamentul că își vor plăti datoriile, că vor facilita comerțul englez cu Rusia, sau că își vor suspenda măcar activitatea revoluționară în Imperiul britanic. Dar chiar dacă d. Henderson ar obține promisiuni formale de la Soviete, acum că s'a făcut un schimb de ambasadori, el ar trebui să-și reamintească cuvintele lui Menșinsky, președintele atotputerniceii O. G. P. U., care a spus: „Atâta timp cât se vor găsi idioți care să ia în serios semnătura noastră și să se încreadă în ea, noi putem promite orice și oricât s'ar cere, dacă putem obține ceva palpabil în schimb”.

Două considerații esențiale — comerț și propagandă — domină relațiile actuale dintre Marea Britanică și Rusia. Să considerăm mai întâi aspectul economic al chestiei. S'a repetat adesea că piața rusească oferă vaste posibilități industriei engleze, că resursele naturale neexploatate pot constitui un debușeu de primul ordin pentru capitalul englez.

În teorie, această concepție pare împărtășită chiar și de unii industriași și oameni de afaceri conservatori care au călătorit în Rusia primăvara trecută. Practic însă, sistemul economic al Sovietelor face imposibilă o cooperare echitabilă. Procedeul obișnuit ar fi să se vîndă Rusiei articole de manufactură pe bani sau pe credit care ar urma apoi să fie investiți în concesiuni rusești. Dar Sovietele doresc bani sau credite pe termen lung, nu atît pentru a cumpăra mărfuri engleze, cît pentru a întreprinde lucrări nouă în Rusia. Guvernatorul Băncii de Stat sovietice a declarat adesea că un credit de circa două sute milioane lire sterline fără reciprocitate ar fi pentru Rusia condiția primordială a reluării relațiilor comerciale cu Marea Britanie, căreia i se cer prin urmare mărfuri și bani fără certitudinea unor concesiuni din partea Rusiei.

Dealtfel, capacitatea comercială a Rusiei nu trebuie supraevaluată. Chiar cînd era prosperă și posedea frontierele de dinainte de războiu, ea nu reprezenta decît cinci la sută din exportul englez. Dela războiu, nivelul cel mai înalt al exportului englez în Rusia a fost abia de două ori mai mare decît al exportului englez în Nigeria; iar relațiile comerciale ale Dominionurilor cu Rusia sînt practic inexistente. Mai mult, dacă comerțul Angliei cu Rusia a fost în 1923 de 4.481.000 livre și s'a ridicat la 19.250.000 în 1925, motivul economic trebuie căutat mai mult în ocuparea Ruhrului de Franceji, care a paralizat comerțul german, decît în recunoașterea oficială a Sovietelor de către primul guvern laburist. Astfel, în ciuda tratatului dela Rapallo, comerțul Germaniei cu Rusia scade în cursul acestei perioade între patru și cinci milioane de livre și se urcă la 12.000.000 livre în 1925, cînd Ruhrul a fost evacuat. Și dacă comerțul englez cu Rusia a căzut neconținut de la 1925, cîtă vreme Germania și Statele-Unite și l-au sporit pe al lor, principalul motiv economic trebuie căutat în criza minieră și în greva generală fomentată de socialiștii engleji și încurajată de prietenii lor din Moscova.

Mai există un punct care atestă dificultatea și nesiguranța comerțului cu Rusia. Comerțul exterior în această țară e un monopol de stat, fiindcă un comerț exterior liber ar însemna excluderea oricărei posibilități de industrie socializată. De aceea orice sumă de bani sau de credit străină trebuie să treacă prin minile guvernului sovietic, a cărui competență economică rămîne o chestie conjecturală. Cînd, în timpul primei sale guvernări, d. MacDonald doria să acorde credite guvernului rus, contribuabilii engleji n'au fost deloc încîntați de această idee și și-au arătat nemulțumirea în mod neîndoelnic la alegerile generale din 1929.

Dar, cu toate că d. Snowden s'a arătat mai prudent declarînd că guvernul britanic n'are de gînd să acorde credite

de Stat Sovietelor, d. Henderson a fost destul de amabil să spună că firmele particulare sînt libere să facă, pe propriul lor risc, comerț cu Rusia. Firește, posibilitatea aceasta a existat totdeauna, chiar și după raidul Arco. Dacă totuși ministrul de externe vrea, acum că relațiile diplomatice cu Rusia au fost reluate, să sugereze că procedeul acesta e mai sigur, se înșală. În adevăr, un raport întocmit de consulatul britanic din Berlin în 1928 arată că un schimb regulat de mărfuri între un sistem de guvernămînt monopolistic și între industrii capitaliste particulare este imposibil, cîtă vreme, dimpotrivă, transacțiile individuale ar fi ușoare și profitabile.

În ceea ce privește concesiile, chiar și înainte de Revoluție, străinii nu puteau obține concesiile comerciale în Rusia, decît corupînd funcționarii. După Revoluție, atîtea obstacole s'au ridicat în calea societăților străine, încît după asta au fost eliminate. De pildă o societate germană a obținut concesiunea serviciilor de turism și de călătorie din Rusia. Însă după o scurtă perioadă de încercare, Germanii au fost bucuroși să se retragă, și serviciile de turism și călătorie constituie din nou un monopol de stat. Casa Krupp deasemenea a obținut o concesiune, la care a trebuit să renunțe, fiindcă nu mergea cum s'a așteptat. Astfel după o activitate de patru ani, Germanii au fost siliți să-și schimbe complet condițiile.

Dar cazul cel mai semnificativ e acela al lui W. A. Harriman, milionarul american, care a obținut în 1925 concesiunea manganului, plătiînd 200.000 de livre și avansînd alte 200.000 de livre în contul impozitelor. Or construcția unei linii de cale ferată, necesară exploatării minelor, prețul unui plan adițional și cheltuelile izvorîte din lipsa de experiență au mai costat un milion de livre. Guvernul sovietic a făcut afaceri excelente schimbînd ruble pentru dolari, și cum legislația muncii din Rusia nu admite ore de muncă suplimentare și fixase săptămîna de lucru la cinci zile și jumătate, după trei ani de luptă, grupul Harriman a trebuit să se retragă.

Aceste exemple pun în adevărata lor lumină dispozițiile lui Rykow care a declarat, ca preșident al Consiliului Comisariilor Poporului, că, în ciuda experiențelor nenorocite ale unor firme străine în Rusia, guvernul e totdeauna dispus să pună'n aplicare noi concesiuni. Probabil, el dorește să-i găsească succesori grupului Harriman, și altora, care au trebuit să se retragă din Rusia în urma procedeelelor arbitrare ale Sovietelor, nerăbdătoare să le încerce și asupra altora. În aceste condiții, industriile strămtorate și fără debușee ale Marii Britanii au mult și bine de așteptat înainte de-a realiza vre-un folos din cooperarea anglo-rusească.

Al doilea punct se referă la propaganda pe care mulți o consideră ca o fază a rivalității istorice dintre Imperiul Bri-

tanic și Rusia, rivalitate care dela Petru cel Mare luă forma conștientă a năvalei atavistice a triburilor slave spre mările mai calde ale Sudului. Dar invocarea acestei rivalități permanente e un motiv slab pentru a convinge Marea Britanie să tolereze cu răbdare propaganda sovietică. La urma urmelor diplomații țariști erau gentlemeni, câtă vreme guvernul sovietic, pentru a păstra aparența unui respect de sine, își încredințează propaganda sa josnică și distructivă Internaționalei a treia pe care o conduce și o susține. Bolșevicii n'ar fi bolșevici, dacă n'ar propaga revoluția în toate țările în care agenții lor sînt admiși. Scopurile lor sînt totdeauna aceleași: de-a fomenta ura de clasă, de-a submina autoritățile existente și de-a distruge religia creștină. În adevăr, dacă bolșevicii nu vor să-și trădeze propriul lor ideal și propria lor țară, ei trebuie să fie trădători față de restul lumii.

Astfel, în legătură cu sosirea la Londra a ambasadorului sovietic, d. Sokolnikov, „Pravda” ca organ oficial al Partidului comunist rus, propune crearea în Marea Britanie a unei gazete intitulată „Daily Worker” (Muncitorul zilnic). Scopul său, scrie „Pravda”, ar fi de-a „mobiliza masele pentru luptă, de-a organiza mișcarea minoritară și de-a transforma într-o majoritate ostilă birocrăției trade-unioniste, capitalului britanic și polițiștilor săi lachei dela putere. Prin „Daily Worker” contactul va fi stabilit între uniunea extremistă a muncitorilor din textilele indiane, între lucrătorii cotonadelor din Lancashire, minerii din Scoția și proletarii negri din Africa de Sud. Intregul aparat al vieții economice și politice trebuie pus în mișcare pentru a mobiliza masele în vederea unei nouă lupte revoluționare. Partidul comunist trebuie să câștige ascendent asupra maselor luînd parte la lupta de clasă, mai întăiu și mai ales, chiar în uzine”.

Astfel, în ciuda avertismentului grav al lordului Curzon din 1922 și a gestului amical al d-lui MacDonald din 1924, în ciuda promisiunilor și asigurărilor lor de-a se mărgini la o activitate pur comercială, Sovietele niciodată nu și-au suspendat propaganda lor ostilă în Imperiul Britanic. În Africa de Sud, activitatea lor a necesitat vaste operații polițienești pentru a potoli o agitație care ar fi putut degenera în revoltă fățișă. În India efectele propagandei lor s'au văzut în încercarea comunistă din Meerut, iar în Afganistan mina lor s'a văzut în revoluțiile care au tulburat țara. Cît despre China, unde erau cît p'aci să provoace un conflict cu Marea Britanie, faptul că bolșevicii au pierdut primul „rond” și probabil pe al doilea, cu toată diversiunea lor în Manciuria, nu trebuie să ne facă să credem că vor renunța la încercarea de-a suscita revolte în Extremul Orient.

E interesant de observat că propaganda sovietică contra Imperiului Britanic e condusă acum pe două baze. Europa,

transformată cum a fost prin aplicarea principiului naționalităților, nu-i poate interesa pe bolșevici, decît ca teatru al viitoareii revoluții mondiale; de aici intensitatea propagandei pur comuniste în țările apusene. Dar țările asiatice, guvernate încă de puteri occidentale, nu sînt încă mature pentru leninismul integral. Ele trebuie ridicate mai întăiu la nivelul Europei prin deșteptarea spiritului lor național care le va opune puterilor occidentale. Aceasta-i misiunea specială a „Universității comuniste pentru muncitorii din Orient“. Comunism în Occident și naționalism în Orient, iată cele două arme primejdioase întrebuintate de Moscova contra Imperiului Britanic. Și această propagandă e condusă cu abilitatea fără scrupule a unor experți desăvîrșiți pentru care corupția, rebeliunea fățișă și instigația la omor sînt cele mai obișnuite metode diplomatice.

Aceasta-i situația adevărată pe care conducătorii muncitorilor engleji refuză candid s'o recunoască, în ciuda sarcasmelor și insultelor „prietenilor lor“ ruși. Bolșevicii au putut să vorbească despre „destrămarea guvernului pseudo-laburist de cătră diplomații sovietici secondați de masele populare engleze“, și să proclame că „d. Henderson a capitulat rușinos, fiind incapabil să se prezinte la congresul partidului laburist dela Brighton înainte de-a fi încheiat un argajament“. În adevăr, a fost o capitulare umilitoare. Propaganda sovietică fiind în realitate o luptă camuflată, legile războiului cereau încetarea ostilităților înainte de semnarea armistițiului și de schimbul agenților diplomatici. În locul acestui procedeu natural, d. Henderson a preferat să cedeze Moscovei admitîndu-i reprezentanții fără să se asigure de mai înainte dacă aceștia pot și vor să-și înceteze activitatea lor subversivă. Totuși, cei ce cred încă că nu se va obține nici un rezultat folositor prin reluarea relațiilor cu Sovietele, atîta vreme cît acestea nu vor fi abandonat scopurile lor mărturisite și practicile lor cunoscute care sînt incompatibile cu o înțelegere internațională, sînt convinși că în curînd se va ivi ocazia de-a dovedi lumii reaua credință a Sovietelor.

Orcine se poate în adevăr întreba cum vor executa bolșevicii art. 16 al Declarației din 1924 care este menționată în clauza 7 a Protocolului semnat de d-nii Henderson și Dv-galevski după conferința istorică dela Lewes din Octombrie 1929. Acest articol sună așa : „Părțile contractante proclamă solemn dorința și intenția lor de-a trăi în pace și prietenie una cu alta, de-a respecta scrupulos dreptul incontestabil al Statului de a-și organiza viața în cadrul propriei sale legislații, de-a supraveghia și de-a împiedeca toate persoanele și organizațiile de sub controlul său direct sau indirect, inclusiv organizațiile care primesc vre-un ajutor financiar dela ele, dela orice act, ascuns sau fățiș, susceptibil prin orice mijloc să

amenințe liniștea sau prosperitatea oricărei părți a teritoriului Imperiului Britanic sau al Uniunii Sovietelor Republicilor Socialiste, sau să învrăjbească relațiile Imperiului Britanic sau ale Uniunii cu vecinii lor sau cu alte țări”.

Cînd d. Henderson a susținut că cele mai multe țări europene au avut relații normale cu Rusia, argumentul său ar fi avut greutate dacă Rusia ar fi putut fi întrebuințată ca un *atout* politic de o mare putere. Dar aceasta pare imposibilă pentru moment. Franța e legată prin tratate de Polonia și de România, care și-au lărgit hotarele în dauna Rusiei; posesiunile ei din Extremul Orient, ca și ale Olandei, sînt amenințate de bolșevism; iar relațiile ei normale cu Moscova n'au dus încă la aranjarea chestiunii datoriilor ruse către Franța. Pe de altă parte, Germania a moștenit dela Prusia misiunea istorică de-a se extinde asupra raselor slave; de aici dorința ei de-a menaja Rusia, în ciuda organizației ei actuale și a rivalității lor potențiale în sud-estul Europei. Aceste considerații politice domină relațiile normale între Germania și Rusia. Dar, cum pentru Soviete teoria și practica bolșevismului sînt indisolubile, Germania, cu toată imunitatea sa morală, nu se va lăsa condusă la o cooperare fără rezerve cu Moscova.

Statele-Unite nu se grăbesc de loc să obțină prietenia Bolșevicilor. Politica lor în această privință e determinată de nota Bainbridge Colby din 1920, care e interesantă de reamintit: „După părerea acestui guvern, nu există nici o bază comună pe care să poată sta cu o putere ale cărei concepții despre relațiile internaționale sînt așa de străine de ale sale, așa de respingătoare (*so utterly repugnant*) pentru simțul său moral. Noi nu putem să concepem relații oficiale și amicale sau să acordăm o recepție cordială agenților unui guvern care este hotărît și obligat să conspire contra instituțiilor noastre, ai cărui diplomați vor fi agitatorii unei revolte primejdioase”. Nota explică mai departe că această atitudine a guvernului american nu se datorește nici unei aversiuni sau dezaprobări a regimului politic sau economic stabilit în Rusia. Dar guvernul Statelor-Unite a fost convins „că regimul existent în Rusia e bazat pe negația oricărui principiu de onoare și de bună credință și a oricărei uzanțe sau convenții supuse structurii legilor internaționale.

Mai trebuie reamintit că Cicerin, comisarul sovietic pentru afacerile străine, telegrafia prezidentului Coolidge în Decembrie 1923, dar primi o lecție cam aspră dela Secretarul de Stat, care i-a indicat că, dacă autoritățile sovietice sînt dispuse să restituie proprietățile confiscate cetățenilor americani, sau să le acorde compensații efective, ei pot s'o facă; dacă vor să revoce decretul repudiind obligațiile Rusiei față de cetățenii americani, ei sînt liberi s'o facă. Dar, adaugă d. Hughes, „nu-i nevoie de nici o conferință sau negociere pentru

a îndeplini aceste condiții, care pot și ar trebui să fie îndeplinite la Moscova, ca o dovadă de bună credință". Marea Britanie, ca și America, așteaptă acum o dovadă asemănătoare de bună credință.

Însfârșit, Dominionurile, al căror comerț cu Rusia e neînsemnat, nu s'au arătat prea dornice de-a relua relațiile cu Moscova, și toate au cerut garanții efective contra propagandei. Dar în ciuda privește Asia, e de datoria Marii Britanii să exercite o vigilență constantă, pentruca asaltul bolșevismului să nu rupă barierele care apără civilizația noastră occidentală contra valurilor amenințătoare ale raselor de culoare. În adevăr, lupta de rasă e incontestabil un aspect al problemei naționalităților care s'a dovedit fatal atitor mari imperii. În timp ce, în Europa, Marea Britanie combate cu arme diplomatice, în arena asiatică, ea are să-și apere poziția cu sabia în mână, și să promoveze de cele mai multe ori singură civilizația noastră. Fără'ndoială, sarcina ei devine mai dificilă, cînd e îngredită de relații oficiale cu cea mai primejdioasă dușmană a sa.

Thomas Greenwood

Cronica modei

Letopiseții

Urmind sfaturile radiofonice recente ale unui mare profesor, am dat lui Baruțu să cetească Letopiseții, cea mai plăcută lectură între patru și cinci ani. Profesorul nu e numai unul din acei banali dascăli de istorie, care au luat o diplomă, ca să învețe pe alții cum se drege ceasornicul prezentului, după orologiul cu danțuri al trecutului. El însuși l-a dres cu minile lui și i-a orientat limbile la orele 12 fix, ora de quietudine și de ospăț din timpul zilei și de reculegere fericită a nopții.

Vorbindu-ne totdeauna de vasta-i maturitate, o dată el s'a scăpat și ne-a povestit copilăria lui și preferințele intelectuale ale acestei vârste; și, pe cînd noi ne așteptam să auzim că viitorul savant umbla după fluturi și melci și adora ciocolata, el ne-a spus cu francheță că la cinci ani cetea Letopiseții... Oamenii mari au asemenea pedagogice indiscrețiuni.

De vreme ce am aflat formula după care se compune un om de soiu, am și pus dinaintea lui Baruțu Letopiseții.

— Nu are poze, a observat Baruțu...

— Ești impertinent, i-am răspuns. V'au stricat revistele, generație infectă, și acum vrei totul ilustrat. Află, prostule, că icoanele n'au niciun rost în existență și că natura e compusă exclusiv din literă de text. Pozele nu sînt pentru învățați, și eu vreau să fac din tine un om învățat...

— Lasă băiatul în pace, zise mama-mare. Par'că bunicu-tău a cetit tot Letopiseți. Dacă vrei să știi, el nici nu știa să cetească și a trăit o sută douăzeci de ani.

— Vezi, asta e deosebirea, am răspuns. Bunicii au creat Letopiseții și urmașii trebuie să-i cetească... Altfel nu ajungem la nimic și nu putem exporta un singur vagon de ouă.

D-ta nu i-ai cetit, eu nu i-am cetit. Cine o să-i cetească ? Barutu ! Se va legifera acum un bacalaureat, numit micul bacalaureat, pe care toți băeții și toate fetele vor trebui să-l treacă la grădina de copii. Fără bacalaureat nu-i mai primește în cursul primar.

Mama-mare dete un răspuns desavantajos :

— Mi se pare că n'ai dormit bine aznoapte...

— Să știi că n'am dormit, am răspuns. Letopisetii m'au agitat pe întuneric. Mi-am dat cu pumnii în cap că n'am cetit la cinci ani Letopiseții. Trebuia să-i cetesc chiar mai de mult...

Mama-mare rise.

— Nu rîde, mamă-mare, zisei. Ai auzit de Iorgu...

— Ce-are-aface bărbierul vostru Iorgu cu Letopiseții ?

— Celălalt Iorgu, cel cu barbă, învățatul, marele om... Te-ai dumirit, în sfîrșit ? El a cetit Letopiseții la cinci ani și erau fără poze.

— Letopiseții lui Mille ? întrebă mama-mare.

— Iar te'ncurci, răspunsei. Ceilalți letopiseți... Mai sînt...

— Aceia groșii ? I-a cetit, la cinci ani?... Asta făcea el la cinci ani ?

— Și mai de vreme, zisei. Așa e omul mare.

— O'ncepe cu bătrîneța și o sfîrșește cu copilăria... Ca oamenii de toată ziua...

— Te rog, mamă-mare, să nu glumești cu idolii mei.

— Dar Barutu, mă omule, nu știe nici să cetească.

— Regretabil, foarte regretabil, am răspuns... Dece nu l-ați învățat ?

— Cînd să-l învățăm ? răspunse mama-mare. De-abia s'a ridicat pe picioare.

— Aici e meșteșugul. Nu l-ați învățat să sugă ?

— Iorgu, nu a supt și el ?

— Ferească Dumnezeu ! El n'a avut vreme să sugă.

— Poate că suga acum, zise mama-mare, aprinzîndu-și țigara moldovenește.

— Mamă-mare, mă jignești. El nu a supt, nu suga și nu va suga. El a cetit și, cînd n'a cetit, el a scris și, cînd n'a mai scris, el a grăit. Cînd să mai sugă ? Acum grăește și grăește peste tot, și la microfon. Stă grăind, umblă grăind, tot așa cum a și scris. Dumneata știi că el scrie o piesă de teatru cu o singură idee — și nici atît — și cu șaizeci de persoane, dela Capul Podului până'n Bulevard ? Nu știi...

— Ce-i de făcut?... întrebă mama-mare, înfrîntă.

Să cîștigăm vremea pierdută, zisei. Până diseară, Barutu să învețe să cetească toți Letopiseții... La ce te gîndești, mamă-mare?...

— Noi n'am apucat oameni mari, zise cu părere de rău

mama-mare. Numai mame mari am apucat. S'a schimbat lumea de tot... Când a învățat Iorgu să cetească?

— Știu eu?... Eu cred că niciodată. Eu cred că el exista înainte de-a se fi născut... Și nici nu cred că s'a născut. Cred că a fost. Și nici nu cred că a avut vreodată cinci ani. Ca să-l înțelegem noi, ăștia, mărginiții la minte, a spus așa... Știi ce cred eu, mamă-mare? Că Iorgu e Fiul lui Dumnezeu...

— Să n'o scrii că te crede și cine știe ce se mai poate întâmpla. Să nu se înalțe la cer. Să știi că ăla nu'moare acasă la el.

— Ei vezi! zisei. Pe cât îmi placi serioasă, pe atât mă turburi când nu mai vrei să fii... Gîndește-te la Baruțu. Ce poate să ajungă el la majorat, dacă nu cetește Letopiseții acum, la patru ani și patru luni... un dezastru! Și să nu crezi că Letopiseții sînt nepătrunși de mintea unui copil... Nu, dimpotrivă. Firește, Baruțu nu o să aibă niciodată priceperea lui Iorgu, care'la opt luni și două zile vorbea și italienește, după ce cetise în original, din scoartă 'n scoartă, și pe Shakespeare. Cred că acest prim unic eveniment s'a petrecut pe la vîrsta de trei luni. Ceiace trebuie reținut pentru generațiile viitoare este că el vorbea curat englezește... înainte de a fi rupt o singură silabă romînească...

— N'am mai auzit așa ceva! zise mama-mare. Să-mi sară ochii.

— N'ai nevoie să te juri. Nici eu n'am mai auzit. Și pot să zic: să mi se usuce limba!

— Baruțule! vai de pielea ta, zise mama-mare. O să ajungi savant! Bagă mînea la canal, aruncă maimuțoi de lemn în foc: au venit alți maimuțoi, cu gheroc. S'a isprăvit cu pumnul, cu mușchiul, cu echipa, cu boxul. Incepe reacțiunea intelectuală. Domnul Iorgu te cere scofilcit și strîmb. Să nu mai dai fuga pe cîmp, cu vițeei. Să stai cu învățații. să faci volume, să îndrepti — strîmb — omenirea, să te alegi deputat, să fii șef, să îngâlbenesti după un portofoliu de ministru, să te supere toată lumea, să pizmuești pe toată lumea și să ți se umfle ficatul că poate nu ești mai uriaș decît toți. Să te cerți, să înjuri, să faci spumă vînată în barbă, științifică, politică și literară...

— Lasă vorba, mamă-mare, și nu te mai pierde în sterilitate. Până la Sin-Petru, trebuie să cetească două sute douăzeci de volume, zisei — și să știe proiectul de buget pe dinafară. La 25 Iunie, trebuie să-mi reciteze anuarul lui Rudolf Mosse. Vreau să batem pe Iorgu și să-i arătăm că, la urma urmei, ne pricepem și noi la ceva... Și doresc ca, la unsprezece ani, să-l însurăm pe Baruțu cu o profesoară cu ochelari și cocoșă.

— Și înțelegi ce are să urmeze, șoptii confidențial la

trului ornată de-o decorație... ca un vițeluș, cu ochi calzi și cu vârtejuri în creștet, plecat spre stăpînul gata să-l scarpine la gît.

* * *

Fără solemnitate, discursuri și daruri, — d-na Aglae Pruteanu a părăsit definitiv scena eșană, după o lungă serie de succese și în urma cîtorva ani de boală și de descurajare.

Cînd am eșit din copilărie, cînd deci lacrămile noastre nu mai erau determinate de-o neșansă în chestii de jucării, — veneam, curiosi și emoționați, la dramele și la tragediile care se jucau pe scena Teatrului Național din Iași.

În lumina rampei, d-na Pruteanu aducea din cărți suferinți de-aiuri și de altădată — atît de naturale însă, și pline parcă de actualitate...

Ea ne-a strecurat în suflet, cea dintăiu, fiorul durerii. Am aflat dela dînsa că există în lume și'n viață ceva trist, o patimă care poartă pe oameni ca pe niște marionete — și moartea, rigida încremenire a unei figuri cu zîmbet mobil și ochi vii.

Mai tîrziu, rînd pe rînd, — d-na Pruteanu ne-a spus, cu glas de argint, multe întîmplări minunate... și brațele ei elocvente cînd se ridicau drepte spre zei, cînd rămîneau întinse pieziș spre Infern ca niște spade albe „pentru onor”, cînd — șerpuitoare — se încolăceau de gîtul celui care pleca și care nu mai era să se întoarcă...

Dar d-na Pruteanu n'a jucat numai grandioase tragedii, cu gesturi teatrale și cu izbucniri de panteră rănită. D-sa a jucat și'n piese care cuprind necazuri de toate zilele, speranțele, deziluziile și melancoliile tuturor. În aceste piese ea știa să pună discreție și naturaletă, strecurînd în șoapte dureri înăbușite și'n schițări de gesturi — avînturi oprite după primul elan.

Deși rolurile jucate de d-na Pruteanu le-am mai văzut, și încă de cîte ori, în interpretarea atîtor artiste, — totuși creațiile de odinioară ale marei artiste eșene n'au fost de nimeni umbrite în mintea noastră. Pentru noi — Julieta, Ofelia, Dama cu Camelii... sînt „Aglaia Pruteanu”.

Astăzi cariera dramatică a acestei artiste s'a isprăvit și în mod oficial, după încetarea de fapt a activității sale — încă imediat în urma războiului.

* * *

Teatrul Național din Iași a pensionat însă și pe d. C. Vernescu-Vîlcea, care — cu toate cele trei sferturi de veac purtate cu vigoare și vrednicie — a jucat pînă în ultimul moment.

D. Vernescu-Vîlcea a intrat în teatru acum cincizeci și

cinci de ani. Era mic slujbaş la o prefectură de provincie. A fost remarcat de un actor, pe cînd el — cu o dicție impecabilă — rostea plugușorul la fereastra prefectului. Actorul l-a cerut prefectului, care i l-a cedat. De-atunci d. Vernescu-Vilcea și-a început cariera teatrală — mic actor de provincie, elev sirguincios al lui Matei Millo, apoi artist de frunte în trupe străine și, în cele din urmă, directorul unei trupe proprii.

Cu această formație, actorul vagabond a colindat țara în lung și'n lat — jucînd traduceri și adaptări după piesele, care aveau succes pe scenele de peste graniță. A jucat și comediile autorilor noștri de pe vremuri.

Se muta de ici colo în căruțe cu coviltir, ca „comedianții” din bîlciuri; își „monta” piesele pe scene improvizate, — dar le juca cu o îndărătnică pasiune. D. Vernescu-Vilcea a mers cu timpul. Și-a mărit trupa. A dat reprezentații în grădinile de vară și'n teatrele nouă de provincie. A dus veselia dela un capăt la altul al țării, educînd artiști și spectatori. Iar acum aproape douăzeci de ani, cînd cinematografele începuseră să ocupe sălile și să pasioneze publicul, d. Vernescu-Vilcea și-a dizolvat trupa, și-a vîndut decorurile (care vor fi servit în urmă la acoperitul bărcilor din iarmaroace), și a intrat în Teatrul Național din Iași.

Acolo, actorul vagabond și-a întins cortul. Cel crescut printre cabotini s'a urcat pe-o scenă oficială — primit de d. Mihail Sadoveanu, fost director al Teatrului Național din capitala Moldovei.

Privit cu neîncredere de mulți — spectatori și colegi de teatru — d. Vernescu-Vilcea a început, cu un entuziasm tineresc, să joace una după alta piese romînești și străine.

Teatrul Național a reluat piesele lui Caragiale. Atunci d-sa, — interpretînd rolurile: Cetățeanul Turmentat, Jupîn Dumitrache și Conu Leonida, — a cîștigat definitiv bătălia. „Cabotinel” s'a dovedit un artist de rasă.

Marele talent natural, ascuțita-i inteligență, spiritul fin de observație, lecțiile lui Matei Millo, voiajurile în străinătate, lecturile permanente și mai ales un dar divin de intuiție — au făcut din d. Vernescu-Vilcea, unul din artiștii noștri cei mai buni.

Lumea pieselor lui Caragiale, personajele acestor piese — intră în realitatea care a fost sub spiritul de observație al d-lui Vernescu-Vilcea. Gesturile și intonațiile lui Jupîn Dumitrache... ticurile, tabieturile, poate chiar grima Conului Leonida — au fost ale unor oameni în carne și oase, pe care artistul i-a înțeles... și dela care el a luat amănuntul caracteristic.

În redarea acestor personaje, cu toată ilaritatea sălii gata să treacă chiar la convulsii de rîs, d. Vernescu-Vilcea

nu depășea niciodată măsura. În lupta dintre artistul de rasă și actorul avid de aplauze — artistul totdeauna eșea învingător.

Dar d. Vernescu-Vilcea nu și-a mărginit numărul creațiilor la piesele lui Caragiale sau la celelalte comedii românești, în care se reflectă mediul nostru de suburbie intelectuală. D-sa cunoaște toate straturile societății și poate interpreta pe reprezentanții tuturor categoriilor sociale de aici.

Dar ceva mai mult: spiritui-i maleabil și divers a redat personaje dintr'o lume necunoscută. O divinație l-a pus pe urmele realității. El care nu văzuse niciodată pe un dascăl sau pe un preot din cine știe ce lume — a redat aceste personaje cu o surprinzătoare exactitate... încît cunoscătorii acelor medii străine au luat drept cochetărie afirmația interpretului: că el n'a pus piciorul în acea țară și n'a vorbit în viață cu preoți sau cu dascăli din acele regiuni.

În ultima stagiune, deși pareă seria rolurilor interpretate de d-sa (și care puteau fi interpretate) se isprăvise, — d. Vernescu-Vilcea a făcut o surpriză teatrului eșan, jucînd cîteva roluri în Molière. Aceste roluri au fost evenimentul artistic al stagiunii.

După o viață agitată, acest artist care printre cabotini ambulante și-a păstrat, intactă, arta de superioară esență — plină de sobrietate și de naturaleță — se retrage într'o casă cu grădină din marginea Iașilor.

Fără gratificații și fără onoruri, d. Vernescu-Vilcea trece din lumea turbulentă a culiselor, dintre intrigi și birfeli, în florăria și'n livada din fața caselor — oprindu-și ochii care n'au întîlnit în cale decît priviri rele, pe un trandafir deschis în soare.

Iar cînd straturile vor fi plivite, cînd crenguțele uscate vor fi retezate cu foarfeca, cînd pătlăgelele roșii vor fi sprijinite în scări de scindurică și cînd florile vor fi stropite dintr'o pompă cu un lichid contra puricilor verzi, — d. Vernescu-Vilcea își va așeza în cap casca colonială, își va atârna la sold torba cu fel-de-fel de cîrlige, muște și peștișori artificiali... își va pune solemn pe umăr undițele și, urmat de zarva cinilor și a copiilor, se va duce undeva departe pe un mal de apă, unde va fuma tacticos și va sta ceasuri întregi cu ochiul țintă la un dop de bere care nu se va fi zmuncit decît atunci cînd s'a deschis sticla...

M. Sevastos

Miscellanea

D. C. Goga despre votul universal.

D. O. Goga publică în „Țara noastră” un articol: „Votul Universal și problema națională”. În acest articol d-sa face o serie de considerații pe marginea unui apel lansat de d. general Averescu către intelectuali, prin care d. General se declară dușman ireductibil al acestei molime care bintue Țara Românească, și care este votul obștesc. Corpul electoral — d. General îl numește, cu ironie calmă, *minor*. Pe de altă parte însă votul, fiind universal, constituie 95% din populația țării, adică pur și simplu reprezintă țara. Și dacă o țară are 95% din cetățenii săi *minori*, atunci ea însăși e minoră. Și atunci cine oare nu va protesta contra acestei insulte aduse țării noastre de un glorios general?

D. General mai critică votul obștesc — pentru ce credeți? — nici mai mult nici mai puțin decât fiindcă e... coruptibil... și mai ales... supus injoncțiunilor guvernelor.

Admirăm candoarea cu care d. General vorbește de funie în casa spinzuratului... parcă nici n'ar ști despre ce e vorba.

Admirăm și ușurința cu care d-sa privește lucrurile pământeste, cum ar zice Voltaire, din punctul de vedere al lui Sirius. Dar dacă votul obștesc e „coruptibil” și „supus injoncțiunilor guvernului” — a cui e vina? N'are d-sa nici o remușcare în această privință? Nimic de reproșat conștiinței sale?

Dar, în fine, considerațiunile politice nu ne interesează în această revistă unde politica n'are ce căuta. Ne interesează numai ideile ce se degajează din fapte.

D. Goga, comentînd acest apel, constata și d-sa că „votul universal și-a dezvoltat dintr'o dată întreg cortegiul lui de umbre și mizerii... S'au ivit pe rînd slăbiciuni și greșuri legate de această prerogativă acordată maselor nepregătite”.

Apoi d-sa aduce o încredințare și mai mare: „votul uni-

versal împinge pe planul întâiu revendicările sociale, în paguba unei consolidări de ordin național”.

Așadar, sufragiul obșteșc e incompatibil cu ideia națională? Și pentru a dovedi acest lucru d-sa pune pe sama votului universal nenorocirile Bulgariei și ale Ungariei în epoca imediat post-belică.

Mărturisim că nici nu ne vine să credem. Pentru prima oară auzim această nouă nelegiuire a sufragiului universal.

Cunoaștem de decenii toate argumentele aduse de mediile reacționare contra acestei instituții. Dar nimeni n'a spus vreodată că ideia națională e în opoziție cu votul universal.

D. O. Goga se poate bucura: teoria d-sale e complect originală. Dar originală cu prețul unei complete ignorări a istoriei politice europene din ultimii două sute de ani.

Căci, în adevăr, conștiința națională a apărut *odată*, concomitent cu ideologia mării revoluții, adică cu ideia Suveranității naționale. Feudalismul concepea Statul ca un patrimoniu, ca o moșie personală a monarhului. Popoare diferite trăiau la un loc pe aceeași moșie și aparțineau ca o proprietate privată regelui. Revoluția introduce ideia Suveranității naționale, adică a dreptului de *auto-determinare* al națiunilor prin voința majorității cetățenilor. Sentimentul național a fost condiționat *sine qua non* de existența sufragiului universal. Suveranitate națională fără vot universal e un *non-sens*. Istoria vine să verifice această constatare logică. Sentimentul național în Anglia, Franța, Belgia, Elveția, Italia, etc.. s'a format pe această cale. Decît să interpreteze fals cazul Bulgariei și al Ungariei, d. Goga și-ar fi putut îmbospăta cunoștințele istorice.

Dar iată un alt aspect al chestiunii. Cum îl știm pe d. Goga patriot desăvirșit și bun Român, îi punem această întrebare. Cînd România a revendicat Unirea cu Ardealul a făcut-o, desigur, pe *ideia presupusă* că majoritatea cetățenilor doresc acest lucru. Altfel cum am fi putut cere măcar o unire pe care înșiși locuitorii n'o voiau. Dar dacă în aceste condiții votul universal a fost bun, cum se face că în guvernarea și conducerea țării nu mai e bun?

Mai departe d. Goga scrie: „Gîndiți-vă un moment, unde am fi azi dacă... țara ar fi fost guvernată de-o elită conștientă care cu un plan metodic ar fi urmărit programul întăririi unui patrimoniu răscumpărat cu sînge?”

Acum am înțeles. Programul e clar: masele sînt bune pentru a răscumpăra cu sînge patrimoniul pe care, după aceea, îl guvernează, cum știu ele mai bine, „elitele”. Și masele pot fi fericite fiindcă li se acordă totuși înalta onoare de a „răscumpăra cu sînge” patrimoniul național și de a plăti impozitele pentru a-l întreține spre mulțămirea „eliteilor”.—X. Y.

Confuziunea valorilor.

Deschideți un jurnal sau o revistă de a noastră și veți putea ceti oriunde: „Marii noștri scriitori Mihail Sadoveanu, Radu Cosmin și Rebreanu...” sau, ca să luăm dintre cei decedați: „Eminenții oameni de stat de pe vremuri M. Cogălniceanu, Generalul Tell și Ion Brătianu...” sau vorbind de critică: „Marii noștri critici: G. Ibrăileanu, E. Lovinescu și Mihail Dragomirescu”...

Ce ați zice dacă ați ceti într'un jurnal englez: „Marii noștri scriitori Shakespeare, Conan Doyle, Dickens...” sau într'unul german: „Marii noștri compozitori Wagner, Beethoven și Franz Lehar...” și așa mai departe. Toată lumea e nedumerită cetind astfel de lucruri. O primă constatare care se impune e că, înainte de războiu, criteriile după care se judeca un lucru și ierarhia în care era așezat erau cu mult mai fine și, în orice caz mai conștiente și mai orientate. Războiul a încurcat totul. Nietzsche, asfixiat de permanența metodelor și criteriilor tradiționale, a cerut cîndva o „răsturnare a tuturor valorilor”. În Germania lui Nietzsche era prea multă tradiție în aprecieri. La noi e curată anarhie. La urma urmei am admite orice punct de vedere în valorificare. Cu o condiție însă: ca acest punct de vedere să se mențină consecvent până la capăt.

Dar cînd cineva enumără printre marii poeți pe T. Arghezi, pe Eminescu și pe Vasile Militaru, de pildă, atunci sîntem în plin haos. Aprecierile la noi se fac așa de arbitrar încît îți provoacă totdeauna cel puțin surîsul. S'au publicat în ultimii ani în literatură lucruri absolut remarcabile ale unor autori tineri nu prea cunoscuți. Să cităm, printre altele, două: „Voica” romanul d-rei H. Stahl și „Popi” de Theodor Scorțescu. Prea puțini le-au observat și mai puțini au scris cîte ceva despre ele. Cine a comentat cum trebuie, atunci cînd au apărut remarcabilele studii de cîntă europeană ale d-lui Ibrăileanu: „Creație și Analiză” sau articolele despre Eminescu, sau studiile mai vechi despre „Caragiale” sau „Marcel Proust” ale d-lui P. Zarifopol?

Au trecut pur și simplu neobservate. În schimb cîte „capo d'opere” pe care nu le știe nimeni au fost preamărite și vestite profetic. Publicul nostru a auzit, știe, după un prestigiu stabilit de o stare de opinie publică, că *trebuie* să-i placă M. Sadoveanu, L. Rebreanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu. Și atunci îi cetește mașinal, de la ediție la ediție. Dar ca să le controleze operele, să știe diferența de la un roman la altul, să înțeleagă de ce unul a reușit și altul nu, aceasta e prea mult.

Și ca în Literatură, în toate domeniile la fel.

Vedem la aceasta o serie de cauze. Mai întăiu domeniul

publicisticeii a fost invadat de o serie imensă de nepregătiți. Tot ce se cere e oarecare facilitate la scris. Înainte se cerea și oarecare cultură, puțină deprindere cu capo d'operele spiritului omenesc. Căci, după cum a spus unde-va A. Thibaudet, gust înseamnă cultură.

Numai comparînd și aprofundînd produse spirituale mari, poți înțelege și gusta altele mai mici. Dar cărtarii nu mai scriu în România. Scriu în schimb, din simplă meserie, o serie de publiciști, adolescenți și ignoranți. Aceasta fiindcă lipsește sancțiunea unei autorități și a unei instituții de valorificare. Și, cauza cauzelor, autoritatea și sancțiunea nu există, fiindcă nu există *tradiție* consacrată. Totul stă în alcătuirea moravurilor noastre publice de unde lipsește *conștiința* și sentimentul răspunderii. Fiecare bea o cafea ori bere cu un prieten. A doua zi se simte dator să-l laude și să-l compare cu toate geniile omenirii. Totul se aranjează la cafenea și, fără pic de rușine, ne laudăm numai familia sau prietenii. Și doar ar trebui ca criticul cînd scrie să se simtă în aceeași stare de spirit ca preotul ori magistratul. Fără de aceste virtuți nu vom înjgheba niciodată o cultură proprie și ne vom zbate mereu în ghiarele anarhiei. — M. R.

„Viața romînească“ și ziarele bucureștene.

Cîtă vreme redacția revistei noastre era în Iași, revistele și ziarele bucureștene în dulce unanimitate, (era poate singurul lor teren de înțelegere, pe care, sincer, regretăm că am contribuit să se risipească) ne acuzau de provincialism, de moldovenism ruginit și anost, de sectarism și exclusivism eșan. Și lecțiile de modernism și de spirit larg, ca și reprimanțele severe oridecîteori ne abăteam dela idealul prescris de d-lor, curgeau ploae. Dar iată că redacția noastră s'a mutat la București. Credeam că vom fi salutați cu entuziasm de confracții care ne acuzau de moldovenism. Din contră însă, schimbîndu-și brusc opiniile, confracții noștri devenind subit, peste noapte, descentraliști și regionaliști, și plîngînd pe ruinele vieții provinciale pe care noi am ucis-o prin dezertjunea noastră, ne fac renegați, trădători și ne prezic o tristă decadentă. Firește, dacă am crede că numai logica conduce atitudinile omenești, ar trebui să nu mai înțelegem nimic. Ne aducem însă aminte de un boer dintr'un roman de Al. O. Teodoreanu care recomanda această atitudine pentru țaran: „Țaranul, bine-o face, rău o face, tu să-l sudui”. Și ne consolăm.

Răspundem doar atît, ceiace știe toată lumea: spiritul e-

șan sau altul nu e o chestie de geografie, ci de afinități și convingeri. El se poate exercita de oriunde și câteodată nu se poate exercita nici de la Iași.

Dar cu această ocazie, ziarul „Cuvîntul” într'un articol semnat N. I., făcînd bilanțul activității „Vieții romînești”, ne discută și programul, prinzîndu-ne cu oarecare contraziceri principiale. D-l N. I. spune cam așa: „V. R.”, ca și confrății noștri dela „Adevărul”, se inspiră dela principiile democrației, ale socialismului și, totuși, crede a putea fi țărănistă”.

Acel „totuși” indică evident o incompatibilitate. După părerea d-lui N. I., probabil ultim rest din vechea mentalitate sămănătoristă de pe vremuri, țăranul e sortit să rămînă veșnic „attaché à la glèbe”, primitiv și pitoresc, susținînd partidele reacționare și pe autorii dornici de pitoresc rural. În acest sens, pe care-l acceptau junkerii prusaci și partidele creștine din Austria și Franța, țărănism, democrație și socialism nu merg bine împreună.

Dar dacă d. N. I. ar fi meditat mai adînc această problemă, ar fi putut ajunge la concluzia că democrația eșită din ideile de la 1789 e formula generală și generoasă din care au eșit, după structura internă a țărilor și după conjecturile locale, aici socialismul, dincolo țărănismul. Țărănism și socialism înseamnă dozarea unei preponderențe de clasă. Și un regim și altul au la bază munca și nu apărarea capitalului: în țărănism — sub forma micii proprietăți de consumație, în socialism — etatizarea și organizarea colectivă a producției. Dar și una și alta sînt forme democratice.

Și dacă d. N. I. ar fi recetit cu această ocazie programele agrare ale partidelor socialiste și rezoluțiile Internaționalei a II-a în privința țărănismului, ca și o scrisoare a lui K. Marx, înainte de a muri, către Vera Sassoulitch, ar privi altfel problema. Dar toate acestea credeam că sînt prea cunoscute. E totuși prea adevărat că și banalitățile trebuiesc mereu amintite. — X. Y.

Documentările d-lui C. Stere.

Ziarul „Adevărul” publică o serie de articole care privesc întreaga noastră viață politică de după războiu. Aceste însemnări care au fost urmărite cu cel mai mare interes de opinia publică merită o discuție mai amplă. Într'un număr viitor le vom discuta și noi mai pe larg.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Gala Galaction, *In nămintul făgăduinței*. București, ed. „Cugetarea”, 1930.

Noul volum al părintelui Gala Galaction cuprinde note de călătorie în Palestina. Este istorisirea unui pios hagialic, istorisire, însă, în care pietatea nu întunecă spiritul de observație al călătorului și însușirile artistice ale scriitorului Gala Galaction. Părintele Galaction știe să dozeze cu multă cum-păneală aluziile biblice cu care își aghezmuește observațiile și știe să împărstie cu cumpătat meșteșug miresmele credinței în impresiile sale de călătorie, notate sobru și sigur, cu o desăvârșită îndeminare de minuiitor al frazei scrise.

Acest lucru dă, dealtfel, cărții sale o salvare specială. Ceiace ajută la această impresie este faptul că (în acest volum, cel puțin) credința ortodoxă a părintelui Galaction este foarte puțin fanatică. Se desprinde din paginile sale, o calmă resemnare, o blîndeță infinită (cîteodată, parcă, puțin cam voită, cam *premeditată*) și o mare toleranță. Nimic din agresivitatea pe care o are uneori credința catolică, de multe ori atît de netolerantă, de orgolioasă și de increzută. Acest caracter de toleranță distinge, dealtfel, ortodoxismul. Părintele Galaction își face un *point d'honneur* din aceasta. Pe vaporul care îl duce sint mulți emigranți evrei, care pleacă în Palestina. „Bravi soldați ai unui ideal atît de pasionant și de avid de sacrificii!” exclamă părintele Galaction. Iată o exclamație care depășește credința (sau, în orice caz, țîșnește din alte cute ale sufletului decît credința). Mai interesantă este atitudinea părintelui Galaction în fața Zidului Plîngerilor. După ce descrie acest celebru și străvechiu zid la care, de două mii de ani, vin să se tîngue, în fiecare Vineri sara, fiii lui Israel, autorul scrie: „Stau, lîngă însoțitorii mei, și privesc străvechiul zid, stropit cu atîtea lacrimi, deasupra căruia, ca niște candelă de speranță eternă, atîrnă stelele.... Rugăciunea se stinge. Cei ce s'au rugat pentru noua recoltă

a dărniciiilor dumnezezești și a grădinilor lui Iacob, încep să se strecoare în întuneric... Visul meu se împletește și se înfrățeste cu visul acestor visători... Pe zidul acesta s'au oprit odinioară privirile, gândul sau umbra ucenicilor Domnului! Pe lângă aceste pietre a trecut desigur școlarul lui Gamaliel, Saul din Tars... O, poate că o rază din ochii Mintuitorului, a mîngăiat, în zilele petrecerii sale pămîntești, aceste blocuri din temelgia Templului lui Neemia !...

„Și în momentul cînd plecăm și noi, aproape cei din urmă, mă apropiu de zidul sfînt și sărut, pe piatra simbolică, inelul logodnei indisolubile pe care Dumnezeu a binevoit s'o facă cu neamul omenesc, aici în Ierusalimul lui cel fără de moarte”.

Aceste rînduri indică tonul întregii cărți. Nu toate paginile, însă, poartă această pecete evlavioasă. Sînt, în cartea părintelui Galaction, pasaje care probează că autorul este un fin scriitor înainte de a fi un pios pelerin. Așa sînt, de exemplu, capitolele în care este descrisă ceremonia curioasă a Paștelui Samaritean. Mai sînt și alte pasaje la fel. Ele contribuie să facă din impresiile de călătorie în Țara Sfîntă ale părintelui Galaction o carte de mare valoare literară, interesantă, vie și plină de culoare. Iar înaltul spirit religios care însuflețește această carte face ca lectura ei să fie o odihnă și o adevărată reînprospătare morală.

* * *

Gib I. Mihăescu, *Brațul Andromedei* (Roman). București, editura „Națională” S. Ciornei, 1930.

Gib Mihăescu este, poate, singurul nuvelist de valoare al generației de după războiu. Cunoscut pînă acum prin două volume de nuvele „Vedenia” și „La Grandiflora”, de o mare putere realistă și de o sigură analiză, iată-l încercînd în „Brațul Andromedei” primul lui roman. Tendința prozatorilor noștri moderni de a-și încerca, mai curînd sau mai tîrziu, puterile pe planul vast și cuprinzător al romanului, este poate cel mai caracteristic fenomen literar întîmplat la noi de zece ani încoace. Cucerirea romanului este, fără îndoială, faptul cel mai însemnat care marchează epoca actuală a literaturii noastre. În zece ani am parcurs un drum care, în alte literaturi, a necesitat mai multe decenii. Am sărit, cu siguranță, etape. N'ar fi pentru prima oară în istoria literaturii noastre. Ne-am grăbit, de un secol încoace, în toate direcțiile — nu numai în literatură. Și efortul de a depăși etapele normale este mai vizibil pe alte terenuri decît pe cel literar. Dar aceasta este o chestie care nu interesează aici.

Romanul românesc este un fapt indeplinit. Spre roman

tinde activitatea oricărui scriitor, fie că are sau nu însușirile specifice ale romancierului. Pentru că nu orice prozator — oricît de talentat ar fi — este numai decît un romancier. Nuvela și romanul sînt două genuri literare mai diferite între ele decît se crede de obicei. Un nuvelist poate mai ușor fi în același timp dramaturg bun decît romancier bun. Nuvelistul este un detailist. Viziunea nuvelistului este de amănunt, limitată, de durată scurtă; se exercită în adîncime nu în întîndere. Legile de dezvoltare ale nuvelei sînt cu totul altele decît cele ale romanului. Durata, în primul rînd, suferă o interpretare deosebită în roman și în nuvelă. Ceiace înseamnă că *timpul* material în care se petrece romanul nu interesează prin lungimea lui. Un roman a cărui acțiune se înoadă și se desnoadă într'o lună poate fi mai lung ca durată sufletească, mai intens ca semnificație și, deci, mai autentic *roman* decît o acțiune desfășurată în cîteva volume, ținută pe un timp de ani de zile.

Romanul lui Gib Mihăescu sugerează această durată lungă și această intensitate de viață. Să încercăm un rezumat. (Sarcină ingrată a criticului, dar necesară). Un oraș de provincie, capitală de județ. Un fost profesor de istorie, devenit politician, șef de organizație al unui puternic partid, ministeriabil. Soția lui, o femeie frumoasă, admirată și dorită de toți bărbații țîrgului. Caracter destul de puțin excepțional, fără a fi banal, șovăitor (sau lipsit de personalitate, lucrul e de ghicit), cu aparențe enigmatice, fără enigmă. Superioară, însă, celor care o înconjură, profesori de liceu provincial, rațați, anoști, banali sau vulgari și femeiuși sensuale și primitive. Tentative de viață interioară, repede avortate. D-na Zina Cornoi, femeia frumoasă și cam desamăgită, n'a găsit printre omagiile care i se aduc nici unul care să-i placă. A șovăit până acum. În țîrgul acesta, însă, apare un om excepțional (singurul). Un profesor de matematici, Andrei Lazăr, astronom pasionat, un suflet visător, o fire timidă și arzătoare. În fond, un refulat, un om pe care viața îl solicită și îl respinge în același timp, un om cu surplus de dorinți și cu deficit de realizări. Nu un ratat. Un exaltat, un inadapdat. Sînt ani de zile, acum, de cînd Andrei Lazăr lucrează la confecționarea unei mașini care să poată realiza mișcarea perpetuă. Un vis mecanic, obsedant, care îl halucinează, aducîndu-l până în pragul nebuniei. Dragostea pentru Zina Cornoi vine să turbure vechea lui pasiune de inventator și de căutător al imposibilului. A doua jumătate a romanului o formează analiza și descrierea acestui conflict sufletesc. Mașina mișcării perpetue pare, în sfîrșit, să fie realizată. Andrei Lazăr a izbutit să-i imprime mișcarea veșnică. Bucuria lui de inventator este întregită de bucuria lui de îndrăgostit. Zina Cornoi îl iubește. Va veni la el. Lazăr îi va arăta invenția lui. În ziua,

însă, în care femeia iubită vine la el acasă, gata să i se dea, mașina capricioasă, se oprește. În fața hohotelor lui de rîs desnădăjduit, femeia înspăimîntată fuge, crezînd că el a înnebunit. Dealtfel, Andrei Lazăr e ca și nebun. În mintea lui începe să crească o cumplită îndoială: Mașina a funcționat într'adevăr, sau a fost numai o părere? O întrebare la care nu poate și la care își dă sama că nu va putea niciodată să răspundă. Andrei Lazăr se sinucide, aruncîndu-se dintr'un tren, același tren în care Zina Cornoi se lasă înduplecată de galanteriile vulgare și directe ale lui Nae Inelescu, crai de provincie, colegul lui Lazăr și reprezentînd, față de acesta, omul de toate zilele, terestru, practic și — normal.

Romanul lui Gib Mihăescu este bine proporționat, repede condus, fără nimic inutil. Deși cu puține dialoguri și multă descripție interioară (sau poate tocmai din pricina asta) este viu, dinamic, pasionant, și, pe alocurea, turburător și patetic. Aspectele de viață provincială, întrevăzute printre gesturile personajelor de primul plan (Zina Cornoi și Andrei Lazăr) sînt caracteristice și pline de culoare. Poate sînt prea multe coincidențe. De exemplu: toți eroii sînt, la un moment dat, spre sfîrșit, în același tren. Mai mult: Un defect la locomotivă silește trenul să se oprească în mijlocul cîmpului. Lazăr se coboară și întilnește în mecanicul trenului pe un fost mașinist, pe care îl cunoscuse în adolescență, obsedat și el odinioară de mașina mișcării perpetue, cu care stă de vorbă și care îi spune că s'a lecuit acum de vechea lui „nebunie“. Conversație care, natural, este plasată aici ca să motiveze și mai mult și să precipite sfîrșitul. Sînt coincidențe care pot părea verosimile, dar care ar putea da ultimelor pagini ale cărții aerul de a fi compuse prea repede. Dar este numai o simplă impresie.

Magistral compus este tipul lui Andrei Lazăr. Gib Mihăescu se dovedește a fi priceput în crearea de tipuri ciudate și complicate. Știe să trateze cu simplitate astfel de subiecte. Cîteodată, poate, cu prea multă simplitate — sau prea repede. Dar aceasta este, în fond, o calitate. Analizele pe sute de pagini à la Paul Bourget, cleioase și interminabile, nu mai sînt la modă, de multă vreme. Și e foarte bine. Nu vedem de ce romanul psihologic, romanul de analiză, trebuie numaidecît să fie savant, greoiu și plicticos.

Romancierii noștri par, în ultimul timp, să incline mai mult spre romanul zis „de moravuri“. Gib Mihăescu, cu „Brațul Andromedei“, încercînd (și izbutînd, pe alocurea, minunat de bine) tratarea unui caz de conștiință, îmbogățește literatura noastră cu un roman psihologic de mîna întăiu.

Al. A. Philippide

Izabela Sadoveanu, *Educația nouă. — Indrumări pentru părinți și educatori*. București, ed. „Cultura Românească”, 1930.

Pedagogia modernă e totodată mai slobodă și mai riguroasă decât știința educației de înainte. Mai slobodă, pentru că principiile ei sînt mai puțin formaliste, mai puțin tiranice. Apoi, pentru că unul din principiile sale fundamentale este tocmai libertatea, importanța covârșitoare care se dă spontaneității elevului. Dar spunem că pedagogia modernă este în același timp mai riguroasă decât cea veche. Intr'adevăr, ea ascultă de stăpîni cu mult mai severi decât înainte, cînd primea ordine doar dela politică, dela tron, dela guverne. Astăzi îi poruncesc Psihologia, Sociologia, Istoria. Și comandă Știința. Și ordinele Științei — spre deosebire de ale guvernelor, codurilor, și chiar de ale lui Dumnezeu — sînt ordine irevocabile, pe care nimic nu le mai poate modifica.

Una din personalitățile cele mai interesante din lumea pedagogică modernă, din acelea care tocmai ascultă de direcția nouă luată de Știința educațiunii, este d-na Doctor Montessori, al cărei merit e cu atît mai mare cu cît a căutat a moderniza partea cea mai gingașă a pedagogiei: educarea copiilor foarte mici. În acest scop, a creat o întregă metodă, numită metoda Montessori, în anul 1907. Astăzi metoda are deja mai bine de două decenii de existență.

D-na Izabela Sadoveanu, cu spiritul ei de discernămint pe care i-l cunoaștem și care i-a asigurat în lumea pedagogilor romîni o excelentă situațiune — a ales din această metodă Montessori tot ceiace i s'a părut că a rezistat vremii, tot ceiace douăzeci de ani de experiență au dovedit că a fost fertil.

„În linii mari, — scrie d-na Sadoveanu, — concepția educativă a d-nei Montessori se rezimă pe copil și pe legătura dintre el și educatoare. D-na Montessori reclamă pentru copil „dreptul la libertate”, ceiace înseamnă „dezvoltarea spontană a puterilor sale sufletești sub o conducere foarte conștientă de scopul urmărit”. Copilul trebuie să lucreze și să facă exerciții din îndemnul impulsivităților interioare, dar să se perfecționeze și să fie condus apoi la învățatură de mîni îndemînatice. Materialul didactic este astfel întocmit încît copilul se educă și singur cu ajutorul lui, căci în el găsește controlul și corijarea lucrărilor sale. Instituțiunea este conducătoarea calmă și la nevoie ajutătoare individualității copilului și a sufletului său; și din observațiile ei se va aduna adevăratul material științific pentru o pedagogie nouă. „În paginile următoare, — scrie

d-na Izabela Sadoveanu, — vom căuta să dăm o expunere cât mai credincioasă a teoriilor, metodelor și experiențelor școlii Montessori, așa cum se prezintă azi, după o experiență de mai mult de două decenii“.

Mamele și dascălii de copii mici vor găsi aci o expunere clară, cu fapte inteligent selectate, care le va deschide, — vorbesc de cei ce nu cunosc metoda Montessori, și care sînt de fapt cei mai mulți, — le va deschide o lume ne-bănuită în domeniul pedagogiei.

D. I. Suchianu

* * *

I. M. Marinescu, *Figuri din antichitatea clasică*. București, Ed. „Casei Școalelor“, 1930.

Printre clasiștii noștri, d. I. M. Marinescu este unul dintr-zei cei mai productivi. După admirabila traducere a romanului lui Petronius, a publicat acum doi ani opera complectă a poetului satiric Iuvenalis. Această traducere în versuri a celui mai mare poet satiric al Romei ne-a dovedit, după cum am arătat la timp (cf. *Viața Romînească*, Decembrie 1928, p. 318—325), că d. I. M. Marinescu este cel mai talentat și mai priceput traducător al nostru din limba latină.

Erudit profesor universitar și scriitor iscusit, d-sa a scos de curind la iveală un volum de figuri din antichitatea latină, pentru a familiariza marele nostru public cu cele mai de samă personalități ale lumii literare romane.

În țările de veche cultură umanistă asemenea opere abundă: e destul să citez la Germani cărțile lui Theodor Birt, *Römische Charakterköpfe*, sau ale lui Eduard Schwartz, *Charakterköpfe aus der antiken Literatur*, apărute în mai multe ediții; la Franceji, mai mulți scriitori cu renume ca Abel Hermant, Julien Benda și alții, au început să publice, în colecția „Les heures antiques“, cîteva volume, consacrate cîte unui scriitor latin sau grec, adresîndu-se nu specialiștilor, ci marelui public dornic de cultură.

D. Marinescu a făcut în cartea sa o fericită alegere: ne-a prezentat 16 figuri reprezentative din literatura latină, începînd cu Cato cel Bătrîn și încheind cu Apuleius.

Nici nu se putea o alegere mai potrivită și mai complectă: de la Cato, tipul cel mai original al unui roman de modă veche până la africanul Apuleius, rafinatul fiu a două culturi, „homo bilinguis“, genial mînuitor al verbului retoric, filosof mistic, romancier și mai ales un neîntrecut maestru al stilului.

Intr'adevăr, între acești doi poli se desfășoară toată literatura latină, deși s'ar părea o afirmație paradoxală: literatura latină pîgînă nu moare desigur după Apuleius, dar, până

la acest scriitor, am putea spune că se împlinește ciclul complet al evoluției sale.

Secolul al III-lea este doar cel mai pustiu secol al literaturii latine păgâne; în secolul al IV-lea avem, e drept, două genii: pe istoricul Ammianus Marcellinus și pe poetul Claudius Claudianus, dar primul călca și pe urmele lui Tacitus, iar celălalt avea înaintea sa pe Vergilius și pe Lucanus.

Despre scriitori originali în ultimele două veacuri ale literelor latine nici nu îndrăznim a vorbi, cu toate că pentru istoria culturii latine nu se poate trece peste un Rutilus Namatianus, un Boethius sau Cassiodorus. (Considerațiile acestea, să fim înțeleși, se referă numai la literatura păgână!)

Trebue însă să prevenim de la început pe cetitorul cărții ce avem acum în față, că autorul nu-i oferă un număr de biografii, nici erudite monografii îmbâcsite cu note, ci pur și simplu figuri, figuri adevărate, oameni vii, nu schelete.

Pentru a da suflarea vieții acestor eroi dintr'o lume atît de mult uitată, autorului nostru i-a trebuit mai întăiu o cunoaștere intimă a vieții și culturii antice, intuiție istorică și în aceeași măsură, talent de scriitor. Eroii d-lui Marinescu se perindă în fața noastră, într'un șir succesiv de scene; i-auzim cum vorbesc, îi vedem cum trăesc, cum se bucură sau sufăr. Tocmai aici se poate recunoaște arta în procedeul acesta izbutit de a dramatiza povestirea introducînd scene propriu zise, încadrate de descripții colorate și evocatoare.

În „Cato”, chiar de la început, azistăm la o ședință a senatului roman, care trebuia să se pronunțe în privința Cartaginei: „Era cald și senatorii erau obosiți. Sudoarea curgea pe togele lor brodate cu purpură și în ochi li se cetea parcă o singură dorință: să se isprăvească odată această ședință care dura de cîteva ceasuri. Consulul care prezida le acordase, pentru moment, o pauză de odihnă și de reculegere. Unii cucăiau pe băncile lor, alții se plimbau prin incintă, iar cei mai mulți se grupaseră în jurul lui Scipio și discutau cu a-prindere. Figura șefului nobilimii se desena mîndră și aristocratică în mijlocul grupului de chipuri agitate.

Deodată se făcu tăcere. Senatorii își ocupară iarăși locurile și ședința reîncepu. Un om cu părul roșu și ochii cenușii se urcase la trihună. Era între două vîrste și pe buze îi flutura un zîmbet tăios și sarcastic” (p. 15—16).

În altă scenă îl auzim pe Cato cum dă sfaturi practice, înainte de a pleca la Cartagina, fiului său Marcus: „Imediat după ce voi pleca eu, te vei duce la moșie și vei face ordine. Sînt trei butoaie cu masline stricate, un butoi cu oțet cam slab, doi sclavi bătrîni și ceva șunci mucezite. Vinde-le pe toate căci nu mai folosesc la nimic... Tu să nu chemi nici un prieten la masă și să bei numai din vinul ce ți-am lăsat.

E cam acru, dar se poate bea și dă putere“ (p. 17—18).

Iată-ne apoi într'un teatru roman în așteptarea reprezentării unei comedii a lui Terentius: „E cald, și soarele-și trimite razele-i fierbinți de pe un cer senin și limpede. În teatru e înghesuială mare. Mulțimea se îndeasă în imensa „cavea”, se ghionțește și face gălăgie. Printre bănci, „conquisitores” abia pot să mențină ordinea. Negustori, soldați, femei cu copii se îngrămădesc și ocupă cu greu locurile. Pe băncile din față, în „orchestră”, nemișcați și gravi ca niște statui, stau senatorii și magistrații. În dosul lor, publicul râde și face glume. O curtizană bombardează cu coji de portocale pe un soldat, pe cînd lângă ea doi negustori de sclavi vorbesc serios de afaceri și-și notează socotelile pe niște tăblițe.

— Ce piesă ne va da azi edilul?

— Așteaptă puțin, ne răspunde. Vei vedea.

Mulțimea devine nerăbdătoare, dar încetul cu încetul se face tăcere și pe scenă se lasă cortina.

Ambivium Turpio, bătrînul director al trupei care joacă, apare fără mască și purtînd în mîni o ramură.

— Bărbați, femei și copii, strigă el cu voce sonoră, fiți cu luare aminte și ascultați. Nu vă mișcați, nu mai rideți și voi, doicilor, potoliți-vă copiii! (p. 41—42).

Tot așa, în alt loc (p. 44—48) autorul ne introduce în casa lui Scipio Aemilianus, protectorul lui Terentius și în general al tuturor artiștilor și filozofilor din vremea sa azis-tăm la o discuție între Scipio și celebre personaje ca Laelius, Scaevola, etc.

Il vedem, mai departe, pe poetul filozof Lucretius alergînd, într'un acces de nebunie, pe străzile Romei (p. 57—58), apoi cufundat în studiu după clipele de delir (p. 58—61) sau fericit, în îmbrățișările pătimașe ale curtezanei Lyde (p. 65—69). Il urmărim pe nefericitul Cicero în toate neîncetatele și tragicele lui șovăiri (p. 87—91), ne entuziasmăm de geniul politic al lui Caesar, ascultăm pe Sallustius criticînd vehement, fără cruțare, pe aristocrați (p. 113—114) sau făcînd apologia spiritului (p. 116—117); ne întristăm cu Vergilius deposedat de jefuitorii veterani ai triumvirilor (p. 125), ne înduioșăm cînd recită din Aeneida lui tragicul destin al tînrului Marcellus (p. 135), ne înălțăm sufletul la predicile lui Seneca (p. 197), disprețuim pe monarhul nebun împreună cu Lucanus (p. 185—187), iar cu acel „copilandru cu suflet de moșneag” (Persius), înțelegem o dată mai mult că stoicismul e cea mai pură, cea mai frumoasă doctrină etică a antichității.

D. Marinescu scrie limpede, vioi, fără podoabe deșarte: e clasic. Nu lipsesc cuvintele de spirit, cum e și de așteptat de la acest înțelegător interpret al lui Petronius și Iuvenalis; comparații pitorești, evocatoare, ne întîmpină pretutindeni în scrisul său: „Vorbele-i curgeau limpezi și clare (cf. Cato, p.

16) și se îndesau ca picăturile unei ploii repezi de vară". Despre versurile din satirele lui Persius spune (p. 206): „Ele cădeau ca o ploaie cu spic de ghiață asupra unui pământ ars de secetă". Una, în sfârșit, se distinge între toate, prin adevărul și mai ales prin delicatețea și gingașia ei, aceia care caracterizează pe tânărul poet Persius (p. 207): „În mijlocul Romei corupte a lui Nero, s'a săvârșit din viață acest sfânt predicator al virtuții. A fost ca un nufăr alb și neprihănit care crește și înflorește doar o clipă în mijlocul unei mlaștini pline de putreziciuni".

Cine vrea să trăiască câteva momente în lumea veche romană, va găsi în cartea aceasta a d-lui Marinescu cea mai bună, cea mai sigură călăuză.

C. Balmuș

* * *

D. Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin ILLE în limba română*. Iași, „Viața Românească”, 1929 în—8°, 186 pag.

Lucrarea de față ne aduce un studiu de vocabular, adică ne prezintă, în întregul ei, istoria unui cuvânt latin păstrat în românește sub un mare număr de forme. Cei care și mai mare importanță subiectului e că cuprinde și un important capitol de morfologie, deoarece pronumele *ille*, devenit articol, stă la baza declinării românești.

Volumul d-lui Găzdaru reflectă ideile profesorului Philippide: autorul însuși citează adesea opinii nepublicate ale profesorului său. Dar ideile acestea sînt regindite și uneori chiar contrazise de elev. Privită în ansamblu, cartea se prezintă bine și aduce material interesant.

Iată care e planul lucrării: reprezentanții românești ai lui *ille* sînt împărțiți în cinci categorii, după rolul lor sintactic. În fiecare din aceste categorii, se examinează pe rînd soarta fiecărui caz latin, atît în daco-romîna literară, cît și în dialecte și subdialecte. Formele populare moderne sînt citate cu îngrijire, în măsura în care sînt cunoscute.

Principalul defect al acestui plan e că obligă la repetiții frecvente. Transformările suferite de nominativul masculin sînt în mare parte aceleași la diversele categorii sintactice. Autorul este deci silit să repete: „istoria acestei forme e complet paralelă cu cea studiată la pag.”, și același lucru se întîmplă și pentru celelalte cazuri pe rînd. Dacă s'ar fi pornit dela formele românești, s'ar fi simplificat expunerea fonetică și s'ar fi ușurat înțelegerea faptelor.

Alt defect al studiilor de felul acesta e că ne obligă să discutăm, pentru exemple izolate, chestiuni cu caracter

general. La pag. 21, de exemplu, se discută menținerea, în anumite regiuni, a lui *u* final dela pronumele *elu*. Dar faptul acesta nu privește numai cuvântul citat, ci se observă la toate cuvintele terminate în consoană. Poate că în cazul acesta special s'ar fi putut trece peste chestia lui *u* scurt.

Un rezultat important pe care-l găsim în cartea d-lui Găzdaru e următorul: se stabilește că *i* din *il* a apărut în momentul în care *u* scurt final a dispărut, ceea ce poate oferi un element de datare a textelor cu data nesigură.

Alt punct însemnat pe care-l susține autorul e că cuvintele atone își pierd partea dela început sau pe cea dela sfârșit, după cum sînt proclitice sau enclitice. Din punct de vedere logic, ideea e justă, dar materialul prezentat pentru susținerea ei n'o dovedește: mai toate formele care și-au pierdut partea dela început sînt azi enclitice și d. Găzdaru nu izbutește să dovedească că această stare de lucruri e nouă. Cred că problema se simplifică mult prin studiul meu asupra articolului enclitic (care va apărea în *Romania*). Dacă vederile mele în această privință sînt juste, trebuie să credem că enclisa articolului e recentă în romînește. Și din alte puncte de vedere lucrarea discutată aici și articolul meu se complectează reciproc, de exemplu în ce privește originea articolului *al*, pomenită în treacăt de mine și discutată în amănunte de d. Găzdaru.

Imi rămîne să discut cîteva amănunte. Nu mă împac cu teoria că pronumele sînt mai conservatoare și au mai multe forme decît substantivul din cauză că sînt mai precise (pag. 13). Explicația e că pronumele sînt mult mai des întrebuițate decît fiecare substantiv în parte, de aceea diversele lor forme nu pot fi uitate. În ce privește pretinsa dispariție a neutrilor în romînește (pag. 15), vezi articolul meu (*Romania*, LIV, pag. 249 și urm.). Lat. *hic* și *iste* nu sînt pronume de persoana a treia, cum ni se spune la pag. 17.

La pag. 30, se explică printr'un cerc vițios de ce vocala protetică are în romînește timbrul *i*. La pag. 97, nu e relevant faptul că în vorbirea familiară se pronunță *feti*, nu *fetei* (pag. 110), etc. Mă surprinde afirmația că *tată* a păstrat articolul *-l* pe tot teritoriul daco-romîn: personal n'am auzit niciodată *tatăl* în gura unui țaran. La pag. 111 e citat cu onoare R. de la Grasserie, diletant fără nici o valoare. În schimb nu găsesc nici o mențiune despre G. Guillaume, *Le problème de l'article*, Paris, 1919. La pag. 167, nu se pomeniște de *cellalt*.

Înainte de apariția acestui volum, îl cunoșteam pe d. Găzdaru numai sub aspectul de polemist violent, pasionat și nedrept. Constatăm acum că poate da și lucrări mai utile și mai științifice. Mărturisim că-l preferăm sub acest al doilea aspect.

* * *

Texte românești vechi, publicate de *J. Byck*. (Introducere în studiul limbii române). București, Socec, 1930.

Această publicație umple o gravă lacună în materialul nostru didactic. În adevăr, până acum nu exista nici o culegere de texte vechi românești, la îndemîna marelui public, afară de manualele de limba română pentru clasa a șasea de liceu, care nu sînt alcătuite de specialiști în ale limbii. Cine voia să-și facă o idee despre limba noastră în trecut, trebuia să se adreseze direct la texte, care de cele mai multe ori sînt greu de găsit și mai cu samă greu de utilizat pentru profani.

Broșura de față pune la îndemîna cetitorului o culegere ușor de mînuit de texte aparținînd secolului al XVI-lea și al XVII-lea, care ne ajută să urmărim evoluția limbii în această epocă. Textele mai sînt clasate și după regiuni, ceea ce ne permite să ne dăm sama de diferențele dialectale. Originalele românești sînt puse alături de textele traduse și astfel apare clar diferența între stilul original românesc și stilul traducerilor, influențat de limba originalului.

Pentru ușurința lecturii, toată broșura e scrisă cu alfabetul latin. O notiță introductivă explică sistemul de transcriere. Grație scrupulozității editorului sîntem feriți de greșeli de tipar sau de transcriere, care de multe ori fac să se uite toate meritele unei astfel de publicații.

D. J. Byck pune astfel în mîna cetitorilor un manual util și ușor de consultat, care va aduce, fără îndoială, cele mai mari servicii tuturor celor care se interesează de istoria limbii.

Al. Graur

* * *

St. Procopiu, *Introducere în electricitate și magnetism*, Vol. I. Ed. „Casa Școalelor”. Iași 1929; 328 pag. Pr. 150 lei.

Doritorii de a se informa asupra fenomenelor fizice experimentale care stau la baza sistemelor teoretice clasice sau moderne rămîn încurcați la alegerea tratatului celui mai potrivit; evitînd să se servească de tratatele experimentale în mai multe volume, nu ar putea fi satisfăcuți direct nici de

vre-un tratat teoretic în care cunoștințele experimentale sînt doar sumar revizuite. Din această încercătură, în ce privește ramura de fizică enunțată în titlu, ne scoate lucrarea d-lui Procopiu. Volumul I (apărut) al cărții d-sale: „Introducere în electricitate și magnetism” cuprinde: Electrostatica; Electricitatea dinamică; Magnetismul și Electromagnetismul. D-sa anunță, pentru vol. II, Teoria lui Maxwell, Descărcări prin gaze, Teoria electronică, Raze Röntgen și Radioactivitatea.

Expunerea este precedată de un capitol introductiv interesant: unități și dimensiuni. În electricitate și magnetism, mai mult ca oriunde, unitățile întrebuițate pentru măsurarea diferitelor mărimi sînt de o importanță deosebită. De aceea nu putem lăuda îndeajuns asistența autorului asupra acestei chestiuni. Pentru a se exemplifica necesitatea omogenității formulelor, sînt date unele verificări și chiar deduceri empirice de relațiuni pe baza acestui principiu.

Prima parte a cărții o formează „Electrostatica”. După introducerea noțiunii de cantitate de electricitate și exprimarea legii lui Coulomb, prin exemple și cazuri particulare se analizează ideia de „cîmp” și „potențial”, cu teoremele matematice, în formă simplă, relative la problemele de asemenea natură: teorema lui Gauss-Green, ecuația lui Laplace, verificată pentru cazul particular al funcțiunei $1/r$, și enunțarea teoremei lui Poisson. Electrizarea prin influență și studiul condensatorilor duc în mod logic la noțiunea de „dielectric”. Aici autorul se folosește de împrejurare să exprime cîteva probleme mai deosebite: fenomenul Kerr, piezoelectricitatea. Teoria electrometrelor este dedusă în legătură cu noțiunea de energie electrostatică; așa de ex. formula electrometrului cu cadrane a lui W. Thomson se stabilește extrem de simplu din ipoteza plauzibilă a proporționalității capacității cu unghiul de torsiune. Prima parte a cărții se termină cu un capitol asupra mașinilor electrostatice, amintind în treacăt descărcările electrice prin aer la diferite presiuni.

Electricitatea dinamică alcătuește partea a doua. Dezvoltarea electricității prin elementele galvanice, noțiunea de forță electromotrice sînt elemente suficiente pentru formularea legii lui Ohm, care este dedusă, din considerarea unui conductor linear și omogen, pentru a fi extinsă ulterior la circuite neomogene. Urmează analiza fenomenelor calorice: legea lui Joule, efectul Peltier, efectul Thomson și principiile termoelectricității. Urmează electroliza, legile lui Faraday stau doar la baza raționamentului lui Helmholtz prin care se introduce noțiunea de atom de electricitate (electron). Cîteva date numerice fixează noțiunile cantitativ. În capitolul următor autorul dezvoltă teoria pilei, profitînd de ocazie să vorbească de lucrările unor cercetători romîni.

În literatura germană „elementele galvanice“ sînt numite „conductori de clasa a doua“ prin opoziție cu „conductorii de prima clasă“: metalele. Autorul însuși ține samă de aceeași analogie prin aceea că începe capitolul electrolizei spunînd cîteva cuvinte asupra conducției metalice: „s'a admis că conducția în metale se face de cătră electroni“ (pag. 168). Fraza aceasta unită cu: „Acești electroni se întîlnesc cînd singuri..., cînd *numai îi bănuim* că există ca în fenomenele magnetice, în conducția electricității prin metale“ (vezi „Viața Rominească” No. 11 și 12, 1929, pag. 186) dovedește că autorul suspectează ipoteza electronilor de conducție, chiar după ultimele lucrări ale lui Sommerfeld, în această direcție. Polarizarea electrozilor încheie capitolul.

Partea a treia este rezervată problemei magnetismului. Cu ajutorul legii experimentale a lui Coulomb se definește cîmpul magnetic: cîteva fotografii frumoase de spectre magnetice ilustrează ideia. Calculul acțiunii reciproce a doi magneti în cele două pozițiuni ale lui Gauss se face elementar cu ajutorul potențialului magnetic. Un scurt capitol se ocupă cu magnetismul pămîntesc, analizînd metodele de determinare a declinației și a înclinației magnetice, precum și a cîmpului magnetic.

Capitolul următor se ocupă cu descrierea proprietăților și mărimilor care definesc paramagnetismul, diamagnetismul și feromagnetismul corpurilor magnetice. Teoriile magnetismului: ideia curenților moleculari a lui Ampère e făcută plausibilă prin experiența lui Einstein-De Haas și exemplificată printr'o cunoscută teoremă de mecanică. Se amintește de Weber, Weiss și Langevin. Esențialul îl formează concepția celor doi magnetoni: cel experimental al lui P. Weiss și cel teoretic al lui Bohr (Einstein, Procopiu, Chalmers, Weyde).

În fine ultima parte, a patra, se ocupă cu electromagnetismul. Legea experimentală a lui Biot-Savart e studiată în lumina formulării teoretice a lui Laplace pentru curenți liniari și circulari. În acest capitol se poate vedea în special, cît de folositoare a fost insistența autorului asupra înțelesului fizic al diferitelor unități de măsură: raportul dintre mărimea încărcăturii electrice măsurată în unități electromagnetice și electrostatice ne dă numărul acela fix, identificat mai tîrziu de Maxwell cu viteza undelor electromagnetice și a luminii.

Privită în ansamblul ei, lucrarea apare ca opera unui îndemînat specialist în domeniul tratat. Alegerea materialului este adeseori originală, iar orînduirea și sistematizarea lui trădează un bun cunoscător al subiectului. Experiențele sînt clar descrise și minunat schițate, iar stilul ilustrează cunoscuta calitate a autorului: simplificare și limpezime.

În concepție se observă o dominare a grijii de ordonare succesivă a cunoștințelor după rezultatele experimentale: este ceea ce numim noi fizică experimentală. Unele calcule (destul de complicate de altfel), enunțări de teoreme, schițări de teorii indică doar preocuparea autorului de a fi riguros și complet. Teoria pare însă a fi o preocupare secundară: „Importanța teoriei... nu consistă numai într'un nou mod de a concepe fenomenele, dar *mai ales* în faptul că a găsit o lege esențial nouă, exprimată printr'o formulă, care se verifică experimental“, ne spune d. Procopiu cu altă ocazie („Viața Românească” deja citată, pag. 185). De aceea, poate, în cartea de față partea teoretică consistă în aplicarea reciprocei formulări de mai sus a rostului teoriilor fizice: se stabilesc, din teorii „ad hoc“, formule descriptive ale experiențelor fundamentale. Ca urmare, uneori calculele sînt greoaie: cazurile particulare complică socotelile, mai totdeauna.

Unele mici lipsuri și neatenții fără mare importanță, pot fi ușor corectate printr'o „erată“ suplimentară. La o nouă ediție însă, ar fi folositor să se introducă omogenitate în notațiuni.

Cu marile ei calități, față de unele lipsuri neglijabile și reparabile, lucrarea d-lui Procopiu va fi nu numai un instrument util studenților care-i audiază cursurile de fizică la Universitatea din Iași unde este profesor, dar va aduce un real serviciu tuturor doritorilor de știință, fie că vor să-și completeze, fie că vor să-și revizuiască bagajul de cunoștințe din domeniul fizicii experimentale.

I. Plăcînteanu

* * *

Prof. T. Iordănescu, O istorie a Țiganilor (în Convorbiri literare, LXIII, pag. 278—292).

Autorul polemizează cu romancierul (american, nu englez cum pare a crede d. Iordănescu) Conrad Bercovici, care, într'un volum despre istoria Țiganilor, expune teorii fanteziste. Nu era nevoie de discuție științifică asupra unui volum de literatură. Dar trebuie să mărturisim că nici discuția d-lui Iordănescu nu e prea științifică. D-sa dovedește că Țiganii n'au venit în Macedonia încă din antichitate, cu argumentul că în limba lor nu se găsesc elemente trace. Cunoaște d. profesor limba tracă? La pag. 278 aflăm că *papuci, ghetе, copaci, lacăt* sînt cuvinte slave. Cuvintele sanscrite sînt transcrise cu o ortografie cu totul arbitrară și inconsecventă. Iată însfîrșit și o probă de stil: „D-l Bercovici nu crede că Țiganii au fost aduși de năvălirile violente ale altor popoare, cum ar fi Arabii sau nă-

vălirea lui Tamerlan, de care credea că au fost împinși și în fantezia sa bogată ajunge la mitologie". Vă place?

Al. G.

* * *

G. Clemenceau, *Măreția și amărăciunea unei victorii.* București, „Cartea Românească”, 1930. Pr. 180 lei.

Clemenceau nu a avut niciodată specialitatea de a vedea exact. Ce spunea el era totdeauna interesant mai ales pentru enorma cantitate de „parti-pris” pe care o punca în toate. Adevărul istoric nu era de resortul lui. Vedea deformat. Dar ce artistic, ce pitoresc, ce dramatic deforma Clemenceau! Indiferent de „ideile” politice care stăteau la baza acceselor sale de entuziasm sau de supărare.

Aceste idei nu-s faimoase, nici în ele însele, nici sub raportul generozității și umanitarismului lor. Clemenceau era reacționar ca convingeri. Dar era așa de orgolios, așa de supărăcios, știa așa de bine să *plătească* cu momente lungi de nefericire și suferință dreptul de a nu datora nici unui om nimic, avea o coloană vertebrală așa de inflexibilă — încît a fost nevoit să pună în serviciul ideilor sale (idei reacționare și relativ sărace) un temperament de om de stînga, de radical, aproape de revoluționar.

Dar nu vrem aci să facem — alături de atîția alții — al nu știu cîtelea portret al lui Clemenceau. Reamintim toate acestea pentru a putea explica mai bine de ce cartea pe care o recenzăm aci are părți palpitate de interes, și părți categoric plicticoase.

Putem spune că e plicticos și neinteresant tot ce nu se raportează la cearta cu Foch a autorului și la pica lui pe acest general.

Clemenceau declară dela început că Foch a fost un mare comandant de luptă. Cînd — bineînțeles — comanda lupte. Căci de îndată ce devine generalisim, atunci Foch are — ca să zicem așa — cochetăria de a nu mai comanda de loc acolo unde trebuie. Dece? Clemenceau a scris această carte anume ca să ne explice fenomenul.

Din scrisorile și mărturiile adunate de Clemenceau reese un lucru limpede, și nu tocmai măgulitor pentru acela pe care cîțiva oameni foarte tari în Istorie îl comparau cu Napoleon Bonaparte. Foch, din cite ne spune Clemenceau, era cam lipsit de caracter. Ii plăcea, cum se spune, să „perie” unde avea nevoe. Apoi păstra o rancună de moarte aceleia care comisese imprudența de a-l ajuta și îndatora. La aceste trăsături se mai adaogă și un spirit de castă care îl făcea să fie mai atent să facă curte lui Percing, decît să asculte de interesele Franței. În momentul cînd Francezii mu-

reau pe capete și când salvarea putea veni dela Americani, Foch se jenează să-i spună lui Percing să dea voe oamenilor săi (care atît așteptau) să se lupte. Căci Percing, de două ori grandoman (era și american, și general), nu admitea ca soldații lui să se bată în armata aliată. Aștepta să-i vină ultimul toboșar și ultima cratiță de bucătărie pentru ca Armata Americană Independentă să lupte și ea *în același sens* cu cea anglo-franceză, dar fără să se amestece cu ea.

Intre timp însă țara pierea. Infrîngeri după infrîngeri. Clemenceau îi repetă lui Foch: Țara îți comandă să comanzi. Dar Foch: mai întăiu nu voia să indispună pe un camarad, și al doilea nu voia să primească ordine dela un civil, mai ales că acest civil era tocmai Clemenceau, care îi salvase viața, care i-a luat apărarea odată în Cameră cînd riscă să fie trimis la Curtea marțială, care l-a readus din surghiun și i-a procurat comanda supremă, etc., etc. Cînd cineva a avut obrăznicia să te umilească în așa fel, e clar că nu i-o erți niciodată, mai ales atunci cînd personal îți place ca prietenii dumitale să te compare cu Napoleon...

Clemenceau, cum spuneam, nu prea are „idei”. Dar cînd „se supără” devine de o logică și de o putere de a reduce la absurd argumentele adversarului, care fac din el unul din cei mai interesanți polemisti ai celei de a treia Republici.

Cartea e bine tradusă în romînește.

* * *

Joseph Delmont, *Evrei în lanțuri*. București, „Eminescu”, 1930.

În general tot, absolut tot ce privește pe Evrei prezintă un interes de mîna întăiu. Interes filozofic, literar, psihologic, pitoresc, moral. Cartea lui Delmont, — care e un roman petrecut parte într'un ghetto din Rusia poloneză, parte în Siberia — e mai cu samă valoros pentru că-i imparțial. Nici nu înegrește, nici nu idealizează pe Evrei. Avem, în povestea lui Delmont, Evrei proști și Evrei deștepți; Evrei huni ca Christ și alții răi ca niște cîni; Evrei deschiși noutăților și Evrei de un conservatism cretin; Evrei lași și Evrei mai curagioși decît zece cavaleri medievali laolaltă. Evreul e un om ca oricare altul. Aparține deci tuturor tipurilor de umanitate. Ceiace-i însă comun tuturor este o trăsătură alta decît aceia ce li se atribuie de obicei. Căci unii spun că Evreii sînt totdeauna deștepți. Ceiace-i fals. Sau că-s totdeauna doritori să înșele. Ceiace-i iarăși fals (nu știu chiar dacă la Evrei nu întîlnim poate mai mulți oameni de treabă decît la unele popoare creștine).

Ceiace-i caracteristic Evreului, — trăsătură care reese

limpede din cartea Delmont — este o *neîncetată activitate mentală*, care nu trebuie confundată de loc cu *intelligenza*. Căci și prostul poate fi foarte activ; și el poate consuma foarte multă substanță cenușie. Deosebirea între prost și deștept se vede în *rezultatul* activității, în *succesul* ei obiectiv, ași putea chiar zice în succesul ei social. După câte vedem, chestiunea *intelligenza* este independentă de doza de energie cheltuită, de intensitatea *sforțurilor* mentale.

Acum înțelegem ce am vrut să spunem remarcând că Evreul, de dimineață până sara, *gândește*; în tot timpul veghei sale, creierul îi e în perpetuă și intensă funcțiune. Socoteli, intrigă, glume, ironii, răutăți, afaceri, gafe, — puțin importă la ce servește această activitate. În toate cazurile ea este surprinzător de continuă și de încordată.

Mintea Evreului aproape că nu încetează nici un moment să lucreze. Tharaud spunea despre poporul lui Israel: „un popor care cetește de cinci mii de ani.” Dar ce importă aceasta față de cealaltă trăsătură a poporului lui Israel, popor care de cinci mii de ani *gândește*, *gândește* fără întrerupere. Și a gândi este — oricine o va recunoaște — mult mai meritoriu decât a ceti.

Aceasta e caracteristica Evreilor, care, greșit înțeleasă, a dat naștere la tot soiul de credințe eronate: ba că Evreul e totdeauna deștept; ba că e totdeauna șiret. În realitate, prost sau deștept, șiret sau naiv — el este, a fost și probabil va fi și de aci înainte înmărmuritor de activ. Activitatea care uneori îi e folositoare, alteori dăunătoare; dar care există la el mai tare ca la alte popoare... Iată de ce Evreul este așa de util celorlalte popoare. El aduce ca să zicem așa *HP* psihici; iar poporul cu care Evreul se asimilează întrebuințează această energie spirituală uneori bine, alteori rău, — după cum este și poporul în chestiune.

Cartea lui Delmont ne oglindește o evreime veridică, pitorească, patetică, uneori înălțătoare, alteori desgustătoare, trecând dela sus la jos și dela urit la frumos, așa cum se întâmplă în tot ce este uman.

Păcat că romanul nu-i faimos tradus. De pildă:

„Femeile, în special Ghitel, trebuiră să suporte cele mai ordinare (!) pipăiri și examinări ale trupurilor lor goale (poliștii făceau o descindere)... Ghitel stătea cu buzele strînse și cu fața albă ca creta în fața organelor polițienești (!)”. Frumoasă priveliște!

D. I. S.

V. Bănăţeanu, *Sur les désinences de l'indicatif parfait en latin*. (Extras din *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, V, 1926, IIe partie). Paris, Gamber, 1927, in—8°, 139 pag.

Morfologia verbului latin și în special terminațiile perfectului constituie una din cele mai anevoioase probleme ale istoriei limbii latine. Formele atestate în epoca istorică nu prezintă aproape de loc asemănări cu cele indo-europene, așa încît comparația nu ne ajută prea mult, dar nici nu sînt explicabile prin evoluția limbii latine pe care o cunoaștem noi. Subiectul a fost adesea dezbătut în amănunte, dar fiecare cercetător a adus alte soluții, așa încît chiar bibliografia acestei chestiuni se prezintă ca un labirint din care cu greu te poți descurca.

Cu mult curaj, d. Bănăţeanu atacă această problemă. D-sa rezumă părerile înaintașilor asupra cărora face comentarii, de multe ori cu vederi originale. Fiecare element al fiecărei terminații este izolat de rest și analizat în lumina bibliografiei generale a chestiei.

Se poate imputa acestei lucrări că introducerea e prea mare (46 de pagini) și în afară de subiect. În adevăr, nu e necesar ca într'un studiu asupra terminațiilor perfectului în latinește să discuți valoarea cuvîntului „terminație” și originea posibilă a terminațiilor în limba pre-indo-europeană, și poate nici valoarea perfectului latin. În linii generale, cartea ar fi cîștigat dacă era mai puțin întinsă. Astfel bibliografia veche a chestiunii (Schleicher, Curtius, Bopp, etc.), putea lipsi fără mare pagubă, deoarece teoriile nouă nu mai țin samă de ea. În schimb s'ar fi putut examina ceva mai deaproape teoriile mai nouă.

Celelalte scăderi ale lucrării se datoresc dificultății subiectului și mijloacelor de lucru, mai mult decît posibilităților autorului. Studiul d-lui V. Bănăţeanu aduce, în orice caz, o utilă punere la punct a unuia din cele mai încurcate probleme ale gramaticii latine.

* * *

Georges Seure, *Inscriptions grecques du pays des Astiens*, extras din „Revue des Etudes Anciennes”, XXXI, fasc. 4, pag. 297—313.

Georges Seure, *Neos heros, kouros heros*, extras din „Revue des Etudes Grecques”, XXII, pag. 241—254.

D. G. Seure, bun cunoscător al țării noastre, e în prezent cel mai de samă specialist în istoria Tracilor. De mulți ani publică în revistele de specialitate franceze ar-

ticole de mare însemnătate privitoare la interpretarea inscripțiilor din Tracia și, în general, la tot ce privește istoria regiunilor noastre în epoca veche. În curînd va publica un dicționar al numelor proprii trace, menit să aducă cele mai mari foloase studiilor în acest domeniu.

În cele două articole de față, ca și cele publicate mai de mult, d. Seure interpretează cîteva inscripții din Tracia, din care scoate importante concluzii privitoare la exploatarea minelor și la viața spirituală a strămoșilor noștri. S'ar cuveni ca activitatea acestui mare învățat să fie urmărită de aproape la noi, deoarece nimeni mai mult decît noi nu e interesat la cunoașterea felului de viață al Tracilor.

Al. Graur

* * *

A. Fabre, *Manuel d'art chrétien*, 457 pp. + 508 fig. Paris, 1928.

Deși apărută de mai bine de un an, cartea părintelui Fabre — bine cunoscutul istoric al artei creștine, profesor la Paris și decedat de curînd — e dintr'acele opere care, pornind dela vulgarizare, rămîn bune îndrumătoare pentru îndelungată vreme. Pe drept cuvînt volumul abatelui Abel Fabre e comparat, din acest punct de vedere, cu prea cunoscutul „Apollo“ al lui Salomon Reinach, mai cuprinzător încă și mai bine ilustrat chiar. Nu știu cum să recomand mai cald prețiosul volum de care mă ocup, pentru a nu lipsi din biblioteca nimănui, căci autorul a știut să culeagă tot ce merită a fi cunoscut ca artă și a se integra în istoria generală a artei referitor la fragmentul „creștin“.

Este o istorie succintă, dar complectă a artei creștine, considerată în 24 lecții, bine încheiate pe epoci și genuri, netrecînd cu vederea nici o operă fundamentală și'n deosebi apropiindu-se până'n zilele noastre — ceiace este absolut nou în manualele genului respectiv. După începuturile catacombelor, din care a ales operele specifice, picturale, se ocupă în trei capitole de basilicele latine, sculptura și mozaicurile primelor veacuri creștine după triumful Bisericii; artei bizantine din veacurile VI-XII acordă două capitole — poate prea puțin — ca, după o scurtă ochire asupra artei merovingieno-carolingiene, să se ocupe pe larg de școlile apusene romanice și gotice — șapte capitole — după care intercalează o lecție sfîrșitului artei bizantine, mai bine zis răspîndirii ei.

Exact jumătate din volum e consacrată operelor de artă de inspirație creștină răspîndite în școli, ce nu mai sînt determinate de caracterul general creștin, ca anterioarele. Și autorul are perfectă dreptate cînd dă o dezvoltare atît de

largă operelor pe care Apusul le-a creat în timpul Renașterii, artelor moderne-clasice și contemporane, ocupându-se de monumente terminate sau expuse până'n ajunul imprimării, 1927. Este tocmai contribuția sa originală, pentru care nu-i putem găsi vină, noi cei ce ne ocupăm de istoria artei creștine aici în Răsărit.

Cu o pregătire anterioară îndelungată — acum doi ani admiram la Gabalda, cunoscuta librărie teologică din Paris, cursul litografiat al abatelui profesor Fabre, cu ultimele corecturi și adaosuri, din care a eșit lucrarea de față, — de o erudiție exactă, bazată pe cunoașterea operelor principale — din care dă un rezumat în bibliografia dela început, bogată în ilustrații reușite, cu toată micimea lor, nu găsim decît prea mici lipsuri acestui perfect manual. Vom menționa câteva pentru o sigură nouă ediție, ce-o va edita tot casa Blond et Gay.

Cerem o extindere corespunzătoare artei romanice, de pildă, pentru arta bizantină, prea sumar tratată, cătră începuturile ei în deosebi. Nu face clar distincția celui din urmă plan arhitectonic, numit în „cruce greacă“, prin care autorul înțelege două clădiri, de fapt bine distincte: 1° biserica cu părății laterali longitudinale și cu crucea înscrisă în interior, specifică epocii Macedonenilor și Comnenilor; 2° biserica în plan treflat, cu două abside laterale, bine proeminente la exterior, specific ultimei epoci, numit încă și tip athonit.

Nu dă nici o ilustrație din miniaturile bizantine, din care unele de-o deosebită valoare artistică — n'avem decît să cităm „homeliile călugărului Iacob“ cu reproduceri — ecoul unui teatru mistic bizantin. Nu amintește nimic despre arta bulgaro-bizantină, după cum e slab documentat asupra artei religioase românești. Vorbește mai mult de Episcopala dela Curtea-de-Argeș și aproape nimic tocmai de celalt monument specific, Domneasca, pentru că nu cunoaște suficient literatura mai nouă. Și încă unele greșeli de date: tipul moldovenesc n'a fost consacrat la Putna în 1466, pe motiv că actuala clădire aparține veacului al XVII-lea; Saint Nicolas Domnăse (p. 254) pentru Sf. N. Domnesc; „la Descente de Croix“ dela fig. 25 se află la muzeul Escorial, nu la Prado; mormîntul catedralei din Nantes (p. 284) este al ducelui Bretagnei Francisc II, nu al lui Henric II. La seria pictorilor contemporani trebuie de adăugat Gugès, Pinchon, Quillivic.

* * *

G. Wilke, *Vom Ursprung der Schrift*. Rochlitz, 1920, 23 pp.

De fapt este un rezumat al d-rului Wagner după două conferințe ale cunoscutului preistoric german Wilke, ținute la Universitatea populară din Rochlitz-Saxonia și apărute ca

supliment pe Noembre trecut al ziarului „Rochlitzer Tageblatt“. In urma raportului tendențios al șefului poliției judiciare din Paris, Bayle, asasinat astă-toamnă, Morlet organizează o nouă anchetă internațională, la fața locului, la care fură invitați mai mulți savanți străini. Ea avu loc în Septembrie, participînd specialiști din mai multe țări; dar Wilke și subsemnatul, fiind obligați a vizita Glozelul mai înainte de data comună, ne-am depus raportul separat — eu sub forma unor articole de popularizare în „Opinia”, rezumate apoi în „Mercure de France” dela 1 Noembre, dr. Wilke sub forma a două conferințe, rezumate în studiul de care ne ocupăm.

Una din cele mai geniale descoperiri ale omului e scrierea, ale cărei origini au preocupat de mult pe savanți. Antecedentele scrierii sînt numeroase: răbojul, nodurile, scrisorile prin obiecte cu diferite înțelesuri simbolice, tatuările; apoi scrierea figurată începînd dela animale întregi sau parțiale și la urmă scrierea lineară. S'a crezut până deunăzi că alfabetul a fost născocit de Fenicieni; dar numeroase descoperiri ulterioare au dovedit existența a numeroase semne alfabetice cu mult mai vechi decît inscripția feniciană a lui Ahiram din sec. XIII a. Hr., la Alvao în Portugalia, Creta, Transilvania, Franța și'n deosebi grandioasa descoperire dela Glozel cu un alfabet de peste 100 semne și cu o vechime de circa 4000 ani a. Hr.

De aici o nouă teorie revoluționară a lui Wilke, care trage și runele gotice tot din semnele vest-europene; deci, în privința scrierii, trebuie înlocuit vechiul „Ex Oriente lux” prin noul „Ex Occidente lux”. Pornind dela această problemă, dr. Wilke a cercetat îndeaproape tot ce s'a descoperit la Glozel, în Iunie trecut, expunînd rezultatele anchetei sale în a doua conferință, un tablou complet asupra stațiunii. Cum e cel dintăiu învățat german care a vizitat Glozelul și este în curent cu literatura respectivă, cuvîntul său pentru autenticitatea stațiunii este de o mare importanță.

P. Constantinescu-Iași

* * *

John Henry Wigmore. *A Panorama of the World's Legal Systems.* 3 volume, cu 500 ilustrații. Saint Paul, West Publishing Company. Pr. 25 dolari.

Acest tratat în trei volume al d-lui John H. Wigmore, profesor la Northwestern, este un excelent tratat general de drept comparat, și-și merită, pe deasupra și titlul de „panoramă”. Căci autorul pretinde să inaugureze în etnografia juridică o metodă nouă, pe care o numește „pictural

method" metoda prin poze, prin ilustrații, prin fotografii. Astfel ni se reprezintă fotografia unor manuscrise, ca bu-nioară al Institutelor lui Gaius, apoi textul original al Codului babilonian al lui Hammourabi, o pagină din Flo-rentina, fotografia lui „Palais de Justice” dela Paris, textul original al celor mai vechi tratate internaționale, ale celor mai vechi acte testamentare, ale celui mai vechiu proces-verbal de audiență, ale ediției originale a Codului Civil, etc., etc. Aceste reproduceri sînt, desigur, de o netă-găduită utilitate pentru studentul în drept. E drept că de un folos ceva mai discutabil va apărea de pildă un tablou reprezentînd pe Moise pe muntele Sinai, sau judecata lui Solomon!

Dar, cu toată noutatea și excelența acestei idei, nu ilustrarea cu clișee, ci textul propriu-zis constituie marea valoare a lucrării. Este o impunătoare operă de sinteză, și nu dintre cele mai ușoare.

Sistemele juridice sînt reduse la următoarele șaispre-zece: egiptean, mesopotamian, evreesc, chinezesc, indus, grec, roman, japonez, mahometan, celtic, slav, germanic, maritim, canonic, roman și anglican. În acestea este vorba de toate aspectele vieții juridice (criminal, con-tractual, matrimonial, familial, public, internațional, etc.) și de întreaga Istorie a fiecărui sistem.

Și toat acestea în numai 1206 de pagini în-4°, socotind și cele exact 500 de ilustrații care reduc cu cel puțin o cincime textul. Este un efort meritoriu și un real serviciu adus publicului doritor de cultură sociologică.

D. I. S.

* * *

A. S. M. Hutchinson, *Cînd vine iarna...*

După Stendhal și Dostoevski, vine Hutchinson să lăr-gească cîmpul psihologiei, analizînd aspecte sufletești ne-observate, neglijate, sau superficial înțelese.

Incapacitatea inteligenței de-a clarifica nuanțele su-fletești și de-a explica acțiunea și simțirea omenească este una din cele mai sfîșietoare tragedii ale vieții. Inteligența, încercînd să pătrundă un suflet, dă impresia ursului greoiu alergînd după hrană: prinde un bou, o oae, sau ia o leacă de miere cu prețul a sute de înțepături veninoase; dar îl scapă veverița și gazela, și trece pe lîngă multe prăzi sim-țînd că n'ar putea să le apuce, iar pe lîngă altele — cele mai multe — nici bănuindu-le măcar existența.

Din nenumăratele minuni ale naturii, aducem cite una pînă la cele cinci păcătoase simțuri ale noastre; iar

din misterele sufletului, aducem până la spuma lui, inteligența, câte o taină, care dă, câteodată, o rază de lumină în viața pe care ne-o trăim parcă legați la ochi. Dacă este ceva, în creațiunea lui Dumnezeu, ferecat cu cele șapte lacăte din poveste, este desigur sufletul. Totuși, au fost și sînt gînditori — „mari“ — care au pretins să explice omul, prin două, trei, sau numai un singur resort sufletesc. E înspăimîntătoare nimicnicia inteligenței.

*Homme, nul n'a sondé le fond de tes abîmes,
O! mer, nul ne connaît tes richesses intimes,*

cum se exprimă maestrul care a pus filozofia în sonete.

Lombroso ne spune — și are dreptate — că mai toți criminalii sînt bolnavi; iar Dostoevski ne face să simțim — și, deci, nu se poate să nu aibă dreptate — că toți eroii lui sînt legiune. Deprinsă cu cele cîteva clișee învățate de la psihologia clasică, cînd a apărut Dostoevski, lumea gînditorilor a fost aiurită de bogăția și varietatea nuanțelor sufletești fecunde în efectele atribuite de obicei marilor pasiuni.

Hutchinson ne prezintă, acum, un tip nou, adică ne face să înțelegem un tip neînțeles, să descifrăm un fel de oameni rău descifrați. **Sabré** al lui ne dă fiorul noianului de inexplicabil dramatic al vieții, trăind o viață dureroasă și cu totul nemeritată.

Intr'adevăr, oricît am analiza, nu putem vedea în Sabré nimic din ceia ce se numește anormal. Nimic morbid în sufletul lui, nici o calitate, nici un defect excepțional. Un om ca toți oamenii, dar un om distins; însă distincțiunea, oricît ar fi lumea năpădită de vulgaritate, nu este încă o anomalie, — slavă Domnului!

Cu toții cunoaștem un Sabré, în care cel mai fin psiholog n'a putut să vadă, drept caracteristică, decît că, la orice ocazie se pune și din punctul de vedere al adversarului, găsind adversari chiar judecăților lui. Nu este o raritate un asemenea om, fie el și un om cu totul distins; dar Hutchinson ne arată cum unui asemenea om i se întîmplă lucruri rare în condiții de viață normală.

Dela Hutchinson învățăm să ne explicăm, sau — mai bine zis — să tăcem o dată mai mult, cînd vedem unele tragedii; cînd vedem, de pildă, că nu reușește un om înzestrat cu toate calitățile și cu toate defectele cu care alții reușesc. Cîți n'am trecut pe lîngă un Sabré, explicîndu-ne viața lui cam așa cum își explicau cei vechi focul... Cîți nu ne vom gîndi, de acum înainte, mai bine la imponderabilul din suflete, la imponderabilul care, chiar în împrejurări

normale, devine greu, greu, așa de greu, că răstoarnă balanța... Hutchinson, ca și Dostoevski, ne ridică curajul de-a mai judeca pe semenii noștri.... Și când te gindești că toți explică până și sinuciderile despre care nu știi decît ce spun reporterii!

În viața lui Sabré sînt împrejurări, iar în firea lui sînt aspecte, care ar fi făcut pe toți minutorii cheilor clasice din psihologie, să-l explice cu totul altfel și să-l facă să evolueze altfel. Hutchinson a auzit lămurit sunetul unei coarde neînsemnate din sufletul omenesc, și a simțit că acest sunet, abia perceptibil, dă, totuși, melodia întregii orchestre. El a reușit să alcătuiască o viață — care nu putea fi alta — adevărată și tragică, pornind dela următoarea observație asupra caracterului eroului său, la vîrsta de zece ani:

„..... Sabré aista! (povestește un fost coleg). Îți aduci aminte de Sabré dela școala lui Wickamote?... A rămas tot acela. „Songe-creux” îl chemam noi — îți aduci aminte? — pentru că avea obiceiul să-și încrețească fruntea la tot ce spunea părintele Wickamote, sau oricare altul dintre profesori, și să obiecteze cu o voce trăgănată: „Ei bine, nu prea înțeleg așa, domnule”. Și pe urmă astalaltă expresie favorită a lui, ba încă tocmai contrară celeilalte. Cînd părintele Wickamote, sau vre-un alt profesor, fi trîntea lui, sau nouă la toți, una din acele strașnice pedepse, de blestemam din toată inima, el își încrețea fruntea în chipul lui obișnuit și zicea: „Da, dar eu pricep bine gîndul lui”. Și dacă-l întrebai: „Ei bine, care-i acest gînd, imbecilule?” el începea să trîncănească o grămadă de prostii pînă ce unul din noi îi striga: „Nu, zău, s'a mai văzut să se pună cineva de partea unui profesor!” Și atunci Songe-creaux replica: „Idiotule, nu mă pun de partea lui; spun numai că și el are dreptate din punctul său de vedere și că nu servește la nimic să pretindem că n'are dreptate”.

Trebue să recunoaștem că nu oricine, și nici un Paul Bourget, n'ar fi fost în stare să scoată din acest amănunt sufletesc o viață complectă și intensă, și care nu putea fi alta. Desigur, nu trebue mai mult geniu pentru a descoperi în știință.... chiar ceiace i se părea o imposibilitate lui A. Comte, decît pentru a scormoni sufletele ca acest englez, sau ca marele rus. A face ca Sabré — un om normal și pus în niște condiții de viață și ele normale — să evolueze așa cum a evoluat și, ceiace este minunat, să nu fi putut evolua altfel, datorită numai unui amănunt al sufletului său pe care sute de psihologi nu l-ar fi observat, este un capde-operă.

Ar fi un vesel studiu de tratat Sabré, rînd pe rînd, după maniera romancierilor cunoscuți. Să ne gîndim numai la acea situație shakespeareană, cînd Sabré arunca în foc dovada inocenței lui pentrucă,... pentrucă nu se poate împiedica de-a se pune și în pielea adversarului, — și ce adversar! — dușmanul la care venise ca să-l omoare. Un Bourget ar fi distrus scrisoarea dintr'un sentiment de excesivă delicateță pentru Effie; un d'Annunzio, din cine știe ce aspirații spre martir; un G. Ohnet ducea pur și simplu documentul la procuror; iar noi?... noi aruncam cartea aducîndu-ne aminte că cetim un roman.

Hutchinson, însă, ne stăpînește. Plîngem cu Sabré, care nu poate să nu se pună în pielea neorocitului tată. E grozavă renunțarea lui la reabilitare, dar înțelegem că nu se putea altfel. Nu putea face altfel un om care „pricepe bine” pe celalt, și care, fiind un om normal și om întreg, are resortul milei în stare de normală funcționare. Este sfișietor, desigur, dar autorul ne face să simțim că așa era firesc să fie. Noi ne aranjm cu durerea noastră cum putem, ne agățăm de mîngăerea sacrificiului liber consimțit. Ne mai aducem aminte și toate teoriile asupra milei, toate aforismele impresionante; atribuim lui Oscar Wilde, de pildă, monopolul adevărurilor, ca să ne putem sugesiona că „mila este cel mai mare, cel mai frumos lucru din lume”.

Totuși, rămînem cu o amărăciune intensă și depri-mantă: Va să zică, poate fi o tragedie viața unui om normal în împrejurări normale, adică viața oricui, a noastră a tuturor, datorită unei simple accentuări a unei destul de frecvente însușiri: un spirit imparțial. Și unde-i fericitul fără nici o însușire puțin mai accentuată!

Cît despre primăvara care vine după orice iarnă și încă îndată, cum vrea divinul Shelley,... noi știm că viața este mult mai implacabilă; și o știe și Hutchinson, se vede bine din carte, dar el se crede dator să sprijine fecundul optimism, izvorul de energie al sufletelor de rînd. Da, știm: **cînd vine iarna poate fi departe primăvara? sau, după furtună vine vremea bună**, sînt idei vrăjite ce se găsesc în poezia tuturor popoarelor, din toate timpurile, dar sînt simboluri ale slăbiciunii, ale renunțării de-a mai învinge, fiindcă... **cel ce se înecă se agăță și de un pai.**

Nu, viața nu rezervă o Nona miilor de Sabré pe care-i sfărîmă! Ar fi fost mai real ca lady Tybar să nu rămînă văduvă, pentru salvarea lui Sabré. Însă autorul, cu un ta-

lent desăvârșit și cu o pregătire încă dela începutul povestirii, ne duce la acest desnodământ... fericit. Totuși, omorirea lordului Tybar amintește învierea lordului Altesthane din Walter Scott. Prea ar fi fost trist! Prea este demoralizant; nu-i creștinesc; nu-i bine; nu trebuie ca cel bun să nu fie răsplătit și cel rău pedepsit..... Cunoaștem refrenul, bun pentru suflete de sclav.

Hutchinson, conștient că elita este astăzi înecată de mulțime, face o concesie. Inșă, acolo sus, în Paradis. Ce spirit ales ar mai consimți să fie trimis acolo, dacă nu s'ar găsi operele noastre de artă în vre-o formă spiritualizată, sau măcar în vre-o copie... de vulgarizare? — Byron reproșează, de sigur prietenului său Shelley că a lustruit, cu talentul și cu prestigiul său, o minciună populară, încît un mare gînditor a mai avut curajul s'o consolideze printr'o atît de valoroasă scriere.

D. V. Barncschi

* * *

Franz Werfel, *Geheimnis eines Menschen*. — Novellen —
Berlin-Wien-Leipzig. Paul Zsolnay Verlag, 1927.

Spiegelmann și *Bocksgesang* nu sînt evenimente literare, poate, dar sînt noutăți remarcabile.

Werfel e poet nou fără grimase. Fondul său propriu e destul de solid, pentru ca modelele să nu-l poată compromite, nici chiar atunci cînd unul din ele ar fi *Faust*. Dramatica atît de vie și precisă, țesutura abilă de liric și grotesc în prima dramă, poezia misterioasă atît de original fixată pe niște rurali slavi, în a doua, sînt fapte literare de o îndrăzneală solid justificată. Inșă același Werfel, în biografia romanțată a lui Verdi sau în colecția aceasta de nuvele, se prefacă într'un scriitor strict convenabil și docil. Esteticei moderne îi place să-și bată joc de așa numitele „genuri”. Iată că „genurile” au ocazie să replice foarte ironic. Werfel scrie nuvele după vechi legi ale „genului” întocmai, nuvele lungi și masive, — nemțește.

Mi se pare că, la dînsul, nu operează numai legea genului; mai e și puterea Vienei. Gustul specific sentimental al orașului împărătesc reamintit publicului european acum vreo 40 de ani cu *Liebelei*

a lui Schnitzler se arată persistind cu autoritate viguroasă. Werfel inventează sub conducerea esteticei vieneze. E așa de venerabilă și înduioșătoare estetica aceasta! O antică în adevăr emoționantă în demodarea ei energică și dragălașe — o bătrinică mîndră de amintirile ei calde de pasiune dulce și elegant dureroasă, cum se purta odată.

Să vedem.

O tinără femeie, măritată după un om în vîrstă și slăbănog, își sacrifică bărbatul pînă a-l lăsa să piară de inaniție în anii de foamete ai Vienei de după războiu, numai că să dea bani frățiorului ei, tinăr viorist candidat la virtuozitate rentabilă. Băiatul este, neapărat, un egoist absolut.

Ajuns concertist bine plătit, înșurat cu o zestre bună, tinărul primește impacient și distrat pe sora, acum văduvă, în căutare de adăpost călduros și de bucurie melancolică, după atîtea sacrificii. Zguduită de primirea fratelui, femeia cade, sau se aruncă sub un autobus; și Werfel adoptă ficțiunea ca întreg epizodul, dela amin-

tirile fierbinți și dulci ale copilăriei până la decepția dezolantă cu fratele parvenit — să fie prezentat ca un vis al victimei subț cloforom. Final: vioristul Erwin, bruscat de bătrînul chirurg — un demn justițiar după toate regulile bune melodrame, își regăsește conștiința morală, și ingenunchind sărută și udă cu lacrimi mîna Gabrielei. Victima sublimă moare în cele mai frumoase visuri: „In der Tiefe des Raumes aber erblickt sie die Grossmama”. — Aceasta e, de exemplu, o nuvelă. Prima. O sută opt pagini de vis subț narcoză.

Alta: o domnișoară de foarte bună familie, dezorientată o clipă prin libertatea moravurilor moderne, flirtează imprudent cu un tînăr nedemn. Farmacistul, cărui fata îi cere ajutor pentru a corija efectul compromițător al flirtului, e un obraznic, în loc să fie un bătrîn cu barba albă, plin de bunătate paternă — cum îl visase ea. Dar avortul reușește după dorință. Un bărbat lipsit de farmec, dar devotat, așteaptă nerăbdător s'o ia de nevastă. Dar fata simte un gol absolut în suflet, în loc să fie ră ră margini. În sufletul muzicii fade a jazzului din otel, domnișoara Francine se aruncă dela al cincilea sau al șaselea etaj, și se sfarmă pe podeaua hallului. (E cea mai scurtă bucată din volum, 14 pagini; o traducere franceză a apărut în *Europe*, 15 April 1930).

Apoi: istoria, care ar trebui să fie pasionantă și curioasă, a unui amator de artă, considerat de mulți ca farsor sau chiar șarlatan. Se lasă a înțelege misterios, că omul ar fi un artist rar. Dar asupra acestui suflet apasă o taină grozavă ce nu se dezvelește cetitorului.

Din cînd în cînd criticii europeni anunță că sentimentalismul ar fi definitiv condamnat de gustul artiștilor astăzi în vigoare, dacă nu e cumva chiar cu totul dispărut. În practică, scriitorii și criticii cunoscuți desmînt, cu diverse abilități, această veste. Chestia e, prin urmare, încă obscură.

Unora — și mie între alții — ne pare clar că imaginarea și pre-

zintarea figurilor și faptelor după canoanele sentimentale, sînt pur și simplu greșeli artistice de principiu; fiindcă viziunea noastră estetică este esențial alta decît cea burghez-romantică și *Biedermeier*. Dar se zice: dacă totuși există printre noi artiști autentici *Biedermeier*?... E sigur cel puțin, că este un public ce primește bine această estetică, deși pentru unii ea e moartă. Werfel are dreptate în raport cu publicul acela. Inșă estetica lui „Grossmama” este estetica lui Grossmama și aceasta trebuie spus categoric: altfel rezultă uitare și se nasc confuzii. Estetica sentimentală înseamnă — pentru cei ce nu o adoptă, — că artistul se condamnă a croi figuri unilaterale văzute — de dragul unor sentimente duioase — și a le spoi apoi cu o singură culoare.

Cum le zărești, exclami neapărat: iar!... Această vedere unilaterală e implicată în exclusivismul simplu al sentimentelor obișnuite, populare. Numai agiamii literari nu recunosc canoanele aceste vechi, din cauză că în poveste e vorba de autobus și de ascensoare. Vedeți acum: între acea estetică și cei care n'o adoptă, stă mai întăiu estetica naturalistă, care a văzut altfel, și oarecum din contra, decît cea sentimentală. Nu vă gîndiți însă nici la Zola, nici la Maupassant cumva. Dar cu atît mai mult trebuie amintit adevărul elementar și atît de neglijat, că Huysmans a arătat, ca nimeni altul, scriind despre viața preoților și călugărilor, ce a însemnat imparțialitatea cea cu totul nouă pentru care s'a luptat estetica naturalistă, și prelungirea ei impresionistă.

Ar fi straniu ca, în teorie măcar, criticii literari să declare neavenite aceste două din urmă forme de artă, și nici nu cred să fi făcut vreunul așa păcat; iată însă că, în practică, criticii, de hatîrul publicului, cum cred, vor să uite adeseori cu totul prefacerea naturalistă și impresionistă a viziunii estetice europene. Ne lămurim, poate mai bine, dacă ne amintim că naturalismul a făcut o alianță cu estetica sentimentală și că, din această

combinare, a rezultat o modă de artă locală și națională, sau naționalistă, avind ca material viața micii burghezii rurale și urbane — (*Heimatkunst*), considerată din punct de vedere al unor superioare interese și ideale de stat și sociale. O sumă de cărturari învățați, pastori și profesori în Germania de exemplu, au fost patronii și publicul acestei arte, în care sentimentalismul s'a drapat cu requizite naturaliste, și s'a păstrat astfel până în zilele de față.

Firește, în individul artist, elementele acestea se amestecă în toată libertatea capricioasă a vieții.

Se impune să clarificăm asemenea amestecuri. Werfel, om nou în cele două drame care i-au făcut renumele, practică artă sentimentală în povestirile de care vorbim. Dar viața e mai diversă decît atît. Ultima nuvelă din volum, *Das Trauerhaus* este o schi-

ță perfectă de naturalism pur și humoristic. E istoria unui bordel din Praga, cu povestirea morții și îngropării patronului, Herr Maxl. Pensionarele și supraveghetoarea, clienții, ofițeri, magistrați, avocați, moșieri, Herr Maxl însuși, și prietenul său credincios, Domnul François Blum, antreprenor de pompe funebre, care organizează prohodul civil al Domnului Maxl, cu discurs cu tot: — pe toți aceștia îi grupează Werfel și-i plimbă, cu o diabolică agerime de *faiseur* teatral, prin intrigi și atitudini de o delicioasă comicărie.

Cine-și aduce aminte cafenelele cu fete din *Golem*, și unele figuri de profesionale din nuvelele lui Meyrink, va trebui să conchidă, cetînd acum *Das Trauerhaus* al lui Werfel, că lumea bordelelor și trotoarelor a dat, în literatura austriacă, motive originale de erudiție artistică.

P. Z.

* * *

Nicolas Berdiaeff, *L'esprit de Dostoievski*. (Traduit du russe, par Lucienne Julien Cain). — Editions Saint-Michel. Paris-Liège, 1929.

Încă nu se poate zice, cred, că Francezii au destule cărți bune despre literatura rusă modernă. Schițele și traduceri ale lui Mérimée, cartea clasică a Vicontelui de Vogué, inițiatorul propriu-zis în această materie, conferințele și notele fin gîndite ale lui Gide despre Dostoievski, sînt, până astăzi, singurele lucrări de rezistență.

Istoria literaturii a lui Waliszewski (în colecția Colin) și aceea de tot proaspătă a lui Pozner (în seria *Panoramelor literaturii contemporane*) sînt manuale sumare și oferă prea puțin ca „studiu” care să informeze din plin, iar *Dostoievski* al lui Stefan Zweig e foiletonistică de tot inferioară.

Cartea profesorului Berdiaef e rezultatul unor conferințe ținute într'un „seminar” universitar.

Imi pare că tot profesorii — de atîtea ori mult huliții profe-

sori — ajung să facă lucru bun în cercetarea literaturii. Cel puțin acest profesor ne compensează și ne consolează de catastrofala panglicărie a lui Zweig. Sînt uneori groaznici poezii — Zweig e poet, ce să facem! — cînd năvălesc să filozofeze și să critice, așa numai din simplu entuziasm repezit. Profesorul, cel puțin, dacă nu e prea de tot comediant, își bate capul: are pudoarea judecății și scrupulul faptelor clar fixate. Ca și Rozanov (de care se vorbește în numărul de față la revista revistelor), Berdiaef este om de convingeri creștine, și mistic. Dar o minte foarte clară, cu o deosebită îndemnare didactică. Dacă e mistic e, cum se și cuvine, cu respect și rezervă. Ah, Doamne! nu misticismul e răul — departe de asta —, ci misticul de carieră și misticul în foileton.

Profesorul Berdiaef nu vrea să

facă nici istorie literară, nici biografie psihologică: lucrarea lui e, cum zice, de domeniul *pneumatologiei*. Asta înseamnă, explică el, cercetarea elementului „spiritual” în opera lui Dostoievski. „Ași vrea să pătrund până în u-dinc cum a simțit Dostoievski universul, și cu elementele aflate să reconstitui prin intuiție toată vederea lui asupra lumii”. De oarece, zice B., „Dostoievski a fost un mare gânditor, și un mare vizionar, dialectician de geniu și cel mai mare metafizic al Rusiei. Admirabila sa dialectică ține, în opera sa, un loc egal cu acel al extraordinarei sale psihologii”.

„Rusia nu poate fi înțeleasă cu inteligența, nici măsurată cu măsura obișnuită” (Tiucev) — și Dostoievski este cel mai rus dintre scriitorii ruși. Pentru Rus, nu există stări mijlocii: Rusul e „apocaliptic” sau „nihilist”. Germanul e mistic ori criticist; Francezul, sceptic sau dogmatic. Rusul nu poate elabora o cultură, nu-și poate deschide o cale istorică. Apocaliptic sau nihilist, el tinde deopotrivă la distrugerea culturii. Cultura e lucru de mijloc. „Toți sintem nihiști; de aceea, la noi, a apărut nihilismul” (Dostoievski). Această dispoziție rusească e contrară oricărei discipline spirituale. „Rusul poate fi sfânt, dar nu om cum se cade” (Leontiev).

Cultură mijlocie, ca la alte popoare, nu s'a putut crea în Rusia; cultura nu rezolvă „problemele finale”. Occidentalii se ostenesc să organizeze lumea istoricește; printr'un salt formidabil, Rușii vor să-i găsească imediat încheierea. De aici antipatia lor pentru tot ce e formă, în orice domeniu: forma înseamnă limitare și măsură. Asta nu înțelegele misticul și apocalipticul. Sufletul rus e bolnav de histerie metafizică. Dostoievski a studiat aptitudinile naționale, și se poate zice că revoluția s'a făcut, în Rusia, în mare „selon Dostoievski”.

„Autodistrugerea și autoconsumația sint în Rusia caractere naționale”.

Astfel predispus prin „rassă”,

Dostoievski a trecut hotarele vieții psihice și s'a coborât în adâncimile spiritului. „Am o fire josnică și din cale afară pasionată. Nici-odată n'am știut ce e măsura”.

Și ca dînsul sint toți eroii săi. Până la romanul *Duhul de sub pământ*, Dostoievski nu-i decit psiholog și umanitar. Cu această carte și cu *Amintirile din casa morților* apare „dialectica genială” a lui Dostoievski. Un nou domeniu uman se deschide, domeniul dostoievskian, unde problema soartei omului ocupă centrul.

Rușii n'au cunoscut Renașterea, nu s'au împărtășit din bucuria de a trăi pe care mișcarea aceea a revărsat-o peste popoarele Apusului. Subt Alexandru I, s'a putut vedea o clipă, în poezia rusă, ca o exaltare voloasă.

Dar dela Pușkin încă orizontul se întunecă. În Ciadaiev, Lermontov, Gogol, Tiucev, nu mai suflă spiritul Renașterii; anxietatea și suferința îi iau locul. Singur Leontiev apare ca un rătăcit curios din veacul al XVI-lea în Rusia veacului al XIX-lea. Iar Dostoievski, care reprezintă apogeul literaturii ruse, este expresia cea mai deplină a curentului serios, religios, chinuit al acestei literaturi. Tot în el însă apare și lumina — credința adică în purificarea și mîntuirea proprie oricărei tragedii adevărate. Soluția lui Dostoievski este Isus — Dumnezeu Om.

„Inteligența lui Dostoievski este extraordinară; el e unul din spiritele cele mai ascuțite, cele mai strălucitoare din toate timpurile. Tolstoi e mai mult artist mare decît gânditor. Gîndirea lui Tolstoi e uneori strîmtă și ajunge chiar la platitudine. Singur Shakespeare poate fi comparat cu Dostoievski ca gânditor”. La dînsul delirul dioniziac nu exclude gîndirea. Opera lui e soluția unor vaste probleme de idei. Eroii lui sint — idei.

Aceasta nu înseamnă că romanele lui sint cu teză: ideile sint imanente artei sale.

Strahov, care l-a cunoscut intim scrie: toată atenția lui era în-

dreptată asupra oamenilor; natura sufletului și felul lor de viață îl interesau exclusiv. Iar despre călătoria lui Dostoievski în apus zice același scriitor: Nici natura, nici amintirile istorice, nici operele de artă nu-l interesau deosebit. Locurile nu aveau sens pentru dînsul decît numai ca un cadru al soartei noastre tragice. Ceiace a făcut Dostoievski, este un studiu antropologic după metoda artei dionizice. El consideră pe om în afară de legi și de ordinea cosmică, în desfășurarea punei libertăți interioare, cu toate ră-tăcirile ei arbitrare.

Dante, de exemplu, ca și Sf. Toma, consideră pe om ca parte organică a undi ordine obiective hotărîtă de voința divină. Poetului italian ființa noastră îi apare într'o ierarhie și cosmică și socială, clar orînduită. Cînd dela concepția lui Dante, trecem la cosmologia modernă, înțelegem bine groaza lui Pascal în fața „spațiilor infinite”.

În fața acestei noi arătări a lumii, omul se întoarce energic asupra pămîntului și asupra lui însuși. În Shakespeare, geniul reprezentativ al Renașterii, omul nou descoperă lumea psihică. Pentru Dostoievski însă omul nu-i un fenomen natural ca altele; el e centrul ființei și purtătorul enigmei universului. Problema omului este problema lui Dumnezeu.

Astfel privindu-se, omul descoperă în el un fond arbitrar, anticanonice și irațional, în revoltă cu armonia exterioară a lumii. Acesta-i omul „subteran” al lui Dostoievski. Omul e irezistibil atras spre irațional, spre libertate destrăbălată, spre suferință. Arbitrariul dîn noi ne împinge, în fiecare clipă, să căutăm suferință. Organizarea rațională a vieții nu-i convine. Libertatea e mai presus de fericire, — libertate irațională, zmintită, care duce pe om dincolo de marginile ce-i sînt hotărîte. Libertatea, cît de extravagantă și nebună, ea e binele unjic. Dacă s'ar putea supune totul raționalității și calculului, omul s'ar face atunci nebun de bună voe, pentru ca să

nu mai aibă judecată și să făptuiască după bunul său plac. — Rîndurile din urmă sînt citate din *Duhul de subț pămînt* al lui Dostoievski.

„Aceste reflecții geniale, de o luciditate izbitoare sînt izvorul tuturor descoperirilor lui Dostoievski asupra omului” — zice Berdiaef. Însă libertatea aceasta poate fi distructivă, și aici omul trebuie să caute neapărat mîntuire.

Nietzsche credea că soluția e supraomul; Dostoievski o găsește în Dumnezeu Om, în Hristos. Libertatea cea rea, adică păcatul, este calea necesară pentru a ajunge la libertatea cea bună. Se deschide astfel o mișcare dialectică pe care nu o pot înțelege oamenii cu spiritul „static”, care cred în armonie totală, în progresul spre un bine absolut.

Libertatea este misterul originar și tragic al omului, al lumii, al lui Dumnezeu chiar. Dacă e așa, atunci răul originar, păcatul, nu poate fi înțeles ca fenomen exterior și social, ci numai ca fapt interior și metafizic. De aceea Dostoievski respinge interpretarea socialistă umanitară a crimei. Răul stă în libertatea absolută inițială; și omul e deplin răspunzător de păcatul săvîrșit. Legea penală este numai un simbol al soartei interioare.

Între legea statului — „acest monstru de ghiță” — și sufletul omului nu este măsură comună. Sufletul însuși caută sabia pe care o ține statul, și cere să-l lovească.

Din păcat și prin suferință ajunge omul cătră lumină.

Lumina aceasta mîntuitoare stă în ideea nemuririi personale.

Omul e sau spirit nemuritor, sau nu-i decît fenomen empiric, product pasiv al mediului social.

În cazul din urmă ființa noastră nu mai are valoare absolută, răul și crima nu mai există.

Valoarea supremă este dar sufletul nemuritor, liber și responsabil. Păcatul și pedeapsa, adică responsabilitatea, țin de persoana a dincă a omului. Răul esențial este negarea persoanei. Fiecare ființă

umană participă la personalitatea absolută și veșnică.

Cine omoară, se omoară și pe sine, neagă nemurirea în el și în altul. „Această dialectică neinvincibilă a lui Dostoievski e curat creștină”.

„Vine sfârșitul lumii”, — însemna Dostoievski pe o foaie de carnet.

La baza gândirii dostoievskiene este o dispoziție apocaliptică. În fond, scriitorul acesta a fost artistul și filosoful vremii în care începe revoluția subterană a spiritelor. Figurile din *Demonii* nu existau în realitatea rusă din anii 60-70; sînt anticipații profetice ale autorului.

Socialismul rus e religios și apocaliptic. Socialismul revoluționar n'a fost niciodată înțeles în Rusia ca o formă trecătoare de organizare economică și politică, ci ca o stare definitivă și absolută, ca împlinire a destinelor omenirii și întemeierea împărăției lui Dumnezeu pe pămînt. „Șigaliev privea, cași cum ar fi așteptat sfârșitul lumii, nu după niște proorocii care ar putea da greș, ci ca un lucru hotărît pentru poimîne dimineața, la zece și douăzeci și cinci exact”. (*Frații Karamazov*).

Deși nu cunoștea pe Marx, ci numai socialismul francez, Dostoievski, cu genială presimțire, a văzut socialismul așa cum îl vrea Marx, ca antipod al creștinismului. „Legenda marelui Inchizitor” e scrisă mai mult contra socialismului decît contra catolicismului. „Socialismul francez e socialism le constrîngere, o idee moștenită dela vechea Romă, păstrată și transmisă prin catolicism”. Berdiaef amintește aici pe Joseph de Maistre care, în *Considérations sur la France*, insistă asupra caracterului pasiv al conducătorilor Revoluției.

În Apus biserica a devenit stat. Biserica adevărată o va întemeia poporul rus. Atunci se va vedea care a fost rătăcirea socialismului ateu și a revoluției atee. Dostoievski a fost dușman al Apusului, întrucît în el se realiza civilizația „burheză”, care implica o revo-

luție atee și materialistă. Poporul rus este adevăratul „purător de Dumnezeu”, zice Dostoievski; și așa învățătura lui se încheie într'un mesianism național înrudit cu „poporanismul” religios. La Ruși, zice Berdiaef, sentimentul național a fost totdeauna violent și histeric. La Dostoievski mai cu samă, conștiința națională n'a ajuns niciodată la maturitate senină și sigură, ci a rămas o boală.

Rusia e un cîmp fără capăt. Lipsa de margine și hotar vizibil e caracterul specific al peizajului rus. Așa e și sufletul rus: risipit, fără granițe, fără formă. Numai în sufletul rusesc putea face Dostoievski descoperirile pe care le-a făcut. Și el a fost un fel de *narodnik*. Berdiaef crede că poporanismul rus a fost totdeauna „indicele slăbiciunii păturii cultivate, care n'avea conștiință sănătoasă de misiunea ei”. Clasa cultivată rusă își simțea slăbiciunea și se pleca într'o idealizare absolută a norodului de jos. Acea clasă era strivită între ignoranța populară și apăsarea imperială.

Ea se lasă cuprinsă de o dragoste și admirație mistică pentru norod; ajunge a se simți vinovată în fața lui, să considere cultura ca un păcat față de popor.

Astfel în Rusia, și extrema dreaptă, și extrema stîngă au fost, în fond, ostile culturii.

Era în elita intelectuală rusă o lipsă caracteristică a sentimentului de răspundere și onoare personală. Este lucru de însemnat că în istoria Rusiei a lipsit cavalerismul; aceasta a avut pentru cultura ei morală urmări dezastruoase. — Poporanismul rus a căutat adevărul și pe Dumnezeu nu în personalitate, ci în popor.

Cele mai mari genii ruse n'au putut suporta izolarea, singurătatea înălțimilor, n'au cunoscut lirismul piscurilor singuratice, ci s'au adăpostit în căldura vieții populare și colective.

În această privință e o profundă opoziție între Tolstoi, Dostoievski, și europeanul Nietzsche.

Totuși Dostoievski nu-i un simplu slavofil. „Europa e lucru gro-

zav și sfânt — e patria minunilor sfinte" (*Jurnalul unui scriitor*). Respingător în viața europeană îi era lui Dostoievski numai „burghezul” cu spiritul lui mercantil. Însăși „înapoierea” lor i-a salvat pe Ruși de spiritul burghez. Reacția împotriva acestui spirit, împotriva căruia s'a ridicat, în Apus, visul dioniziac și tragic al lui Nietzsche, nimeni n'a intrupat-o mai perfect decât Rușii.

„Tot slavofilismul și tot occidentalismul nostru n'au fost decât o vastă neînțelegere. Europa e tot atât de scumpă Rusukii adevărat ca și Rusia. Misiunea Rusiei e hotărât paneuropeană și mondială” (Dostoievski). Dar ideea că Rusia va aduce Europei cufundate în întunericul burghez lumina Răsăritului, nu-i numai în cărțile călugărului Filotei; e și la Bakunin și la Lenin. La baza mesianismului rus stă o greșală sau o minciună, un raport fals între elementul religios și cel național — greșala e în idolatrizarea poporului cultivată de narodnici, și care cuprinsese deopotrivă pe marxiști, cași pe cionoesotnici. În rătăcirea lui poporanistă Dostoievski crezuse că poporul va rămânea credincios lui Hristos, că numai „inteligența” e stricată de ateism și materialism.

Infringerea poporanismului va întări conștiința personalității și a răspunderii. Și în cultura rusă, nimeni nu a făcut pentru deșteptarea personalității atât cit Dostoievski. Lipsa de caracter e un păcat național rusesc. Elaborarea de caractere morale, pregătirea virilității și autonomiei spirituale — aceasta a fost învățătura lui Dostoievski....

O formulă banală pretinde că dragostea e suprema înțelegere. Cine ține la această formulă poate să o aplice cu deosebită mulțumire cărții lui Berdiaef. Mi se pare, La Rochefoucauld a zis cam așa: un om de spirit poate iubi ca un nebun, însă niciodată ca un prost. Aforismul acesta îl prefer formulei populare pomenite mai sus. Profesorul Berdiaef e, nu numai, cum vrea el, un „pneumatolog”; e și un

om de spirit, în înțelesul lui La Rochefoucauld. Dragostea lui Berdiaef pentru Dostoievski e pasionată, și uneori merge până la pagnegiricul absolut; rămâne totuși inteligentă. Imi închipui că de aceea mi-a fost irezistibil să rezum atât de abundent cartea. Berdiaef e clar și ager despre un subiect pe care-l adoră. Sigur, numai oamenii de spirit știu să iubească în plină luciditate asupra lipsurilor obiectului dragostei lor; și numai ceilalți au prostia de a nu vedea lipsurile, și prostul gust de a vrea să le mascheze ori să le dreagă. Astfel că, independent de subiect, cartea profesorului rus este o instructivă împlinire literară; iar prin subiect, ea este un prețios ajutor pentru cunoașterea spiritului rusesc modern și interpretarea unor capitole însemnate din istoria literară.

I-ar putea face, imi închipui, oarecare greutatea unii filosofi de strictă profesie, în privința „cunoașterii adânci” și asupra libertății. Planul conștiinței pe care îl numesc unii bucuroși „al cunoașterii adânci” este, cum credem, planul teoriei cunoașterii și al orizontului metafizic. Pentru interpretarea lui Dostoievski, profesorul Berdiaef admite altă explicație: că acel plan are un cuprins exclusiv moral. Pentru că *libertatea* care preocupă pe Dostoievski este evident libertate morală. Dostoievski e închis în creștinism; și nu există punct de vedere care să se intereseze mai puțin de metafizică decât cel creștin. Libertatea, cu infiltrările ei creștine, rămâne, oricum, lucru „de suprafață” — social. Problema răului și a răspunderii nu sînt ale planului adînc, ci ale omului empiric.

Tot așa ideea nemuririi personale este un prejudiciu social, în care, printr'o substituție sofistică, eul „profund” este subtilizat în favoarea eului social.

Cu toate șovăelile lui naiv complicate de om care asculta supus de datini și credințe moștenite, Kant a căutat să salveze o situație teoretică desperată, trecind totdeauna acele credințe pe sama „ra-

țiunii practice". Dostoievski, ca nenumărați alți literați gînditori de eri, de azi și de mîine, a rămas în acest punct, mai vechiu decît Kant, și inocent de grijile subtil prudente ale acestuia.

Planul „adînc” este planul purei și egalei contemplări, unde nu are loc nici o preferință sau ierarhie, — pentru „morală”, de exemplu, cu libertate și nemurire dimpreună.

Imi pare potrivit să zicem: obsesiunea ideii de păcat și pedeapsă era un simptom propriu individului Dostoievski. Iar obsesiunea libertății absolute și arbitrarului haotic, e fenomen rusesc — obsesiunea unei societăți bolnave de o anacronică apăsare, prin urmare

și de furia de a nega orice constrîngere.

Desigur e cu deosebire interesant de a vedea cum, istoricește, societățile devin teren specific pentru una sau alta din atitudinile fundamentale ale spiritului. Inșă n'ar fi, cred, decît o imprudentă concluzie, să definim pentru eternitate poporul rusesc ca apocaliptic și nihilist. Deocamdată el face, de exemplu, o strașnică încercare de disciplinare economică într'un spirit de cea mai teribilă esență burgheză, pentru că nicăieri doar ca în exagerarea economistică nu se vede mai tare cît de adevărat copil al duhului burghez este socialismul actual.

Paul Zarifopol

Revista Revistelor

Fustel de Coulanges și politicianismul.

Fustel de Coulanges a fost un savant care a făcut Istorie. Și este soarta tuturor acestor oameni desinteresăți și cinstiți să vadă cum opera lor slujește la cele mai obtuze polemici politicianiste. Un exemplu tipic este articolul d-lui Jean Héritier, intitulat „Fustel de Coulanges și ideea cuceririi“, publicat în „Revue Universelle“, care e oarecum sucursala mensuală a cotidianului „Action Française“, organul regalistilor francezi.

Autorul începe, bine înțeles, să declare că Fustel de Coulanges n'a făcut politică, ci doar știință. Dar...., adaugă d. H. cu fineță, faptele sînt fapte. Și dacă Fustel de Coulanges le-a respectat, nu putea să nu ajungă la concluzii identice cu ale prietenilor noștri dela ziarul „Action française“.

Vreți un exemplu de cum se acordă faptele Istoriei cu revelațiile lui Maurras, Daudet & Co.?

„Fustel, — scrie d. Héritier, — ne-a arătat că feudalitatea nu vine nici dela Roma, nici dela Germani, ci din natura omenească. Și d. Paul Bourget a avut dreptate să laude pe Fustel că a pus în evidență „solidaritatea indestructibilă care leagă unele de altele toate monumentele Franței“.

Credem că nu mai este nevoie de nici un comentariu.

(Héritier: *Revue Universelle*)

*

Studiu psihologic asupra dreptului și justiției.

Cuvântul „Drept“ poate avea mai multe semnificații. Se pot astfel distinge cel puțin trei. Mai întâi *Dreptul* material abstract, adică ansamblul principiilor juridice cuprinse în legislația pozitivă, în codurile diverselor țări, reguli mai mult sau mai puțin generale. Alături de acest drept obiectiv (legea, *the law*) se poate vorbi de unul subiectiv, concret, care privește nu ansamblul de reguli sociale și sancționate de grup, ci aspectul individual al acestor reguli, felul cum ele se traduc din punctul de vedere al fiecărui membru al colectivității. Aci aspectului *datoric* i se substituie acela de facultate de a face, de liberă permisiune, de voie îngăduită, într'un cuvînt aspectul de drept, cu *d* mic, opus lui Drept cu *D* mare. Este ceiace Englezii numesc *right* în opoziție față de *law*. Este aplicarea *concretă* a dreptului pozitiv. Il găsim cu ocazia actelor juridice sau a proceselor între cetățeni.

Alături, sau mai precis pe deasupra acestor două accepții ale fenomenului juridic, este loc pentru un al treilea aspect, de astă dată foarte abstract, neatîrnat într'o oarecare măsură de dreptul pozitiv, și întinzîndu-se până la granițele moralei pure. E dreptul conceput ca putere morală, Dreptul care, după ce și-a tras din societate toată vigoarea lui și pute-

rea de obligațiune — s'a înfipt în conștiințele individuale, s'a împlintat așa de adânc, încît parcă nici n'ar fi avut origini sociale, parcă s'ar fi născut direct în sufletul personal al individului, de care este încorporat în mod indisolubil. Avem aci tot acel panteon de conștepte morale care luminează ca un far întreaga activitate juridică a omului, conștepte ca acela de justiție, de echitate, de utilitate, de recompensă, de pedeapsă, acela de cauzalitate, de identitate și de personalitate.

Această scurtă analiză poate lumina acel paradox care stă la baza fenomenului juridic. Intr'adevăr, constatăm pe de o parte că Dreptul variază dela societate la societate, dela epocă la epocă, dela meridian la meridian, „Verité en deça des Pyrénées, erreur au delà”, spunea odată Pascal. Dar adevărul spus de Pascal este și el relativ ca toate celelalte.

Căci în ciuda divergențelor de loc și spațiu, există un fond comun, care e legat de esența indestructibilă a naturii omenești, acel „drept natural” cum îl numim destul de impropriu în doctrină. dreptul acela pe care încă Grecii și Cicerone îl observaseră, și care ne arată cum anumite conștepte morale prezidă, aceleași, în toate sistemele juridice de pe globul pămîntesc.

(P. Tisset: *Revue de Méthaphysique et de morale*).

*

In căutarea societății.

Două sentimente foarte nete: acel al puterii și acel al iresponsabilității domină mințile unui om care se găsește în acea „stare de mulțime” de care vorbește sociologia, starea specială a omului cînd e în mijlocul semenilor săi gîndind în totul la fel cu dînsii.

Aceste două sentimente sînt de ajuns pentru a explica toate bizareriile, cruzimile, generozitățile pe care le prezintă „psihologia mulțimilor”. Explică, în deosebi, de ce mulțimile alternează așa de ușor joshnicia cu abnegația. Dar să distingem între social și colec-

tiv. Adeseori o activitate are origini și consecințe sociale, fără a fi propriu-zis colectivă. Omul solitar, cînd simte și gîndește — nu taie, prin aceasta, cordonul ombilical care îl leagă de societate. Dar nu exercită o activitate colectivă, ci individuală.

Să ne ferim deci de a absorbi tot socialul în colectiv. Adeseori valorile sociale se păstrează datorită puterii personalităților individuale, grație devoțiunii intime și secrete a atitor bărbați și femei cărora societatea nu le dă în schimb decît indiferență și nedreptate.

Termeni ca: inspirație, descoperire, invenție nu seamănă de loc cu cei întrebuițați în psihologia mulțimilor (constrîngere, hipnoză, sugestie, etc., etc.). Trebuie distinse unele de altele, dar ținut sama de amîndouă.

(Jeanne Renaud: *Revue de Méthaphysique et de Morale*).

*

Putem scăpa de revoluție ?

Cînd pictorul Bellini îi arată sultanului Soliman Magnificul faimosul său tablou reprezentînd pe Salomeia ducînd capul lui Ioan Botezătorul, — Sultanul strîmbă din nas. Capul lui Ioan nu-i plăcea. Nu-i părea veridic, nu-i părea natural. Atunci, adresîndu-se căpitanului gîrzii sale, zise: „La puneți să-i taie capul unuia din păzitorii mei, pentru ca să vadă și dumnealui cum e un cap tăiat adevărat”. Și nimeni n'a protestat. Nimeni nu s'a supărat. Era ca și cînd Majestatea Sa ar fi dat ordin să-i facă ochiuri la capac. Nimeni nu a găsit în mica fantezie pedagogică a monarhului motiv de revoluție.

Azi lucrurile s'au schimbat puțin. Și cei mari au serioase motive să se teamă de cei mici, cei mulți de cei puțini. Există o deplasare a spiritului de dretate, o ridicare a nivelului sensibilității acestuia.

Statul, guvernul, clasa dominantă trebuie să facă curte celor care sînt mai năpăstuiți de soar-

ată. De ce în Anglia revoluția nu-i posibilă și de ce în Rusia a fost? Iată un mic fapt divers care explică mai bine decât un argument abstract. Zilele trecute a apărut o cărțuie editată de Rușii refugiați în Anglita, carte care să slujească de călăuză noilor debarcați. Și se spune în această carte că „poli-cemen“-ii, sergenții de stradă și agenții de poliție engleji sînt foarte amabili cu populația; astfel că, dacă cineva se pune să fie obraznic cu vreunul din ei, toată populația sare să-i apere. Da. Populația sare să facă poliție pentru a apăra pe polițistul atacat! Să se compare această situație cu purtarea polițistului rus din vremea țarilor, care pe unde trecea nu făcea decât samavolnicii. Exact ca în romane sau în filmele de cinematograf. Fără nici o deosebire.

Mijlocul de a avea pace socială este exact același ca și pentru pacea națională. Războiul ca și revoluția nu se pot evita complet, dar în măsura în care lucrul e posibil, singurul leac e... *democrația*, adică regimul sincer de *liberă* discuțiune, de publicitate a tuturor dezbatelor referitoare la guvernare. Societatea Națiunilor e procedeu parlamentarist transpus în cadrul internațional. Desigur, S. D. N. nu va extirpa războiul. Dar sînt totdeauna șanse ca două popoare, deși urîndu-se de moarte, să se gîndească totuși mai puțin intens la războiu după ce prealabil au discutat puțin, și discutînd, i-a auzit toată omenirea globului. Este o garanție. Mică încă — dar sigură și singură.

Același lucru și în materie internă socială. Revoluția nu apare decât acolo unde actele guvernelor nu-s cunoscute bine și iute marele public.

Aci, ca în toate, *Democrația*, cu toate sarcasmele la care de altfel e de mult obișnuită — este marele remediu.

(Gilbert Murray: *Revue Mondiale*).

*

Originile semite ale gîndirii occidentale.

Nimic nu întrece în interes și în mister problema Mării Roșii. Acolo a fost (și este poate și azi) drumul cel mai important de pe planeta noastră, drumul care unește popoarele europene cu China și India. Toate seminiile lumii, în decursul Istoriei, au trecut pe acolo; după imperiile Egiptului și Mezopotamiei, după Alexandru și succesorii lui Alexandru, după Roma și Bizanț, după Mahomet și moștenitorii săi, descoperirea lui Vasco de Gama a deschis lupta pentru Marea Roșie, iar Lesseps, croind canalul de Suez, a dat acelei mări o importanță nu continentală, ci de dreptul planetară. Deabia a fost deschis canalul, și națiunile europene s'au și aliniat pe țărnișurile pasajului milenar.

Un mare savant francez a scris o carte magistrală asupra acestei chestiuni, d. Kammerer, și rîndurile aci rezumate sînt prefața a acestui volum, volum în care, între altele, ni se arată destinul într'adevăr extraordinar al poporului semit.

Se poate spune că toată gîndirea occidentală li se datorește lor. Semiții țărnișurilor Mării Roșii au fost cei dintâi care au resimțit nevoia de unitate filozofică, nevoia unei credinți într'un Dumnezeu unic, într'o forță atotputernică și atotstăpînitoare. Sînt primii care au dezbrăcat religia de măruntele ei contingente domestice, politice și sociale, pentru a face dintr'însa un mijloc de satisfacere a nevoii metafizice de a ști și de a gusta plăcerea intelectuală a misterului ideii.

(Gabriel Hanotaux: *Revue de Paris*).

*

Conquistadorii spanioli în America.

Istoria economică a cuceririi Americii de către Spanioli trebuie complet refăcută. Psihologia *Conquistadorului* nu-i cunoscută bine. Se balotează între două exa-

gerări. Unii ridică pe conquista-dori în slava cerului, și fac din ei cei mai mari organizatori.

Alții, dimpotrivă, îi acuză de toate infamiile; și ni-i reprezintă ca pe niște paraziti hrăpăreți, lucrînd, laș, la adăpostul protecției și impunității oferite de guvernul spaniol.

Aceste două opinii nu-s doar *exagerate*. Sînt false pur și simplu. Căci Conquistadorul n'a fost organizator. Este tocmai calitatea care i-a lipsit. Și mai ales, n'a fost un parazit. A lucrat în condițiile cele mai adverse. A desfășurat un curaj unic în Istorie. Și guvernul spaniol nu l-a ajutat, în toate acestea, aproape de loc.

Conquistadorul nu era un organiza-tor. Se pare că această lipsă este caracteristică întregii rase spaniole. Asupra acestui punct, Euro-penii s'au arătat inferiori Indienilor. Pieile Roșii, în special Incașii, erau organizatori eminenți. Nu înaintau în țară inamică înainte de a fi constituit baze solide militare și economice, înainte de a fi creat șosele, de a fi construit magazine publice, de a fi instalat funcționari, de a fi dezvoltat cultura solului prin irigații și terasamente. Spaniolii, genii *individualiste*, erau incapabili de asta.

Să se adauge că aveau de combătut cu Pieile Roșii; că la început n'au găsit aur, ci mizerie și foamete; că guvernul nu-i ajută aproape de loc. Că debuturile conquistei au fost o adevărată „catastrofă economică”, — și vom înțelege că viața acestor oameni, a unor Alonso de Ojeda, Vasco Nunez de Balboa, Francisc Pizarre, Ferdinand Cortez, etc., etc., a semănat mai mult cu un martiraj decît cu o existență de paraziti. Este aci un exemplu de curaj și de inițiativă pe care numai spiritul individualist al Spaniolului îl poate explica, — acel spirit individualist care, în sensul cel rău, am văzut că se manifestă sub forma absenței oricărui spirit de organizare.

(Louis Baudin: *Revue d'Economie Politique*).

*

Viața la Café Vachette (1898-1910)

Situat în colțul bulevardului Saint-Michel cu Rue des Ecoles, în localul unde azi este o bancă — faimosul Café Vachette avea un caracter de intimitate pe care nu-l mai au localurile din ziua de astăzi, invadate de o clientelă cosmopolită, unde scriitorii și studențimea țin un loc din ce în ce mai mic.

Obișnuiții se împărțeau în mai multe grupuri: Mor as cu prietenii lui, jucătorii de domino, cu Bouguereau-fiul și cu viitorul deputat Malvy, cei doi frați Berthelot, și un alt grup de Români gesticulînd și țipînd, al căror accent străin domina certurile dintre jucători, și chiar glasul lui Mor as.

Se pleca dela Vachette pe la douăsprezece noaptea, sau pe la unu. Jucătorii așteptau închiderea ușilor pentru a se duce în continuare la hale cu Mor as. Intorcîndu-se dela hale, grupul se oprea la mica patiserie din colțul străzii Racine care niciodată, în toată cariera ei de pe acea vreme, n'a tras oblonul și nu și-a stins lumina. Se mînceau prăjituri; și, după aceia, mulțamiți de a fi văzut lumina aurorii, tineretul pleca acasă pentru a gusta somnul ințelepților.

Acest tineret forma, la Vachette, un fel de centru de informațiuni, o punere și ținere la curent cu ce se spunea și se scria prin cărți, reviste, jurnale și teatre. Fiecare povestea ce știa, ce cetise, ce mahalagisme mai aflase, care erau rumorile culiselor, proiectele editorilor; unul rezuma o piesă; altul vorbea filozofie. Se semnala ultima carte apărută. În poezie, arbitrul fără apel era, bine înțeles, Mor as.

(Antoine Albalat: *Mercur de France*).

*

Maniera literară a lui Gide.

Maniera literară a lui André Gide este originală și greu de definit. Nu se lașă ușor catalogată în „stilurile” cunoscute.

În genere există două categorii de scriitori: acei ce scriu cuvinte

și acei ce scriu *prin cuvinte*. Sint unii (ca Barrès, Morand, Chateaubriand, Giraudoux, Princesse Bibesco, France, Cocteau, etc.), care cultivă formula verbală, efectul magic al împreunării cuvintelor *de efect*. La alții (și-s deasemeni mulți și variați: de ex.: Cehov, Maupassant, Turgheniev, Dostoevski, Balzac, Iakobsen, Tolstoi, etc., etc.), arta constă tocmai în a ne face să uităm că se folosesc *de cuvinte*. Ei se slujesc de vorbe ca de simplu instrument intermediar, pentru a descrie, cât mai direct realitatea. Despre asemenea scriitori s'a spus că „fac concurență oficiului de stare civilă”.

Căreia din cele două categorii aparține Gide?

Nici uneia. Căci el nu creiază personaje de acelea „în carne și oase”, halucinante de concretă materialitate.

Pe de altă parte, nu-i un cultivator de vorbe senzaționale; nu-i un „condei vioi”; nu are „stil nervos”. Stilul lui e simplu, simplu ca în Cehov sau Dostoevski (pe care îl iubește atât de mult).

Caracteristica lui e alta. Nu creiază personaje „în carne și oase”. Creiază însă minunate „portrete morale”. E incapabil să zugrăvească fizicul. Trăsăturile nu se închiagă. Dar e incomparabil când este vorba să descrie psihicul.

La el, cele două metode literare pe care le distinsese odată d. Ibrăileanu: *creația și analiza* se găsesc contopite, și aceasta pentru că la el creația are de obiect exclusiv sufletul. Personajele lui sint entități morale; dar suple și veridice, nu scrobite și retorice ca cele raciniene sau corneliene. Noul său roman, „L'Ecole des femmes”, prezintă foarte limpede aceste trăsături caracteristice înțregii opere a lui André Gide.

(D. I. Suchianu: *Adevărul Literar*).

*

Filozofia omenească a lui Turgheniev.

Niciodată un romancier n'a făcut atita probă de „economie de mijloace” ca el. Când cineva cu-

noaște puțin tehnica unui roman, nu se poate împiedeca de a se întreba cu mirare cum a reușit Turgheniev să dea, în cărți așa scurte, atita impresie de trăinicie și de plenitudine.

Dacă analizăm metoda, găsim o artă de construcții foarte ascunsă și foarte perfectă. Romanele lui Turgheniev se petrece totdeauna în momente de *criză*. Un Meredith, un George Eliot, încep bucuros povestea eroului lor încă din anii copilăriei acestuia. Tolstoi el însuși pornește povestirea destul de departe față de episodul central al cărții. Turgheniev se aruncă, se cufundă deodată, brusc, în mijlocul subiectului. „Părinți și copii” este povestea câtorva săptămâni. „Intăia dragoste” de asemeni. „Un cuib de boeri” începe exact în momentul decisiv, când eroul se întoarce acasă. „Fum” începe în momentul întâlnirii hotărâtoare. Firește, autorul îl duce pe cetitor, din când în când, înapoi, în acele câteva alee ale trecutului pe care judecă util să le exploreze. Dar asta nu dela început, ci mai târziu, după ce cetitorul a fost deja prins prin emoția care l-a cuprins cetind primele pagini ale cărții. Aproape că ne vine să ne gândim la faimoasa „unitate de timp” din tragediile franceze. Și în adevăr, Turgheniev este un mare clasic.

Turgheniev era foarte realist. Trebuia să *vadă*; altfel nu putea să scrie. Dar realismul lui nu-i brutal, ci înoată într-o nesfârșită poezie.

El însuși a spus odată despre Zola: Defectul cel mare al lui Zola, este că nu l-a cetit niciodată pe Shakespeare“.

Acest text e poate cam nedrept, căci există oarecare poezie în Zola. Dar nu acea poezie pe care Turgheniev o socotea indispensabilă, poezia visului, adică sentimentele tandre și irezistibile mișcau spre fericire.

(André Maurois: *Revue Hebdomadaire*).

*

Schemele acțiunii.

În psihologia franceză Revault d'Allonnes, în cea germană Köhler, au introdus noțiunea de formă, de structură, de „Gestalt“, de „schemă mentală“. Omul și animalul superior își elaborează noțiunile începând prin a le schematiza. Astfel, este locul pentru un studiu general asupra schematizării.

S'ar putea începe cu schematizările estetice, în deosebi cu acele notații instantanee, cu acele însemnări „impresioniste“ atât de gustate în literatură și în arta modernă.

Apoi, s'ar putea cerceta cum schematizează sentimentul, memoria, uitarea, cum schematizează gândirea, — când sub formele nedisciplinate ale raționamentului vulgar, când sub formele metodice, stricte.

Dar cel mai normal este să se înceapă cu un studiu — ca acel de față — asupra felului cum schematizează acțiunea. Acțiunea, dela automatismele fiziologice relativ simple, până la conduitele și „comportamentele“ diferențiate mental și social. La dreptul vorbind, acest studiu presupune pe celelalte, dar totuși trebuie început cu el, de oarece se prezintă sub un aspect foarte obiectiv.

Dintr'o asemenea cercetare două concluzii se desprind:

1° Că o anumită capacitate este la început încercată tumultuos, dincolo de cîmpul său primitiv de aplicare. Un copil capătă o sabie. El va încerca să găurească cu ea și lucruri ce nu se pot găuri. Sau primește un creion. Va încerca să deseneze și pe ceiace nu se poate desena.

2° O schemă, o dată făcută, se poate modifica, ameliora, preface, potrivit experiențelor nouă.

Ar mai rămînea de studiat cum acțiunea are efectul de a simboliza, adică cum anumite schematizări, cu totul detașate de originile lor, golițe de conținutul lor mental primitiv, persistă în viața socială ca rituri, și primesc adesea conținuturi nouă. Dar acest studiu așa de atrăgător nu-i de compe-

tența Psihologiei, ci de a sociologilor.

(Revault d'Allonnes: *Revue Philosophique*).

Lupta pentru sufletul rusesc.

Opinia europeană, preocupată exclusiv de fenomenele economice deslănțuite în Rusia prin revoluția comunistă, se gîndește prea puțin că lupta pe care o dă stăpînirea sovietică e o luptă pentru sufletul rusesc.

Apusenilor, Rușii, așa cum sînt ei prezențați în deosebi la Dostoevski și Tolstoi, li se arată ca o lume opusă sufletului și gândirii europene.

Rușii sînt intermediarii între aceasta și Nirvana indică. Nu e vorba aici de fundamentul istoric și etnic al acestor deosebiri, ci numai de efectul caracterului specific rusesc asupra soartei actuale a acestui popor. În structura ei sociologică, Rusia este o masă amorfă, care de veacuri își așteaptă plămuitorul. Pătura socială, care de un secol, aproximativ, a primit cultură apuseană, a rămas totdeauna foarte subțire. Caracteristic acestei minorități înfruptate din idei europene, este un zel fanatic în imitarea și aplicarea acelor idei. Nicăieri teoriile unui Marx și Engels n'au fost cu atât de necritică admirație adoptate și prefăcute în axiome, cum au fost în Rusia. Conducătorii bolșevici au găsit, în această prîvință, un teren foarte bine pregătit. E de notat însă că minoritatea conducătoare în revoluție a fost formată, în mare parte, din evreimea internațională, din Georgieni, Armeni, Tătari și din membri ai aristocrației rusești, prealabil internaționalizată și ea.

„Un înalt funcționar sovietic exprima în fața mea părerea lui de rău, că experiența bolșevică se face tocmai într'o țară atât de puțin dezvoltată industrialmente ca Rusia; în o țară ca aceasta, puterea se ia ușor, însă obținerea unor succese real convingătoare e lucru greu“.

Sigur trebuie să fim prudenți as-tăzi în precizarea caracterelor na-

ționale. Cine ar fi zis că Germania va ajunge țara clasică a democrației, că Franța va fi militaristă, iar nedisciplinată? Italiani vor forma un fel de Prusie a Mediteranei?

Putem spune însă, că lupta pentru sufletul rusesc nu s'a isprăvit. Căci iată: raționalismul european s'a schimbat, la Ruși, într'o nouă religie.

Crucea s'a înlocuit cu secerea și ciocanul, cărora comunistul se închină, precum odinioară sfințelor icoane; și minoritatea bolșevică a luat asupra-și toată puterea absolută și arbitrarul elitei aristocratice de altă dată.

Rusul e, în adâncul ființei sale, un om „neeconomic”, sau „antieconomic”. Nu cunoaște valoarea a-vuției, nu prețuiește confortul general al vieții, cum face orice bun apusean.

Raționalizarea economică modernă, așa cum o cunoaște și o trăește Americanul, omul eminent economic, e în Rusia plantă exotică. Exagerarea ei grotescă în școală, în presă, în propagandă de tot felul, arată numai și mai mult absurditatea încercării.

Punctualitate și standardizare sînt în realitate rusească o comicărie. La prima vedere, caracterul rusesc pare favorabil comunizării. Practica însă dovedește că indolența Rusului e mult mai tare decît conștiința sa comunistă.

Astfel, constrîngerea comunistă de sus dă greș.

Lupta adevărată pentru sufletul rus începe dincolo de sforțările economice, începe cu propaganda ateistă *ex officio*. Combaterea creștinismului, animată de Lenin cu formula: Religia e opium pentru popor, formează problema esențială a crizei rusești. Antimaterialismul creștin este o forță enormă care se opune popularizării idealului comunist, cu primatul vieții economice implicat în el ca element principal.

Sovietele au văzut clar, cînd și-au zis, că un creștin bun, nu poate fi adevărat comunist.

Tăranul și lucrătorul rus trebuie să învețe a idolatra viața pămîntească în locul celei viitoare. Tre-

bue să ne amintim că, în Rusia, și comunismul se preface în religie pentru a ne lămuri sensul luptei care se dă acolo.

(Walter Hagemann, *Der Kampf um die russische Seele*, în *Deutsche Rundschau*, April 1930).

*

Molière și critica.

Thibaudet deosebește trei epoce în critica modernă asupra lui Molière.

Subt Restauratie, împreună cu Fénelon, Voltaire și Rousseau, Molière este clasat între dușmanii tronului și altarului. *Tartuffe* și scena cerșetorului în *Don Juan*, se consideră ca documente ale deismului raționalist.

Intr'o scrisoare către soră-sa, Beyle se întreabă dacă Chateaubriand nu e cumva o încarnare a lui Tartuffe. De partea lor, clericali atacă pe Molière energic. În curentul acesta se ilustrează mai tîrziu Louis Veillot, cu cartea lui *Molière et Bourdaloue*; și prin anii 90 ai secolului trecut, Brunetière, într'un articol care a făcut sgomot, despre filozofia lui Molière, dă, în fond, marelui comic același loc de opozant raționalist ce-i fusese fixat de critica mai veche catolică.

A venit apoi, vremea cercetărilor biografice și literare erudite: Beffara, Taschereau, Loiseleur, și, ca urmare monumentală a acestor osteneți, ediția savantă a lui Despois și Mesnard. La începutul secolului XX critica erudită se adîncește în istoria stilului comediei: Rigal și Lanson, independent unul de altul, proclamă că originea comediei lui Molière e farsa. Acum în urmă, profesorul Gustave Michaut concentrează toată erudiția molierească în patru volume groase de biografie și studiu literar. Paralel cu cercetările profesorilor, foiletonul dramatic — Sarcy, Faguet, Lemaitre — se oprește din ce în ce mai minuțios asupra tehnicii pur teatrale.

A treia fază a criticii despre Molière o descopere Thibaudet în *Viața lui Molière*, mai deunăzi pu-

blicată de Ramon Fernandez, tânărul filozof și critic dela *Nouvelle Revue française*. E vorba acum de interpretarea filosofică a lui Molière. Drept vorbind începutul l-a făcut Bergson. Cartea lui despre ris se referă de preferință la comicalul lui Molière. Ca și Sarcey, criticul cu totul nefilosofic, Bergson își pune întrebarea exclusiv tehnică : cum e construit comicalul? Natura comicalului la Molière au cercetat-o, cum era de așteptat, și Nemții: Wechsler (*Molière filozof*), Gutkind (*Molière și drama comică*), Küchler și Heiss (în monografiile lor biografice și psihologice).

Fernandez încearcă să reconstitue caracterul și viața interioară a omului, după indicații scoase din interpretarea comediei. Incercarea îi pare lui Thibaudet primejdioasă.

Cearta asupra operii lui Molière ca izvor biografic e veche. Este de înțeles că precizările și descoperirea de aluzii sînt, mai ales, ocazii de a greși, deopotrivă, în privința omului ca și a artistului Molière, izvoarele directe despre viața lui fiind foarte sărace.

Pentru Thibaudet, faptul hotărîtor rămîne că Molière era om de teatru. Farsa italiană deoparte, comedia nobilă în versuri a lui Corneille au pregătit drumul marului comic. Punctul care a trebuit să atragă atenția criticului filozof, în teatrul lui Molière, este fixitatea tipului pe care-l juca el personal la teatru: Sganarelle, Arnolphe, Orgon, George Dandin, Pourceaugnac, Jourdain, Chrysale, Argan. — este un tip pasiv, mecanizat. Și e netăgăduit că dela *Sganarelle* înainte, totul se prezintă ca și cum teatrul lui Molière ar fi stăpînit de această idee fixă: bărbatul înșelat de femeie. Contemporanii dușmani n'au lipsit să ironizeze stăruința lui Molière asupra încoronărilor. — „Aici însă totul e posibil, nimic nu-i sigur. Puțin lucrăm știm despre ce se petrece în laboratorul geniului.”

Analizele lui Bergson și cercetările istorice ale lui Rigal și Lanson asupra farsei înainte de Molière, sînt punctele de plecare cele mai

potrivite pentru cercetarea operii poetului-actor.

Astăzi centrul artei comice s'a strămutat dela Paris la Los Angeles; publicul a adoptat un singur quasi-Molière al ecranului, pe Charlie Chaplin, și comicalul lui e același comic pasiv adoptat de Molière dela *Sganarelle* înainte. Pentru filmul vorbitor, Thibaudet crede că nu se poate închipui un reper mai bun decît comediile lui Molière, în care spiritul farsei domină în mișcări ca și în replici.

(Albert Thibaudet, *Molière et la critique*, în *Revue de Paris*, 15 Mart 1930).

*

Soarta teatrului.

Jean-Richard Bloch, continuîndu-și „reflecțiile, ipotezele și propozițiile” despre teatrul actual (vezi această revistă, Ianuar-Mart, pag. 215), înseamnă numele mari actuale, căutînd a le prevedea rolul în soarta viitoare a teatrului. Pirandello: problemele conștiinței psihologice și ale teoriei cunoștinței — Pirandello însuși socotindu-se categoric printre scriitorii „filozofi din natură”. Personajele, peripețiile, peizajele acestor scriitori sînt pătrunse de „un a-nume sentiment al vieții care le dă o valoare universală”. Din nenorocire, Pirandello e încă prea „infecat de romantismul vechiu și de cultul eroicului”, — zice Bloch; personajele lui prea sînt „tipuri frumoase”; dialogul prea încărcat de elocvență.

Cehov: persoanele, convorbînd, nu-și răspund una alteia, — „acesta-i noua și puternica strategie” prin care dramaturgul rus arată, în indicații fugitive, coexistența unor individualități multiple în fiecare erou al său; ceiace Ibsen, cu vechea lui tehnică unitară, nu putea realiza decît în lungi episoade. Astfel personalitatea socială a individului ajunge indiferentă, și arta își ia definitiv rămas bun dela realism și naturalism. Persoanele sînt acum nule, și Elmer Rice dă chiar unui erou al său numele Monsieur Zéro. — Foarte ciudat cum uită Bloch pe Wedekind.

Bloch crede că această estetică există în germene la Flaubert: Frédéric Moreau, *l'Éducation sentimentale*, Bouvard, Pécuchet sînt zerouri. „Dela Flaubert, și sub impulsul lui, o mare parte a efortului literar se concentrează în analiza satanică a înfîinților mici umani”.

Un roman al lui Pirandello se întitulează *Uno, nessuno e centomila*. Expresionismul nu e dar fără strămoși.

Nulitatea face posibil ca autorul să se joace fantastic cu personajul, să-l dedubleze, să-l multiplice, să-l înlocuiască cu altul în cursul piesei, cum face, de exemplu, Jean-Victor Pellerin în interesanta lui fantasmografie *Têtes de recharge*. Nu trebuie uitat că o tipizare și anulare ca aceasta nu ar fi posibile fără pregătirea solidă a realismului.

Meritul expresionismului rămîne de a fi adus poporul acela de nule pe scenă, locul tradițional al exaltării individului și al apoteozei eroilor. La curățirea teatrului de convențiile vechi au contribuit apoi, oricât de deosebite altfel, încercările surrealiste și dramaturgice ale lui Cocteau, — au contribuit, în deosebi la anularea sentimentalismului.

Teatrul lui Gantillou, al lui Elmer Rice, H. R. Lenormand și J. J. Bernard, sînt pomenite de Bloch fără adnotări deosebite, afară de însemnarea că în toate se vede aceeași intenție de coborîre în inconștient. Memorabile sînt încercările diverse de teatru istoric, fără reconstituiri pitorești, ci de adîncire pur psihologică: minunata *Sfînta Ioana* a lui Shaw, seria dramelor revoluționare a lui Rolland, și „fuziunea subtilă” a unui subiect psihologic cu un motiv de dramă istorică în *Siegfried* al lui Giraudoux. Aici Bloch îmi pare să fi uitat cu totul de moartea definitivă a sentimentalismului. Sentimentalismul are pielea groasă; e încă un capitol mare pentru critica viitorului. Astăzi, publicul și criticii consumă încă sentimentalismul în doze mari, pe nesimțite.

Intr'o prefață. Joseph Conrad

spune aceste cuvinte de mare înțeles: „a exprima numai prin cuvinte momentul hotărîtor al unui sentiment e lucru cu neputință... Da, încercarea de a traduce pasiunile prin cuvinte, e în adevăr PREA GREU”. — Conrad a formulat clasic, greutatea greutăților. Toate patosurile vechi au ajuns, acum, nesuferite. Bloch mărturisește că, pentru dînsul, Eschil și Shakespeare, singuri, au reușit deopotrivă „le discours et la création”. „Genii mai mici sau mai reci”, Sofocle, Racine, Goethe, chiar Corneille au înlocuit monotonia exclamației cu o convenție.

Ce se poate face astăzi?

Vorba frumoasă din vechime, în toate varietățile ei, nu mai prinde astăzi. Realitatea vulgară se împotrivesc. Prestigiul vorbirii bine ordonate s'a pierdut. Eloquența actuală e, poate, prin excelență, telegrama. Dar problema rămîne aceea din toate timpurile: teatrului îi trebuie o vorbire alta decît proza de toate zilele.

Un public, ca acel elizabetan, care iubea și limba frumoasă și emoțiile puternice, nu se mai găsește. Pe Bloch îl consolcăză felul vorbei lui Claudel, singurul care a înțeles marea lecție a lirismului dramatic al lui Wagner. Legătura aceasta între adaptarea poeziei vechi germane încercată de romanticul original Wagner și maelinckismul supraîndulcit al lui Claudel, îmi e cu totul obscură.

Mai bine îl înțeleg pe Bloch, cînd spune că viitorul dialogului dramatic aparține autorității din ce în ce mai triumfătoare a filmului: adică emancipării de graiul vorbit cu încetineala și platitudinile lui. Precum risul lui Chaplin a știut să fie risul omenirii întregi, așa poetul viitor, într'un lirism esențial și scurt, va da lumii întregi, prin mijloace de o simplitate eroică, o nouă formă a pateticului.

(Jean-Richard Bloch, *Destin du théâtre în Europe*, 15 Mart și 15 April 1930).

*

„Apocalipsul vremii noastre“

V. Rozanov, misticul rus, scrie:

Golul fără margini lăsat de vechiul creștinism în omenirea europeană (cu Rusia cu tot) este cauza esențială a tot ce se întâmplă astăzi. Vremea noastră e apocaliptică. În golul lăsat de creștinism totul piere, toți pier. Totul cade în golul sufletului, lipsit de vechiul său conținut“.

De aceea Rozanov scrie noul Apocalips — o fascicolă pe lună; sau la două luni.

Și începe cu literatura.

Literatura rusească se amuză.

În loc să învețe pe Ruși — popor harnic, inteligent și supus — a face cuie, seceri, coase — Rusia importă coase din Austria. — În literatură, vorbe, vorbe, vorbe — e bine scris? nu e bine scris? — și amor, și iar amor. S'a gândit cineva vreodată în Rusia, că în țara aceea nu există o singură farmacie fondată și ținută de Ruși? Rușii nu știau să scoată iod din varech, și cataplasmele le cumpărau dela Franceji. „Inșă toți știam a iubi ca Vronski, ca Litvinov și Oblomov“. Prin urmare: dragoste în afară de familie. IȘ apoi divorțul, scornitură diavolească. Pe bună dreptate au pierit Rusia și Rușii. Rușii erau niște cabotini care nu luau nimic în serios. Așa numitul nihilism. „Plicticoasă istorie, căderea Rusiei. A scuiapat Dumnezeu și a stins lumina. Revoluția și Imperiul, tot una: putrejune puturoasă“.

Apocalipsul, carte misterioasă, care îți arde limba, nu-i carte creștină. E anticreștină. Înțelesul Apocalipsului: arată neputința creștinismului de a organiza viața omenirii. Aceasta se vede în vremea noastră, în care nu Hristos, ci drumul de fier aduce pinca. Toată lumea, dintr'odată, a uitat creștinismul: țărani și soldații s'au făcut socialiști, fiindcă legea creștină nu le-a păzit nici de războiu, nici de foamete. Creștinismul cîntă, cîntă, — și alt nimic. Ca o cîntăreață ușoară. Am ascultat, am ascultat, și ne-am săturat așteptînd. Hristos, o umbră înșelătoare,

Oamenii, lihnii de le numeri coastele, — și ei niște umbre.

„O, o, o!“

Intruparea lui Hristos se prăbușește în furtună și fulgere, în foamea omenirii. Hristos nu ne ajută. — Isuse, dă-ne carne, să ne împlinim coastele, să ne umplem pîntecele, nouă și copiilor noștri! — Și Isus tace. Care va se zică e neputincios. — Un cartof costă aici în sat cincizeci de ruble (12 August 1918). O babă îmi spune că, nu departe, în țirg la Alexandrov, costă cartoful numai șase ruble. Întreb degrabă la gară, cînd pleacă trenul la Alexandrov. Un lucrător zice: la trei. Eu: ceasul vechiu ori cel nou? (Din ordinul bolșevicilor, ceasornicele din Serghievo au fost date înainte cu două ceasuri). El: firește, ceasul nou. Acu' toate-s nouă. Ceasul vechiu e acu' îngropat. — Da, bucură-te literatură rusească! Și făina de secară costă, de pe acum, 350 de ruble pudul. Anul acesta — grozave vremuri! — cîțiva prieteni, precum și necunoscuți mi-au trimis bani (nu știu cum îmi vor fi aflat urma) și de-ale mîncării. Altfel n'ași fi avut cu ce trăi. Cu spaimă și frică începusem a mă gândi chiar la sinucidere. Sint oboșit. Nu mai pot. Cu doi, trei pumni de hrișcă și *cinci* (subliniat de Rozanov) ouă tari o pot duce uneori o zi întreagă. — O lumină mi s'a arătat în Rusia viitoare — *Serghievo, Gubernia Moscovei. Krasiukovka. Ulița Polevaia. Casa popii Belaiev.*

Să ne închinăm soarelui? Poartă el oare grije de pămînt? Soarele atrage pămîntul proporțional cu masa lui, și invers proporțional cu pătratul distanței. „Stupid, răspunsul lui Kopernik“. Ași se răspunde la o întrebare de ordin moral?

Ce alegem? Sistemul solar sau Evanghelia? De ce se învîrtesc planetele și nu stau nemișcate? Despre asta nici Laplace nu știe mai mult decît un elev de liceu.

Evanghelia e o carte rece, raționalistă, *indiferentă* din punct

de vedere religios. Parc'ar fi fost anume scrisă pentru Harnack.

Conversație cu un naturalist, Kapterev, și cu un preot, Florenski, despre metamorfoze: omidă — crisalidă — fluture. Aici ni se arată că trebuie să credem în viața ce va să fie. Vezi credințele Egiptenilor — și mumiile.

Și așa mai departe.

(V. Rozanov, tradus din rusește de V. Pozner și B. de Schloezer, în *Commerce*, fascicula de vară 1929).

*

Emanciparea lirismului francez.

De patruzeci de ani, poezii francheji luptă pentru o sintaxă mai liberă, pentru metafore mai îndrăznețe, pentru o expresie literară înrudită cu expresia muzicală. În fruntea tuturor, Mallarmé, cu poezia lui numai în aluzii, liberă de cătușele fixe ale textului. Înainte de dînsul, „polifonia misterioasă a lui Baudelaire”, și „revolta sălbatică” a lui Rimbaud pregătise drumul.

Mallarmé e muzical până într'atît că, din punct de vedere al compoziției, greu l-am putea deosebi de Debussy. Ritmele lui Claudel dau într'o singură replică, într'un singur vers, „suflul unei lumi întregi”. Iar claritatea aproape matematică a lui Valéry, nu este ea tot atît de misterioasă ca și clarobscurul celorlalți?

„Astfel, Latini izbutesc să se apropie de inconștient; nu prin semivisare și lăsare în voe, ci prin o pornire violentă a întregii ființe, prin răsturnare și rupere”.

Primele versuri ale lui Stefan George se leagă de dreptul cu *Le Bateau ivre*. Înrudită cu tendințele acestor poeți este și opera liricului contemporan St. J. Perse, unde nu mai găsim muzicalitatea lui Mallarmé, ci numai claritate aspră și vigoare de idei stăpînită — esența însăși a spiritului francez de astăzi.

(Hugo von Hofmannsthal, în *Commerce*, fascicula de vară 1929).

*

Valéry: teorie literară.

Un poet de tipul lui Valéry trebuia să teoretizeze. — Și care poet mare n'a teoretizat? — Aforismele lui literare se înmulțesc, subtile și insistente. Numărul de vara trecută din *Commerce* (1929) aduce un spor bogat tezaurului împărțit *Varietă I și II*, în conversațiile cu Lefèvre, în prefața cărții lui Jean Royère despre Mallarmé, în *Rhumbs*.

„Un om cu inteligență adîncă și fără milă s'ar putea interesa de literatură? Și cum? Și ce loc i-ar face în spiritul său?” Alături cu problema originalității, problema aceasta a demnității literaturii pare a necăji cu deosebire pe autorul *Introducerii pentru Leonardo da Vinci*. Valéry a fost simpatotic captivat de Leonardo artistul-inginer; și maestrului suprem Mallarmé, el nu s'a priceput să-i aducă mai înaltă laudă decît: *vous êtes de la nature d'un grand savant*. Pe Valéry îl îngrijorează inferioritatea eventuală a literaturii ca atare — literatura cea totdeauna în primejdie să cadă la rangul mediocrității, pe treapta ideilor tuturor, a nediferențierii, a impreciziei, a clarității prostătece — să devină domeniul cel fără măiestrie. E tortura intimă moștenită de la Mallarmé. De aceea Valéry se refugiază iarăși și iarăși în clasicism: clasicismul pune maximum de distanță între *gîndul* dîntăiu și *expresia* finală. Între *emoție* sau *intenție*, și *mașinăria* care le va *redesena* și *resulțului* intervine o „lucrare”. Deci, imperativul artistului: „Construire un petit monument à chacune de ses difficultés. Un petit temple à chaque question”.

„Gîndurile și emoțiile goale sînt tot atît de slabe ca și omul gol. Trebuie deci îmbrăcate”, — prin excelență, o credință de artist; fiindcă în omul practic, ideile sînt cu atît mai tari cu cît sînt mai confuze, emoțiile cu cît sînt mai goale — adică, în stare de „golicuine” au ideile și emoțiile maximum de eficacitate pentru voință.

„Un poem e o sărbătoare a intelectului; și nu poate fi altceva. Un joc solemn, regulat, semnificativ; icoană a ceiace nu ești de obicei, a unei stări de efort, și efortul acela e ritm“. Astfel reînprospătează Valéry clasică formulă „de la difficulté vaincue“.

Poetul e inteligența și luciditatea care visează, — somnul care vede clar. Ideia de inspirație implică prejudecata, că ceiace vine de-a gata și nu costă nimic, are valoarea maximă, și reciproc: ceiace are maximum de valoare trebuie să nu coste nimic. Inspirația singură n'ar produce decît monștri. E rușinos să poezi în sibylă. Inșă: „la pensée doit être cachée dans les vers comme la vertu nutritive dans le fruit. Un fruit est nourriture, mais il ne paraît que délice“, — ceiace mărturisește că artistul de astăzi nu poate trăi sub stricta dogmă clasică. Tot astfel, cînd spune, că „figurile“, contrar de ce credea retorica veche, nu sînt ornamente și artificii, dar obiectul esențial al poeziei, — că poezia nu-i „ocupație de lux arbitrară“, care ar putea să fie sau să nu fie, ci o „activitatea esențială, adinc legată de cunoaștere, durată, memorie, vis“, atunci Valéry declară dezbinarea desăvîrșită și fatală a vremii noastre de credințele literare ale clasicismului. Ce ar zice Malherbe, de această clasă a poeziei, el, care spunea că poetul are mai puțin preț în stat decît vinzătorul de limonadă. Și invers, ce zice Valéry de prețul poetului în stat? — E totdeauna prețios să ne întrebăm astfel, ori de cîte ori e vorba de „reveniri“ la „adevăruri“ vechi, în artă. Desigur n'ar fi înțeles omul clasic pe Valéry, cînd spune că datoria primă a criticului este „să descopere problema

autorului, și să caute dacă a rezolvat-o ori ba“, fiindcă omul clasic impunea autorului, cu superbă simplitate, și problemele și soluțiile.

În sfîrșit, un aforism ca acesta: „o lucrare este cu atît mai clară, cu cît ea cuprinde mai multe lucruri pe care cetitorul le-ar fi format el singur, fără osteneală, fără gîndire“ — ne strămută departe peste hotarele bunului clasicism. Valéry constată: oamenii confundă, în toată liniștea, scriitori care spuneau foarte puțin în fraze imense; alții care cu un ton *natural* au spus adevăruri de *bonnes femmes*; alții care arată o vigoare vulgară, sau vorbă umflată avocățescă, sau o eleganță aleasă și afectată; alții care păzesc o ordine aparentă foarte apăsat încondeiată, sau „regule de joc“. Acei care pe toate cărările repetă: clasicism, clasicism, să comenteze, înșirind nume proprii, rîndurile acestea ale lui Valéry. Gîndindu-mă la acești clasiști care „confundă“, am notat aci „erezile“ aceluia care, cu rafinată și prudentă cochetărie, pomenește ușor și evaziv pe Malherbe, pe cînd se închină fierbinte lui Mallarmé.

(Valéry, *Littérature*. în *Commerce* numărul de vară 1929).

*

Revistele și cărțile străine recenzate aci se află în depozit la *Librăria „Hasefer“*, str. Eugeniu Carada No. 9.

*

Ziarul BILETE DE PAPAGAL reapare săptămînal, sub direcția d-lor T. Arghezi și Gh. Brăescu, Joi, 12 Iunie. Cereți în toată țara No. 461.

8 pagini mici: 5 lei.

Mișcarea intelectuală în străinătate

Romane

Jean Prévost, *Les frères Bouquinquant*. (Éd. „Nouvelle Revue Française”, Paris).

Un roman de o ascuțită putere de observație și de analiză sufletească. Personajele: doi frați, Léon și Pierre, oameni din popor, și Julie, o femeie de la țară, nevasta celui dintâiu și amanta celuiilalt. Léon e o brută alcoolică; Julie, o umilă credincioasă, impregnată de spiritul religios; Pierre, o fire sănătoasă, dornică de viață.

După o ceartă aprinsă, cei doi frați ajung să se bată și Pierre îl ucide, fără voie, pe Léon. Neavînd o intenție criminală, el nu-și simte conștiința încărcată și singura sa preocupare e copilul pe care-l are cu cumnata sa și pentru care simte o puternică vibrație părintească. Julie care păcătuisese — dimpotrivă — suferă și, ca să-și ispășească vina, se dă drept ucigașă. În închisoare, ea jură că, dacă va scăpa de pedeapsă, nu va mai fi a lui Léon decît după ce va fi trecut un an și vor fi primit binecuvîntarea preotului.

Toată acțiunea e prezentată cu o simplitate remarcabilă și fără nici un artificiu. E un document omenesc și în același timp o adevărată operă de artă.

Artă

Le comte Arnauld Doria, *Louis Tocqué* (Collection „Wildenstein”, éd. Les Beaux-Arts. Paris).

Contele Doria a strîns în aceas-

tă monografie un material imens, în mare parte inedit, în legătură cu viața și opera marelui portretist Tocqué. Fiu al unui artist obscurs, Tocqué a lucrat în atelierul lui Nicolas Bertin și apoi în al lui Nattier. La începutul carierei sale a făcut numeroase copii după Van Dyck, Rembrandt, Rigaud, Largillière, și și-a manifestat de timpuriu preferința pentru portret. În 1731 și-a asigurat renumele — fiind ales membru al Academiei regale de pictură — și a executat de atunci, numeroase potrete ale familiei regale și ale aristocrației, fiind plătit cu 1200—2000 lire de fiecare pinză. La 50 de ani s'a căsătorit cu una din fiicele lui Nattier legîndu-se și mai strîns de maestrul său. În 1756, invitat de împărăteasa Elisabeta, se duce la St. Petersburg. Și aci execută numeroase portrete la curtea imperială, ceiace explică și marele număr de pinze ale artistului aflate în Rusia. Același succes îl avu după doi ani în Danemarca. Intorcîndu-se în Franța oboseala fizică îl împiedică să mai lucreze și muri în 1772 la vîrsta de 77 de ani.

În opera lui Tocqué se remarcă o puternică influență a maștrilor Rigaud, Largillière și Nattier. Calitățile sale apar mai evidente în portretul burghez, mai sigur și mai natural decît celelalte. Contemporanii admirau marea asemănare a portretelor, care totuși nu oglîndesc destulă viață.

Studiul contelui Doria e însoțit de un catalog complet al operei lui Tocqué și de descrierea a 633 de tablouri.

Grafologie

F. Michaud, *Ce qu'il faut connaître de l'homme par l'écriture*. (Éd. Boivin. Paris).

Scrisul poate sluji, într-o oarecare măsură, la cunoașterea omului: mai puțin decît vor să ne facă să credem grafologii, mai mult decît își inchipue scepticii. Acestea sînt faptele pe care le susține lucrarea lui Michaud. Nu avem aface cu un tratat desăvîrșit de grafologie. Dar se găsesc în această carte suficiente date pentru ca oricine să-și poată însuși temeiul acestei științe atrăgătoare. Aflăm aci raporturile dintre scris și personalitatea morală, dintre grafologie și psihologia modernă, sprijinite pe constatări numeroase și atrăgătoare.

Istorie

J. B. Coulbœaux, *Histoire politique et religieuse de l'Abyssinie*. (3 vol. Éd. Geuthner. Paris).

Autorul care și-a petrecut aproape toată viața în Abisinia în calitate de misionar și ajunsese la o deplină cunoaștere a limbii amarigna, nu a apucat să-și termine vasta lucrare pe care a întreprins-o. Confratele său Baeteman, autor al unui dicționar amarigna-francez, și-a luat asupra-și continuarea și publicarea ei, întregind manuscri-

sul, complectînd bibliografia și supraveghînd tiparul. Lucrarea începe cu originile Abisiniei — pornind dela legenda lui Solomon și a Reginei din Saba — și ajunge pînă'n epoca contemporană cu dominația negusului Menelik. Sînt cîteva capitole asupra răspîndirii, menținerii și evoluției creștinismului în Etiopia, și asupra influenței pe care au exercitat-o aci Arabia și Egiptul.

Pe lîngă cel două volume de text e un al treilea consacrat „documentării“. Cuprinde o colecție de fotografii și de desene privitoare la arhitectură, la artă și la tipurile etnice din Abisinia.

Politică

Alexandre Pilleco, *Les mœurs du suffrage électoral en France (1848-1928)*. (Éd. de la „Revue Mondiale“. Paris).

O carte plină de interes și cît se poate de amuzantă datorită unui erudit arhivist. Fără a fi un dușman al votului universal, Pilleco a adunat un mare număr de documente spre a arăta laturea dezgustătoare a alegerilor: făgădueli mincinoase, învoeli suspecte, anecdotă scandaloase. Deși ni se relatează fapte petrecute în Franța, la fiecare rînd ești ispitit a crede că e vorba de moravurile electorale dela noi.